

Personhistorisk

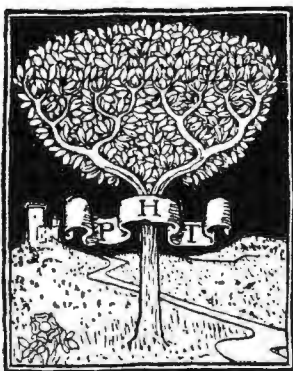
TIDSKRIFT

2007:2

Årgång 103

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Torbjörn Nilsson

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2007:2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska samfundet genom tidskriftens redaktör,
Torbjörn Nilsson, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, 14189 Huddinge
E-post: torbjorn.nilsson@sh.se

Medlemsavgiften är 180 kr/år. Den betalas till plusgiro 2538-7.
Inbetalningskort kommer medlemmarna tillhanda i början av året.
Prenumerationsavgiften för institutioner inom och utom Sverige är:
200 kr + porto.

För medlemsfrågor, kontakta samfundets sekreterare Gunnel Furuland, Tomtebogatan 53,
113 38 Stockholm, info@personhistoriskasamfundet.se

Ansvarig för medlems- och prenumerantregister samt distribution
är samfundets kassör, Sven-Olov Larsson, Sankt Olofgatan 4, 1 tr, 753 12 Uppsala.
pht@personhistoriskasamfundet.se

Se även <http://www.personhistoriskasamfundet.se>

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från
SVAR, bokförsäljningen, Box 160, 880 40 Ramsele.
<http://www.svar.ra.se>

Redaktionsutskott: fil. dr. Kristina Lundgren samt redaktören.

Referensgrupp: Prof. Tore Frängsmyr (Uppsala universitet), forhävarende landsarkivar,
mag. art. Grethe Ilsøe (Köpenhamn), fil. dr Åsa Karlsson (Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm),
prof. Bo Lindberg (Göteborgs universitet), förutvarande generaldirektören för Finlands riksarkiv,
fil. dr Kari Tarkiainen (Helsingfors), prof. Gunnar Åselius (Försvarshögskolan, Stockholm).

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av
Vetenskapsrådet
Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur
Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Tryck: Elanders Vällingby 2007 54895

Manus till PHT ska vara skrivna på dator. De sänds till redaktören via mejl eller på diskett, i båda fallen dessutom i utskrift (2 ex.) med dubbelt radavstånd och minst 2 cm marginal. Ange ordbehandlingsprogram och filnamn.

Fotnoter placeras efter den tryckta texten i tidskriften. Namn på böcker, tidningar och tidskrifter skall kursiveras i texten varje gång de förekommer. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter etc. omgärdas av citattecken. Använd kursiv stil om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Bifoga gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Därutöver gärna några rader till vår spalt "Bland medarbetarna".

Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte. Däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio ex. av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre ex.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Från redaktören

Påtagligt många av artiklarna i höstens nummer av *Personhistorisk tidskrift* handlar om människor som brottas med stora svårigheter. Ulf Hamilton tillför nya uppgifter rörande Helanderaffärens första fas, om biskopen Dick Helander som befanns skyldig till att ha spritt anonyma brev i samband med biskopsvalet i Strängnäs 1952. Överbibliotekarien Lars Frykholms karriär skildras av Andreas Tjerneld under den talande rubriken *Hårda strider i onda tider*. Andra huvudpersoner är författaren Peter William Nisser som efter en kort tid i rampljuset på 1940-talet fick dra sig tillbaka till ensamheten och officeren Herman Fleming som övervakades närgånget av fransk polis vid sitt besök i Paris 1782. Huruvida det var synd om förre statsministern Göran Persson finns det säkert olika åsikter om, men Erik Fichtelius utgivna samtal med honom har i alla fall titeln *Aldrig ensam, alltid ensam*, Perssons egna ord om statsministerpostens karaktär. Boken recenserar av Anders Ivarsson Westerberg.

Redaktören vill också uppmana den personhistoriskt intresserade läsekretsen att sända in uppgifter om kommande eller gångna evenemang av intresse till avdelningen Personhistoriska nyheter.

Torbjörn Nilsson

Innehåll

Artiklar

<i>Ulf Hamilton</i>	Helanderaffärens första fas.	135
<i>Göran Sallnäs</i>	Ludvig De Vylder – en folkhögskolepionjär.	155
<i>Andreas Tjerneld</i>	Hårda strider i onda tider – om överbibliotekarien Lars Frykholms karriär.	172
<i>Peter M. Nilsson</i>	Peter William Nisser: Den frivillige författaren.	187
<i>Sven Collin</i>	Herman Fleming af Liebelitz – övervakad av fransk polis 1782.	194
<i>Göran Ulväng</i>	Grevarna Spens arkiv på Höja – ett gårds- och släktarkiv från fyra sekel.	201

Recensioner

<i>Erik Fichtelius</i>	Aldrig ensam, alltid ensam. Samtalen med Göran Persson 1996–2006. Av <i>Anders Ivarsson Westerberg</i>	211
<i>Olof Lagercrantz</i>	Vårt sekel är reserverat åt lögnen. Artiklar 1938–1993 med några anslutande dagboksanteckningar. Av <i>Olof Hägerstrand</i>	215
<i>Per Wästberg</i>	Vägarna till Afrika. En memoar. Av <i>Olof Hägerstrand</i>	218
<i>Sture Linnér</i>	Ingen människa är en ö. Av <i>Olof Hägerstrand</i>	220
<i>Pia Höjeberg</i>	Syster Stork. Barnmorskan Johanna Bovall Hedén 1837–1912, liv och skriftställning. Av <i>Lisa Öberg</i>	222
<i>Göran Nilzén</i>	Carl Gyllenberg. En frihetstida hattpolitiker. Av <i>Torbjörn Nilsson</i>	224
<i>Ulf Olsson</i>	Finansfursten K A Wallenberg 1853–1938. Av <i>Torbjörn Nilsson</i>	226

<i>Eva Helen Ulvros</i>	Oscar I. En biografi. Av <i>Andreas Tjerneld</i>	228
<i>Peter Ullgren</i>	Uppsnappade brev. Karl XII:s soldater i Norge 1718. Av <i>Lars Ericson Wolke</i>	230
<i>Sverker Oredsson</i>	Gustav II Adolf. Av <i>Björn Asker</i>	232
<i>Bertil Andersson</i> m.fl.	Ekonomi och musik i 1700-talets Göteborg. En tidsspegel utifrån en samtida dagbok. Av <i>Lars Gahrn</i>	234
<i>Wadek Sloma</i>	Wadek Sloma. En polsk ubåtsman i Mariefred. Av <i>Fredrik Eriksson</i>	236
<i>Lars-Erik Hansen</i>	Rickard Lindström. Per Albins folkhemsvisionär? Av <i>Åke Lilliestam</i>	237
<i>Magdalena Hillström</i>	Ansvaret för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919. Av <i>Ulf Hamilton</i>	239
<i>Kerstin Assarsson-Rizzi</i> m.fl.	Bror Emil Hildebrand. Av <i>Lars Gahrn</i>	241
	Personhistoriska nyheter	244
	Medarbetare i detta nummer	246
	Personregister	248

Helanderaffärens första fas

ULF HAMILTON

I oktober 1952 fick valmännen – dvs. prästerna – i Strängnäs stift ta emot smått sensationella uppgifter. Per brev fick de närgångna upplysningar om en del kandidater i det förestående biskopsvalet. En teologiprofessor utmålades som en envis intrigmakare, en kyrkoherde hade olämpligt nog plockat äpplen under högmässotid när han var ledig och ”besträffats” med en bruten arm när han föll ner från trädet. En tredje – i valet icke kandiderande präst – betecknades i ett brev som ”stiftets gossen Ruda”.¹

Denna till synes löjliga brevkampanj skulle efterhand utveckla sig till en av Sveriges mest kända rättsaffärer. Den kommer väl i nivå med Palmemordet, de juridiska komplikationerna kring ”Obducenten och allmänläkaren”, spekulationerna om Ivar Kreugers död eller Carl Jonas Love Almqvists eventuellt brottsliga relation till sin långivare ryttmästaren J J von Scheven.

Brevaffären fick en sensationell upplösning särskilt om man jämför med hur breven först uppfattades av media och kyrkliga företrädare. En av de kandidater som deltog i valet och sedan

utnämndes till biskop, professorn i praktisk teologi vid Uppsala universitet Dick Helander (1896–1978), befanns efter domstolsprövning vara skyldig till att själv ha skrivit och per post spritt de anonyma breven. Samtiden såg saken som en moralisk katastrof. Biskopen dömdes inte bara till böter för ärekränkning utan också till avsättning. För Helander innebar detta inte bara en spolierad yrkeskarriär utan också betydande ekonomiska svårigheter eftersom tjänstepensionen uteblev.²

Det juridiska utslaget byggde på starka indicier. Helander förnekade emellertid konsekvent att han tagit någon som helst befattning med breven ifråga. Denna oklarhet och motsättning var tillräcklig för att affären – som fick bära biskopens efternamn – skulle leva vidare ända in i nutid.

Eftersom Helander överklagade den första domen, utfärdad av Rådhusrätten i Uppsala i december 1953, fick affären en rättslig fortsättning. Målet gick vidare till Svea hovrätt som meddelade en fällande och med underrätten i

stort identisk dom 1954. En anslutande resningsansökan från Helanders sida avvisades av Högsta domstolen.

Efter att en del bevisning till Helanders förman hade uppdragats beviljade HD 1961 resning i målet. Vid en följande rättegång, återigen i Svea hovrätt, kom man emellertid på nytt fram till att Helander skrivit och postat breven. Påföljden inskränkte sig nu – 1964 – till 75 dagsböter. Hovrätten avvek alltså från sin dom om avsättning tio år tidigare. Detta innebar att Helander tilldelades omfattande retroaktiva löne- och pensionsbelopp men ingen tjänst eftersom han redan uppnått pensionsåldern. Att få moralisk upprättelse, som väl varit Helanders främsta mål, lyckades emellertid inte.³

Helander skulle också hålla affären levande vid sidan av den juridiska hanteringen. Han gav ut två debattböcker där han särskilt kritiserade polisutredningen av rättsfallet och rådhusrättens bedömning och handläggning av målet. År 1955 – efter den första domen i Svea hovrätt – kom skriften *I domkyrkans skugga* ut och två år senare *Oskyldigt dömd*. Båda böckerna publicerades på Bonniers förlag och nådde stora upplagor. Samtidigt utgavs ytterligare debattböcker kring affären. Också här ställde man sig frågande till den rättsliga bedömningen i målet.⁴

En del av bevisningen i Helanderaffären skulle utveckla sig till en bitter akademisk strid om författarbestämning, språkanalys mm. Meningsmotsättningarna fortsatte långt efter att målet var avslutat 1964. I den första rättegången i Uppsala 1953 var ett centralt indicium mot Helander en språkgranskning. Den hade utförts på Riksåklagarens uppdrag av två professorer, Erik Wellander (1884–1977) professor emeritus i tyska vid

Stockholms högskola och Ture Johannisson (1903–1990) professor i nordiska språk vid Göteborgs högskola.⁵ Genom att jämföra de anonyma brev som samlats in av polisen och skrivet material av Helander kom duon fram till att likheterna var så omfattande att Helander med till visshet gränsande sannolikhet var brevskrivaren. Mot detta ställde försvaret andra språkexperter som avvisade resultatet. Rådhusrätten valde emellertid att tro på Johannisson och Wellander. Efter domen i Svea hovrätt 1954 trädde Wellander tillbaka och Johannisson representerade sedan ensam åklagarsidan som språkexpert. Trots motargumentering från försvaret hyste domstolarna genomgående tilltro till Johannissons och Wellanders språkbedömning.⁶

Kring Wellanders och Johannissons resultat uppstod en akademisk debatt där de anonyma breven diskuterades och där meningsutbytet hölls levande in på 1980-talet. De språkliga experter som försvaret kallat till rådhusrätt och hovrätt drogs emellertid bara in i debatten marginellt. Helander kom i stället att i huvudsak stödjas och backas upp av en ny man avseende just språkfrågan. Det var professorn i pedagogik och pedagogikens historia Wilhelm Sjöstrand (1909–1989). Sjöstrand publicerade en rad artiklar i pressen under 1950- och 60-talen. Här angrep han Johannisson och hans metodik avseende författarbestämning, språktolkning, statistiska metoder mm. I slutet av sitt liv behandlade Sjöstrand också affären i sin helhet i *Helanderaffären – ett språkligt-kyrkligt justitiemord* som kom ut 1987. I sin skrift ifrågasatte Sjöstrand – förutom den juridiska och polisiära behandlingen av affären – återigen särskilt Johannissons språkutredning.⁷

Kritik mot Johannisson framfördes också från norskt håll; under 1960-talet av statsvetaren Nore Tenow och senare sekunderad av Sjöstrand. Bl.a. i anledning av detta motstånd och tvivel gav Johannisson 1973 ut boken *Ett språkligt signalement* där han på ca 500 sidor ytterligare utvecklade sina teorier, metodik och bedömningar av de anonyma breven i Helanderaffären.⁸ Johannissons ”tegelsten” skulle i sin tur ifrågasättas av bl.a. den norske språkvetaren Olaf Öyslebø. Samma sak med den svenskfödda pedagogen Birgitta Horstmann verksam i Danmark.⁹

Den akademiska debatten skulle emellertid hålla på längre än så. Vid ett Nobelsymposium inom språkvetenskap 1980 kom bedömningen av de anonyma breven från 1950-talet åter upp. En språkforskare Hans Karlgren (1933–1996) docent i allmän språkvetenskap ifrågasatte Johannissons resultat och den nu 77 år gamle språkprofessorn gick återigen i svaromål. Denna akademiska strid skulle också följa Johannisson in i döden. När han avlidit och i Svenska akademien efterträtt av författaren Torgny Lindgren fann denne anledning att i sitt inträdestal över Johannisson ta upp den långa språkstriden. Lindgren hävdade bl.a. att hans företrädare haft rätt medan motståndarna inte kunde bedömas som kompetenta i sakfrågan.¹⁰

Lindgrens uppfattning motsägs emellertid av ytterligare en språklig undersökning av brevmaterialet i Helanderaffären. Initiativet togs av Birgitta Hortsmann och utfördes vid universitetet i Edinburgh 1979. Den jämförande undersökningen av skrifter av Helander, Eric Segelberg (”Gossen Ruda”) och de anonyma breven utföll då så att varken Helander eller Segelberg utan

någon annan person var författare. Granskningen var nyskapande så till vida att den genomfördes med hjälp av datateknik. Ett mycket stort antal språkliga jämförelser – och särskilt frekvensstudier – ingick i undersökningen att jämföra med tidigare ”manuella” granskningars relativt begränsade omfattning och dito analysmöjligheter.¹¹

Det senaste inslaget i Helanderaffären – om man lämnar den akademiska språkstriden – är också att hänföra till ny teknik som inte fanns på 1950-talet. 2002 gjordes en DNA-undersökning av de anonyma breven. Den utfördes vid Uppsala universitet och dess Rudbecklaboratorium där ett trettiotal av breven granskades. Då man hade fått tag i bevarat DNA efter Helander, avliden sedan 1978, kunde man genom jämförelse av DNA visa att biskopen inte tagit befattning med de undersökta breven. En annan slutsats var att heller ingen kvinna varit inblandad då DNA-et på breven kom från en man. Helanders hustru och andra Helander närstående kvinnor misstänktes under 1950-talet som brevskrivare och/eller brevförmedlare. Eftersom samma DNA fanns på alla de undersökta försändelserna måste en och samma man och då inte Helander ha hanterat materialet ifråga.¹²

En allmän slutsats som drogs av DNA-undersökningen var att Helander inte tagit del i de anonyma brevens postning. Däremot kunde han fortsatt ha författat dem. Utifrån en juridisk bedömning hade emellertid undersökningen sannolikt friat Helander eftersom distribution av breven var en förutsättning för att uppfylla rekvisitet för förtalsbrott. Enklare uttryckt: det är tillåtet att sitta på kammaren och författa ondsinta brev om andra; däremot inte att be-

kantgöra innehållet för en vidare krets via t.ex. postade brev.¹³

Hur började Helanderaffären? Det var när anonyma brev med påståenden om olika kandidater i biskopsvalet började dyka upp i valmännens brevlådor i Strängnäs stift i slutet av oktober 1952. Brevet lästes men kastades i många fall bort om man får tro de berörda. Några prästsammanslutningar i stiftet fann emellertid det hela så allvarligt att man skickade ut motbrev för att blockera de anonyma brevens budskap. Hur breven uppfattades och bedömdes av dessa två grupper och i tidningarna när väl media fått korn på saken skall penetreras i det följande. Resultatet diskuteras också i relation till Helanderaffären i sin helhet.

Biskopsvalet i Strängnäs stift 1952

Att få en ny ledare för Strängnäs stift efter den pensionerade biskopen Gustaf Aulén (1879–1977) skulle utveckla sig till en ovanligt seg historia. Det första valet hölls under våren 1952. Detta överklagades emellertid då några prästvigda lärare utan rösträtt tagit del i valet. Beslutet i stiftets domkapitel blev då att man underkände samtliga röster i de kontrakt där lärarna röstat. Detta överklagades emellertid till regeringsrätten som – väl mer i logikens anda – beslutade att alla röster i valet utom de ogiltiga skulle räknas. Detta beslut överklagades emellertid i sin tur till regeringen som överraskande beslutade om nyval till hösten 1952.¹⁴

Att biskopsvalet i Strängnäs stift var så omskrivet och infekterat hade sin grund i att man inom Svenska kyrkan under efterkrigstiden kunde se allt skarpare skiljelinjer mellan högkyrkliga

och lågkyrkliga präster. Det betydde i sin tur att en biskopskandidats ”partikyrkliga” tillhörighet – dvs. om man var hög- eller lågkyrklig – var viktig och ibland avgörande för valmännen/präster-na i stiftet. Ville man ha goda arbetsrelationer och avancera inom stiftet var det en klar fördel att få en biskop med den egna ”partitillhörigheten”. Valordningen hade också odemokratiska inslag som valmännen hade att förhålla sig till via t.ex. taktikröstning. De tre kandidater med högst röstetal placerades i första, andra och tredje förslagsrum. Sedan utsåg regeringen någon av dessa tre och var alltså inte bunden att välja den kandidat som fått flest röster. Även inom regeringen var den kyrkliga politiseringen känd och rikets ledning brukade om möjligt utse lågkyrkliga kandidater framför högkyrkliga oavsett röstresultat.¹⁵

Utifrån förutsättningarna i valet var därför strategin för de högkyrkliga att få likasinnade kandidater i samtliga förslagsrum och därmed tvinga regeringen att utse en högkyrklig biskop. För de lågkyrkliga, som av allt att döma var i minoritet i stiftet, var uppgiften betydligt enklare. Det gällde att få med en lågkyrklig kandidat i något förslagsrum. Denne skulle sedan utses av regeringen oavsett placering.

Under vårens val hade de olika överklagandena i första hand gällt utfallet av det tredje förslagsrummet. I de två första fanns – med betryggande majoritet – två högkyrkliga kandidater. I det tredje växlade emellertid innehavaren mellan hög- och lågkyrklig beroende på överklagandefas. Denna jämnhet och ovisshet mellan kandidater av olika kyrkopolitisk inriktning i det avgörande tredje förslagsrummet var sannolikt en

Den gröna skrivmaskin av märket Halda från sent 1940-tal på vilken man ansåg att anonyma brev skrivits. Tolkningen var att Helander själv skadat typerna för att dölja sambandet mellan maskinen och breven. Haldan förvaras på landsarkivet i Uppsala. Foto: Ulf Hamilton.

orsak till den rika brevsförskörden i samband med höstens val.

Nu hade anonyma brev i syfte att påverka valmännen skickats ut under vårvalet och också vid tidigare biskopsval. Metoden var alltså känd och etablerad men brevfloden var vid dessa tillfällen av liten omfattning. Det tillspetsade läget inför höstvalet i Strängnäs stift skapade sannolikt en stämning där alla moraliska spärrarna släppte för de inblandande aktörerna och "allt" blev tillåtet.

Resultatet av höstvalet innebar trots den vidlyftiga brevkampanjen på kanske tusentals försändelser relativt små förändringar jämfört vå-

rens val. Samma högkyrkliga kandidater, domprosten i stiftet Gösta Lundström (1905–1991) och kontraktsprosten Gustaf Adolf Danell (1908–2000), tog liksom under våren de två första förslagsrummen. Röstmarginalen var fortsatt betryggande och markerade återigen att de högkyrkliga var i majoritet i stiftet. Helander erövrade emellertid det tredje förslagsrummet vilket i praktiken innebar att de lågkyrkliga stod som segrare. Den kandidat som de högkyrkliga i första hand hoppats skulle ta det tredje rummet – Helanders professorskollega vid Uppsala universitet Hjalmar Lindroth (1893–1979), profes-

sor i dogmatik och symbolik – kom först på fjärde plats distanserad med 9 röster. Detta innebar emellertid en försvagning jämfört med resultatet av vårvalet efter regeringsrättens beslut. Då hade Helander besegrat Lindroth med en enda röst. En annan kandidat till det tredje förslagsrummet – kyrkoherde Helge Ljungberg (1904–1983) senare biskop i Stockholms stift – föll från 71 till 58 röster.¹⁶

De anonyma breven

Breven med ”öppenhjärtigt” innehåll som sändes ut till valmännen i samband med höstvalet var maskinskrivna och också undertecknade i maskinskrift av signaturer som ”några präster”, ”präster i Strängnäs stift”, ”präster från Södermanland och Närke”.¹⁷ De var alltså i praktiken anonyma även om de/den som var ansvarig/antingen var präst/er eller ville ge sken av att denna yrkesgrupp stod bakom breven. I underskrifterna kan man också tolka in en geografisk begränsning till Strängnäs stift. Att det rörde sig om präster som sannolika undertecknare gällde också de anonyma brev som skickats ut i anslutning till tidigare biskopsval. Att en eller flera grupper av präster och/eller en enskild präst stod bakom brevfloden var heller inte förvånande eftersom biskopsval var en intern prästerlig angelägenhet, där rösträtten i praktiken var begränsad till präster med tjänst i respektive stift.¹⁸

När man i polisutredningen rekonstruerade brevtuskicken framgick att det rörde sig om en välplanerad kampanj. Valmännen fick breven från den 11/10 och fram till den 21 i samma månad medan val förrättades den 22/10. Försändelserna var i flera fall avpassade till sitt innehåll vil-

ket innebar att brevmakaren/na var väl medvetna om valmännens kyrkopolitiska hållning. En del valmän fick inga brev alls förmodligen för att de ansågs opåverkbara i valet av kandidater. Andra valmän fick av samma skäl bara vissa av de utskickade breven. Ytterligare tecken på att de/den som skickat ut breven hade god kännedom om valmännen var att brev nådde fram även om man nyligen bytt adress.

I den samtida pressen nämns att åtminstone fem olika brev gick ut till valmännen. Denna grupp, som skulle lämna tre namnförslag på biskop, var till antalet uppåt 200. Hela brevkampanjen kan alltså ha omfattat omkring och kanske över tusen försändelser.¹⁹ I rättegångsmaterialet uppskattas emellertid antalet till ca 500 brev medan det material som kom polisen tillhanda och sedan språkgranskades bara omfattar en bit över 200 brev. Här ingår emellertid också försändelser från tidigare biskopsval. Materialet från höstvalet är dock i klar dominans.²⁰

Tidningarna och de anonyma breven

Att anonyma brev distribuerats till valmännen i samband med biskopsvalet hösten 1952 kom underhand till tidningarnas kännedom. En första publicering gjordes i *Eskilstunakuriren* och *Södermanlands läns tidning* en dryg vecka efter att de första försändelserna nått fram till valmännen. Nyheten togs sedan upp i andra tidningar de följande dagarna. Detta skedde i lokala organ inom stiftet och dess närhet. Det gällde tidningar som *Katrineholmskuriren*, *Nerikes allehanda*, *Upsala nya tidning*, *Sörmlands nyheter*, *Örebrokuriren*, *Folket* m.fl. Saken väckte också uppseende på riksplanet och publicerades i bl.a. *Ex-*

pressen, *Aftonbladet* (AB), *Stockholms Tidningen* (StT), *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* där signaturen Jolo (Jan Olof Olsson 1920–1974) var tidningens referent. Också Tidningarnas Telegrambyrå (TT) författade ett nyhetstelegram grundat på uppgifterna i *Eskilstunakuriren*.²¹ Efter en bevakning under några dagar och särskilt efter att valresultatet blivit känt i mitten av samma vecka försvann de anonyma breven från nyhetssidorna och tidningarnas intresse ebade ut.²²

De öppna motbreven

Av tidningsmaterialet framgår också att två prästgrupperingar inom stiftet – sannolikt först av alla berörda – reagerat på de anonyma breven och sänt ut ”motbrev” till valmännen. Detta skedde av allt att döma innan saken publicerades i tidningarna. Den ena gruppen var de präster som tillhörde Sveriges yngre prästers förbund (SYPF) i stiftet; en högkyrklig sammanslutning. Den andra gruppen som agerade, ”Tjugo präster från Närke” och som gjorde det med ett brev med tjugo namnunderskrifter där samtliga präster kom från landskapet, är kyrkopolitiskt mer obestämbar, men bestod sannolikt av präster från både hög- och lågkyrkligt håll.

När grupperna reagerade och skapade sin motaktion kan ungefärligen rekonstrueras. De brev som de två sammanslutningarna enligt tidningarna sände ut till valmännen nådde fram måndagen den 20/10 dvs. två dagar före valdagen. I motbreven förfasade man sig allmänt över de anonyma breven och uppmanade valmännen att ta avstånd och inte låta sig påverkas av

brevens innehåll vid den förestående röstningen.²³

Om motbrevet kom valmännen tillhanda den 20/10 innebär det att postningen – enligt uppgift från Postmuseum – bör ha skett senast fredagen den 17/10.²⁴ Enligt samtida tidningsuppgifter framgår att SYPF skulle ha sänt ut sitt motbrev just den 17/10 medan Närkekonstellationen var en smula djärv och väntade till söndagen 19/10. För att kunna författa relevanta motbrev måste de två prästgrupperingarna alltså ha tagit ställning före den 17/10 alternativt den 19/10 men efter den 11/10 då de första anonyma breven nådde sina adressater och brevkampanjen kunde anas. Den 11/10 var en lördag och brevskörden var sannolikt begränsad den dagen. Troligt är därför att de två prästgrupperna reagerade först i början av den följande veckan, kanske under måndagen den 13 eller tisdagen den 14 då betydligt fler försändelser var i omlopp, och därefter agerade vidare i saken. Detta innebär att de två prästsammanslutningarna bara hade kännedom om en del av brevkampanjen när man gick till motangrepp. Aktionerna var å andra sidan principiell och oberoende av helheten.

Vem som anmält nyheten om de anonyma breven till tidningarna framgår inte. Det kan röra sig om enskilda präster som blivit upprörda och vänt sig till någon lokal tidning eller annan presskontakt. Troligt är emellertid också att någon av eller båda prästgrupperna, som ju hade nytta av att ge offentlighet åt det olämpliga och klandervärda med de anonyma breven liksom att man hade intresse av att uppmärksamma sin egen motaktion, anmält saken till media och då

valt en tidpunkt då insatsen redan var organiserad och kunde nämnas.

Publiceringen 20/10 1952

Måndagen den 20 oktober 1952 – två dagar före biskopsvalet – publicerades uppgifter om att anonyma brev förekommit i samband med biskopsvalet i två tidningar som kom ut i stiftet *Södermanlands läns tidning* med redaktion i Nyköping och *Eskilstunakuriren*. I en artikel med information inför biskopsvalet nämner den förre mer i förbigående: ”Emellertid lär enligt vad Länsstämman erfarit en viss smygagitation i form av anonyma skrivelser ha förekommit, vilket möjligen kan föranleda någon ändring i fördelningen av röster.”²⁵

I *Eskilstunakuriren* var man betydligt mer väl-informerad. Här nämns att fem olika brev i massupplaga ”gått ut till de flesta prästerna i stiftet”. Två brev talade enligt tidningen till förmån för professor Dick Helander medan ett brev talade emot honom. Ett brev var negativt mot kyrkoherde Helge Ljungberg. Ett femte brev misskrediterade slutligen professor Hjalmar Lindroth. Brevens var enligt tidningen stencilerade och skrivna av prästmän. I övrigt lämnas inga upplysningar om brevens innehåll eller dess språkliga kvalitet. Den moraliska domen var dock hård och entydig. Denna typ av propaganda hörde enligt tidningen inte hemma i svenska biskopsval.²⁶

Tidningens uppgift om att ett anonymt brev i massupplaga som talade *mot* Dick Helander varit i omlopp är sensationell. Uppgiften är i och för sig inte ny utan har framförts av bl.a. Wilhelm Sjöstrand (1987).²⁷ I rättegångsmaterialet

mot Helander finns emellertid inte denna typ av brev representerad. Eftersom de brev som kom rättsvårdande myndigheter tillhanda bara talade *för* Helander och/eller *mot* hans medkandidater var det logiskt att tänka sig de anonyma breven i sin helhet härstammade från något ”Helanderläger”. Om emellertid även brev *mot* Helander ingick i brevfloden bjuder samma logik att den anonyma kampanjen skett från flera oberoende kretsar och då sannolikt med såväl hög- som lågkyrklig hållning.

Publiceringen 21/10 1952

Efter *Eskilstunakurirens* artikel 20/10 återkom ett stort antal tidningar med publicering av att de anonyma breven existerade och där man i huvudsak ”plankade” de upplysningar som stått i *Eskilstunakuriren* dagen innan; ”plankningen” säkert också orsakad av TT:s telegram (se not 21). Också Kuriren återkom den 21/10 dels med en ledare – där man i anledning av det inträffade propagerade för att lekmän skulle ha större inflytande vid biskopsval – dels med en artikel där olika präster intervjuades om de anonyma breven. Angående ursprung och kvalitet framgår följande av artikeln. Kyrkoherde Arne Swahn menade att breven var författade ”från prästerligt håll”. När det gäller kvalitén framhöll kyrkoherden att breven till sitt innehåll var ”valhänt och klumpigt formulerade” samt att de var ”sorgligt omogna och omdömeslösa”. Swahn har också kastat bort samtliga försändelser. Kyrkoherde Tor Bertson har enligt tidningen ”bränt upp hela skräpet” eftersom ”jag blev arg på det”. Tidningen intervjuade ytterligare två präster. De yttrade sig emellertid inte om brevens kvalitet

men var övertygade om att präster låg bakom. En av de två, kontraktsprosten A Eriksson, gör också bedömningen att de anonyma breven ”mera skadar än gagnar dem de varit avsedda att propagera för”.

I artikeln återger man slutligen också i extenso de två brev som sänts ut från ”Tjugo präster i Närke” och SYPF (se not 23). I båda fallen utgick grupperna i sina skrivelser från att präster i vart fall troligen låg bakom de anonyma breven. ”Tjugo präster från Närke” är säkra på att det rör sig om präster medan SYPF talar om ”eventuellt...”. I båda fallen är emellertid den spontana reaktionen att det borde röra sig om flera brevskrivare. När det gäller brevens allmänna innehåll anger SYPF karaktären ”smädeskrivelser” medan ”Tjugo präster från Närke” har en bredare analys: ”såväl positiva som nedsvärtande och ärekränkande omdöme” ingår i breven. Som ett mått på brevens innehållsliga kvalitet nämner SYPF att ”man grips av den största beklämning när man tar del av innehållet i dem”. Närkegruppen gör ingen sådan bedömning. Avseende person nämner man ingenting i motbrevet, inte heller bedöms den språkliga kvalitén.²⁸

Medan en rad tidningar – lokala så väl som på riksplanet – denna dag bara publicerade det som *Eskilstunakuriren* meddelat i saken dagen innan (alternativt TT-telegrammet) redovisade *AB* och *Expressen* också eget material. I *AB* tog man särskilt upp det anonyma brev som var negativt mot Helge Ljungberg då kyrkoherde i Engelbrekts församling i Stockholm. En del av innehållet refererades; bl.a. att Ljungberg skördat äpplen under högmässotid, och vid plockningen ramlat ner från en stege och brutit armen. *AB* antydde också att andemeningen i det anonyma

brevet var att skadan skulle tolkas som ett Guds straff för olämpligt beteende. Tidningen kom i artikeln också i kontakt med Ljungberg själv som tillbakavisade uppgifterna. Enligt kyrkoherden hade plockningen skett *före* högmässotid. Det rörde sig om pären och en annan kroppsdel hade råkat illa ut. Om brevets kvalitet uppges ingenting men i tidningsartikeln görs bedömningen att det anonyma brevet ”kommer att stärka Ljungbergs ställning i valet i morgon”.²⁹

I *Expressen* tog man också upp ”Ljungbergsbrevet” där man som *AB* refererade delar av innehållet. Tidningen intervjuade också en del präster i Strängnäs stift som tagit emot anonyma brev. Här meddelade kontraktsprosten Simon Lüders att de anonyma breven var skrivna ”på så dålig svenska och med så usel kommatering ... att ingen riktig präst kan ha skrivit dem”. Kyrkoherde Gösta Kallner hakade delvis på Lüders bedömning om ursprung och språkqualität och antydde att det kunde vara unga – underförstått omogna/överspända – teologer i Uppsala som låg bakom de anonyma utgjutelserna.³⁰

Publiceringen 22/10 1952

Denna dag upprepades en del av den publicering som skett den 21/10 men nu i andra tidningar. Detta eftersom samma präster återigen blev intervjuade om de anonyma breven. I *Folket* med redaktion i Eskilstuna yttrade sig återigen kontraktsprosten Simon Lüders och upprepade i stort vad han framhållit för *Expressen* dagen innan. Breven var fortsatt ”mycket illa formulerade” och ”kommateringen helt och hållet felak-

tig”. ”Det kan i varje fall inte vara någon präst som skriver så”, uppgav prästmannen vidare.³¹

I samma artikel i *Folket* intervjuades också domprosten i Strängnäs stift Gösta Lundström. Lundström var den kandidat som fick flest röster både vid vår- och höstvalet 1952. Vid ett senare val till biskop, efter att Helander blivit avsatt, fick Lundström återigen flest röster och utsågs till biskop i stiftet av regeringen. Lundström blev inte angräpnad i något anonymt brev vilket drabbade alla övriga framskjutna kandidater i biskopsvalet – Helander, Lindroth, Danell och Ljungberg.³²

I *Folket* framhöll Lundström att breven var ”Grönköpingsmässiga” och skrivna med samma typ av svenska som förekommer i *Grönköpings veckoblad*. Ordföljden var omvänd i syfte att skapa en lustig effekt menar Lundström vidare. I *Katrineholmskuriren* återkom Simon Lüders ännu en gång och upprepade i stort vad han tidigare framhållit i *Expressen* och *Folket*. I samma artikel yttrade sig också en ej namngiven anhängare till en av kandidaterna i biskopsvalet. ”Man kan bli mörkrädd om detta svagsinta svammel verkligen emanerar från en präst”, uppgav anförvanten. Också i *DN* intervjuades Lüders och Lundström denna dag och upprepade tidigare till andra tidningar lämnade uppgifter.³³

Den stora sensationen den 22/10 var publiceringen i *AB*. Här tog man upp en helt ny teori om de anonyma brevens ursprung. Det rörde sig inte längre om någon svagsint, illa skrivande präst eller ung överspänd teolog i Fyrisåns närhet. *AB* skrev till och med på löpsedeln: ”Professor anonyme prästmädaren?” I den följande artikeln, författad av tidningens Uppsala-redaktion och då sannolikt av ombudet Bertil Litsner,

preciserades ”professor” till någon tillhörig Teologiska fakulteten vid Uppsala universitet. Uppgiften var förstasensationell men också mycket känslig eftersom två av de ”möjliga” professorerna – Helander och Lindroth – var framskjutna kandidater i biskopsvalet. Båda hade också blivit närgånget karaktärsbeskrivna i de anonyma breven. Kunde det röra sig om en intern professorsintrig? Nyheten kläddes emellertid i en försiktig dräkt i *AB*: ”Än så länge rör det sig emellertid bara om en spekulation.” Att denna var en smula långsökt framgår av den övriga artikeln. Här uppgavs att det i samband med vårvalet förekommit ett anonymt brev där brevskrivaren klagade på en av kandidaterna i valet. Skälet till detta klagomål skulle vara att kandidaten ifråga ”skulle i ett mera internt sammanhang ha uttalat sig i frågan om kvinnliga präster”. Med detta var den anonyme brevskrivaren inte tillfreds. Eftersom denne missnöjde skulle kunna vara en professor i teologi med säte i dekanhuset i anslutning till Uppsala domkyrka – namn vare sig nämns eller antyds i artikeln – kunde enligt *AB* de anonyma breven i samband med höstvalet också vara skrivna av samme professor.³⁴

I en annan artikel i *AB* samma dag tog man upp en helt annan aspekt på de anonyma breven. Här penetrerade man möjligheten att åtala de(n) som kunde ligga bakom. Via tidningens redaktion/ombud i Strängnäs hade man kommit fram till att saken inte föll under allmänt åtal. I stället måste den som uppfattade sig som förtalad genom breven själv göra polisanmälan för att saken skulle tas upp av juridisk instans.³⁵

Också *Stockholmstidningen* – liksom *Aftonbladet* ägd av finans- och industrimannen

Torsten Kreuger – publicerade den 22/10 nya uppgifter om de anonyma breven. I en artikel framgår att tidningen i detalj tagit del av flera brev som också uppges vara ”tättskrivna” och ”postats på postkupé³⁶ för att poststämpeln inte skall förråda avsändaren”. Ljungbergbrevet beskrivs i ungefär samma vändningar som i *AB* och *Expressen* dagen innan. *StT* berör dessutom det brev som nedvärderade professor Lindroth som bl.a. erhållit epitetet ”Svenska kyrkans främste intrigör”. Artikeln tar också upp att en prästman i ett anonymt brev kallas ”stiftets gossen Ruda” liksom att densamme enligt brevskrivaren i kyrkliga sammanhang spritt ut ”otroligt hänsynslösa och fräcka rykten”. I *StT* refereras och diskuteras slutligen också ett anonymt brev som talade till förmån för professor Helander.³⁷

Liksom *AB* kom *StT* i artikeln också in på den juridiska bedömningen av brevkampanjen. Till skillnad från *AB* menar dock *StT* att förtalsuppgifterna föll under allmänt åtal.³⁸

När det gäller de anonyma brevens ursprung gör man följande bedömning i *StT*. De präster som nåddes för kommentar menade att ”Ingen ... vill emellertid tro att någon prästman har haft med detta att göra”. Däremot skulle det enligt de intervjuade men ej namngivna prästerna kunna röra sig om ”yngre teologer i Uppsala”. När det gäller brevens innehållsliga kvalitet återges en rad yttranden. Det skrivna kan ”inte gärna (ha) fötts i en normal hjärna” (brevet som talade för Helander), ”löjeväckande skvaller” (Ljungbergbrevet) och ”brevet tyder på att författaren inte är normal” (brevet i allmänhet). Vad *Katrineholmskuriren* samma dag publicerade om ”svagsint svammel” och som också gäller breven i allmänhet och ett omdöme från en an-

hörig till en av biskopskandidaterna i valet återgavs också i *StT*:s artikel. Sannolikt hade de två tidningarna kommit i kontakt med samma icke namngivna person.³⁹

Publiceringen 23/10 1952

Under torsdagen – dagen efter biskopsvalet – redovisade flera tidningar resultatet medan de anonyma breven bara togs upp i förbigående. Inte ens *Aftonbladet* följde upp sitt sensationella professorsscoop. Samma dag återkom emellertid *Eskilstunakuriren* med en artikel vid sidan av redovisningen av själva biskopsvalet. Under rubriken ”Träd fram, säger domprosteriet till biskopsvalets brevskrivare” redogörs för att man från domprosteriet givit ut en skrivelse till samtliga präster i stiftet där man uppmanat de anonyma brevskrivarna att träda fram. Domprosteriet är tydligen övertygat om att det rör sig om flera brevskrivare och att de finns inom stiftet. Orsaken till uppropet var den ryktesspridning om vem/vilka författaren/na till breven kunde vara som nu grasserade i teologiska kretsar. Här hade förstas *AB*:s publicering dagen innan satt fart på ryktena. I artikeln i *Eskilstunakuriren* framgår att ”dels en teologie professor och dels flera yngre teologer blivit utsatta för misstanke”. I artikeln kom man också in på de anonyma brevens språkliga halt och vem/vilka som kunde vara författare. Flera präster i stiftet var nu ense om att breven inte emanerade från någon präst. ”Det måste vara en lekman, säger man, en präst skulle inte skriva så.”⁴⁰

Teologer mot Aftonbladet

Efter den 23/10 försvann intresset i media för de anonyma breven och biskopsvalet i Strängnäs. Vid den teologiska fakulteten vid Uppsala universitet var emellertid saken fortsatt mycket brännande. Det i vart fall media var på väg att glömma lämnade inte dekanus vid fakulteten – Ivan Engnell (1906–1964) professor i Gamla testamentets exegetik – någon ro. Han fick de utpekade professorerna att underteckna en skrivelse där man intygade att de inte hade haft något att göra med de anonyma breven.⁴¹ Engnell vände sig därefter till *AB*:s chefredaktör PG Peterson (1896–1977) och begärde att ett beriktigande skulle införas i tidningen. Om detta blev nu herrarna inte överens vilket ledde till att Engnell anmälde *AB* inför Pressens opinionsnämnd (PO) den 9 januari 1953.⁴²

Efter sedvanlig skriftväxling där anmälare och anmäld utvecklade sin sakframställning utfärdade PO sin dom den 11/2 1953. I korthet konstaterade man att *AB* uppträtt otillbörligt eftersom man inte kunnat redovisa något stöd för de uppgifter som framförts i tidningen om en professor som upphovsman till de anonyma breven vid publiceringen den 22/10 1952. Ett överklagade från PG Petersons sida den 25/2 1953 fick ingen verkan utan utslaget stod fast efter en ytterligare utredning daterad den 24/1 1954.⁴³

Granskar man PO:s utredning kan man konstatera att *AB* heller inte hade – i vart fall redovisade man det inte – något material som stödde publiceringen. Möjligen byggde artikeln på ett missförstånd. Enligt PO:s utredning hade under våren 1952 och före biskopsvalet en professorskollega till Helander, Lindroth och Engnell

– Sigfrid von Engeström (1889–1984) professor i teologisk etik – gjort ett skriftligt uttalande i kvinnoprästfrågan. Detta inlägg fick rykte om sig att vara anonymt, vilket det emellertid inte var. Utifrån denna oriktiga uppgift gjorde så *AB* den kopplingen att von Engeström – även om hans namn inte nämndes eller antydde i artikeln från den 22/10 1952 – skulle kunna ha skrivit ytterligare anonyma brev och ligga bakom de skrivelser som figurerade i biskopsvalet.⁴⁴

Sakens vidare utveckling – att Helander som en av de ”möjliga” enligt *AB* senare juridiskt kunde bindas till breven och som PG Peterson för sin del inte var sen att framhålla i ärendet – spelade enligt PO ingen roll eftersom tidningen vid publiceringstillfället inte hade några uppgifter som kunde styrka sakinnehållet i artikeln. Att *AB* senare skulle få rätt, även om man först kanske tog miste på professor, saknade alltså betydelse i den pressetiska bedömningen.⁴⁵

Enhetlig bild

Om man summerar hur de anonyma breven uppfattades – först i de två motbreven från SYPF och ”Tjugo präster från Närke” och i de undersökta tidningarna några dagar sent i oktober 1952 – får man ta del av en lång rad intryck och bedömningar. I detta flöde av uppgifter formas emellertid en rätt enhetlig bild av hur man såg på breven och dess innehåll. För de präster som på olika sätt kommit i kontakt med kampanjen var den spontana bedömningen att breven kanske skrivits av någon präst, men mer sannolikt flera präster och då förmodligen hemmahörande i Strängnäs stift. Samtidigt höll brevens form (språket) och innehåll så låg nivå att man

var tveksam till om det verkligen var präster som låg bakom. Om så måste det röra sig om udda existenser inom kåren. I några fall är förklaringen att unga, omogna teologistuderande varit i farten. Efter några dagar lutar intrycken åt att det inte kan röra sig om präster utan att lekmän är författare till de anonyma breven, detta främst beroende på det undermåliga språket.

Samstämmigheten i tidningsmaterialet att breven är illa skrivna och till sitt innehåll löjligen är i det närmaste total. Detta leder till bedömningen – både bland präster och tidningsredaktioner – att breven inte kommer att påverka valmännen utan snarare gynna de biskopskandidater som blivit angripna.

Dessa första spontana reaktioner på de anonyma breven sent i oktober 1952 ter sig högst besynnerliga om man jämför med det senare språkvetenskapliga och juridiska utslaget. Det var inte flera utan bara en – i så fall mycket flitig – skribent som författat breven. Han kom inte från stiftet som de flesta utgått ifrån utan från Uppsala. Författaren var inte någon ”udda existens” kanske med anknytning till prästyrket eller ”överspänd” teologie studerade. Skribenten var i stället en av Sveriges främsta teologer. Som en Tony Richardsson som inte lyckas ta MC-körkort, eller en Carolina Klüft med streck i gymnastik för att ta några analogier från sportens värld.

Diskrepansens tolkningsmöjligheter

Kan det finnas någon förklaring till denna märkliga diskrepans? En möjlighet att jämkä samman ”intryck” och ”utslag” är att man gjorde ett språkvetenskapligt misstag när man analyserade

det av polisen insamlade brevmaterialet och pekade ut fel person. Den vetenskapliga debatten om detta har ju också varit livlig genom åren. Om man från åklagarhåll anlitat annan språkexpertis hade Helander mycket väl kunnat bli frikänd redan i första instans. Att ledande språkforskare som Wellander och Johannisson skulle göra ett så gravt misstag är å andra sidan mindre troligt. Det fanns ju också andra indicier som pekade mot Helander.⁴⁶

En annan möjlighet är att Helander var upphovsmannen men att han förställt sin språkbehandling i de anonyma breven för att undgå upptäckt. Denna eventuella möda att framstå som en smula sinnessvag och i en undermålig språklig dräkt förmedla uppgifter som ingen tog på allvar förefaller emellertid inte sannolik. Helander har ju också själv ytterligare blockerat denna teori genom sin sinnesundersökning där han förklarades fullt frisk. Att Helander var partiellt sinnesjuk sågs emellertid som en förklaring i samtiden (jmf. not 2).

En ytterligare tolkning – som också framförts av språkforskaren Stig Wikander i samband med rättegångarna – är att de anonyma breven hade flera författare.⁴⁷ Denna uppfattning får också stöd av pressundersökningen där man spontant lutade åt att fler än en skribent låg bakom breven. Förekomsten av brev både för och mot Helander antyder också det mer än en författare där såväl hög- som lågkyrkliga förmodligen agerat. För att teorin om flera upphovsmän skall vara möjlig och trovärdig måste emellertid polisen i huvudsak ha samlat in andra typer av brev än de som behandlats i ovanstående pressundersökning.

Att de anonyma breven kunnat ha flera författare leder över till en annan frågeställning. Kan det allmänt finnas en skillnad mellan det brevmaterial polisen samlade in och de anonyma brev som faktiskt sändes ut och som i sin tur förklarar den stora diskrepansen i synen på vem/vilka som varit brevens upphovsman/män? Att polisen bara förfogade över en mindre del av det totala material men också anonyma brev från vårvalet i Strängnäs stift och tidigare biskopsval liksom andra olikheter lämnas tills vidare därhän.⁴⁸

Polisens brevmaterial

Utan tillgång till källmaterial från HD och Svea hovrätt och med referens endast till Sjöstrand 1987 kan man ändå göra en hygglig rekonstruktion av hur polisen kommit i besittning av sitt brevmaterial. Detta skedde utifrån i huvudsak två källor. Dels erhöll polisen anonyma brev som samlats in av den som polisanmält händelsen, dvs. Eric Segelberg. Det framgår av Sjöstrand att Segelberg själv bedrivit en insamling av anonyma brev bland berörda präster. Hur stort detta material kan ha varit framgår inte men uppenbarligen redovisade Segelberg åtminstone en del av sitt material i samband med polisanmälan den 6/12 1952.⁴⁹ Huvuddelen av materialet kom emellertid polisen tillhanda efter ett upprop den 18/5 1953. Där efterlystes brev från alla biskopsval där anonyma brev förekommit.⁵⁰

Den relativt långa tiden som förflöt innan polisen fick in huvuddelen av materialet kan vara av betydelse. Redan i samband med polisanmälan i december 1952 – och även tidigare – dök det

upp uppgifter om att Dick Helander var den anonyme brevskrivaren. Om någon, t.ex. en högkyrklig präst i stiftet och missnöjd med valresultatet, ville åstadkomma en förändring fanns alltså en möjlighet att ”hitta på” anonyma brev, härma Helanders stil och skicka in alstret till polisen lämpligen i de brutna kuvert som omslöt de anonyma brev man redan fått. Att skapa trovärdiga rekonstruktioner gynnades också av att de anonyma breven och dess innehåll var allmänt kända sedan länge i berörda kretsar. Möjligheten att förse polisen med urkundsförfalskat material var alltså goda, medan man förstås inte kan uttala sig om att så också skett.

Äktheten i polisens material undergrävs emellertid av tre omständigheter som är direkt kopplade till det insamlade brevmaterialet. När den norske statsvetaren Nore Tenow fick möjlighet att studera breven i början av 1960-talet var ett av hans undersökningsresultat att en del brev manipulerats bl.a. genom ändring av texten.⁵¹ En annan uppgift som ifrågasätter materialets ”neutralitet” – dock enbart med referens till Sjöstrand – är att Segelberg bara ska ha ställt vissa brev till polisens förfogande medan andra undanhållits.⁵² Ytterligare ifrågasättande omständigheter är det som framkom i revisionssekreterare Johan Björlings utredning. Denne gjorde en genomgång av Helandermålet i samband med att HD beviljat resning 1961. I utredningen framgår enligt Sjöstrand att polisen behandlat sitt brevmaterial tämligen vårdslöst. Bara ett fåtal brev skall ha diarieförts. Man skilde på brev och kuvert under förvaringen och förlorade då tydligen kopplingen mellan dessa. Polisen var slutligen osäker på om materialet förvarats under lås.⁵³

Varför Helander?

Utgående från den gjorda pressundersökningen är det som redan nämnts märkligt att Helanders namn kunde dyka upp i samband med polisanmälan. Ingenting i de första spontana reaktionerna pekar mot honom. Det enda som snuddar vid personen är publiceringen i *Aftonbladet* den 22 oktober 1952 men också här framgår av PO:s utredning att tidningen inte hade något material som pekade mot Helander förrän långt efter att polisanmälan gjorts i december 1952. Lika möjliga namn som misstänkta i december 1952 skulle kunna vara Helanders professorskollega von Engeström, nämnd i PO:s material, eller varför inte domprosten Gösta Lundström som inte angreps i något anonymt brev.

Polisen förhöll sig också tämligen ljum till anmälan om ärekränkning. Det var först under våren 1953, då en skrivmaskin på vilken en del anonyma brev kunde ha skrivits samt att maskinen ifråga hade disponerats av Helander kunde presenteras för polisen, som utredningen egentligen satte igång. Detta förhållande antyder i sin tur att polisanmälan inledningsvis var svagt underbyggd. Att räkna med att den skulle leda till polisutredning utan ytterligare bevismaterial var knappast realistiskt. Man kan inte utesluta att polisanmälan var en sista desperat aktion för att ändra resultatet i biskopsvalet eller att allmänt sabotera Helanders ämbetsutövning i stiftet genom att hålla frågan om de anonyma breven levande. Vad man alltså med viss säkerhet kan sluta sig till är att polisanmälan och det muntliga utpekandet av Helander var en konstruktion där polisanmälan knappast tog den åberopade kränkningen på större allvar. Om regeringen ut-

sett en högkyrklig biskop hade polisanmälan, trots brevens existens, väl knappast lämnats in.⁵⁴

Polisens ensidighet

Om syftet med polisanmälan, trots klen bevisläge, var att komma åt en person som man ogillar av något skäl är det naturligt att polisanmälan inriktar sig på att finna ytterligare bevis för att den utvalde ska kunna ställas till ansvar eller störas i sin tjänsteutövning. Denna ”naturliga” ensidighet – att utgångspunkten oavsett bevisläge var att Helander var skyldig – tycks emellertid också ha drabbat polisutredningen i några fall.

Ett exempel är den första språkundersökningen. Om man skall granska en samling på några hundra brev och författade under en period på kanske två år kan man knappast utgå från att samtliga brev är skrivna av en författare. Samtidigt förefaller detta ha varit grunden för undersökningen eftersom språkforskarna bara använde skrivet material av Helander som jämförelse till de anonyma breven. Nu breddades referensmaterialet vid senare rättegångar och resultatet blev ändå detsamma. Wellander och Johannisson kan alltså mycket väl ha haft rätt i sin analys trots den inledande ensidigheten. Valet av endast en referens liknar emellertid förfarandet att man vid en konfrontation bara skulle kunna ”välja ut” en person. Ett sådan identifikation kan förstås ge rätt resultat men säkerheten och trovärdigheten ökar om flera och olika personer är tillgängliga. Man kan förstås också spekulera i den prestigeförlust Wellander/Johannisson skulle drabbats av om de ändrat sitt första resultat och hur detta förhållande kan ha påverkat senare undersökningar.

En episod i polisutredningen tyder på samma snäva förförståelse. Ungefär ett år efter att de anonyma breven postats anmälde tre posttjänstemän att de i oktober 1952 iakttagit och hjälpt en person med postningen av brev i en postkypé på Stockholms central. Vidare beskrivning visade att det med stor sannolikhet rörde sig om en del av de anonyma breven. För att kunna identifiera den postande, som en av posttjänstemännen även haft ett kortare samtal med, genomfördes en konfrontation. Till denna kallades förstås de tre tjänstemännen men som möjliga personer att identifiera fanns bara Helander själv och en av hans söner tillgängliga enligt beslut från åklagare. Också detta får bedömas som en märklig metodtillämpning.⁵⁵

Avslutning

Då kyrkligt intresserade i Strängnäs stift slog upp tidningen under våren 1953 och kunde läsa att stiftets biskop var misstänkt som författare av anonyma brev i samband med höstvalet, satte säkert många kaffet i vrångstrupen och funderade på sanningshalten i budskapet. Senare under hösten och fram till och med rättegången i december följde nyheter slag i slag som band biskopen allt starkare till det påstådda brottet. Fiffel med skrivmaskiner ventilerades i pressen. Helanders alibin för olika postningar av anonyma brev visade sig vara svaga. Språkundersökningen med sitt tydliga utpekande kom till allmän kännedom. I slutet av rättegången uppdagades genom en helt ny metod biskopens fingeravtryck på några av de anonyma breven.

Om man återvänder till affärens inledningsfas kvarstår bilden av att polisanmälan var en tämligen lös konstruktion. Den fråga man kan ställa sig är om den följande bevisfloden mot Helander också den bär konstruktionens prägel. Granskar man materialet i Helanderaffären finns en del antydningar om att så kan vara fallet. Vad som ligger nära till hands att uppfatta så är de anonyma brev som polisen samlade in. De kan i väsentliga delar vara ett tillrättat material som har svagt samband med de brev som verkligen förmedlades i oktober 1952. Om så skulle Wellanders och Johannissons utpekande väcka mindre förvåning. Att konstruktionemat kan ha en vidare giltighet framgår också av polisens inriktning mot Helander som enda möjliga gärningsman medan normalt polisarbete innebär betydligt större allsidighet.

Ytterligare en omständighet som faller in i mönstret är att polisens insamlade brevmaterial i sin helhet skrevs på skrivmaskiner som fanns i Helanders närmiljö. Om man ville misstänkliggöra biskopen är det ju just på dessa skrivmaskiner man skulle ha utformat sina ”påhittade” brev. Om via andra maskiner hade aktionen varit utan mening och bevisvärde.

Sett över hela Helanderaffären kan man inte utan vidare påstå att en eventuell brevmanipulation och lättpåverkade, enkelspårliga poliser och jurister skulle vara lösningen på hela det komplicerade rättsfallet. Skulle teorin ha underbyggnad och vinna tilltro är det emellertid en viktig pusselbit för att kunna gå vidare och genomlysaffären i sin helhet.

Noter

1. Den som i brevet omtalades som "Gossen Ruda" var dåvarande pastorn, teologie licentiaten Eric Segelberg (1920–2001). Segelberg var högkyrklig och också skribent i *AB* där han drev en högkyrklig linje. Det var sannolikt detta som inspirerade de/n anonyma brevskrivaren/na då Segelberg gavs ovanstående beteckning. Segelberg skulle senare spela en viktig roll som polisanmälare av de anonyma breven i december 1952. Beteckningen "Gossen Ruda" var ärekränkande i juridisk mening vid förhandlingarna i Helander-målet i Svea hovrätt 1963/64. (Wilhelm Sjöstrand, *Helander-affären – ett språkligt-kyrkligt justitiemord*, Stockholm 1987, s. III) Fyra år senare – 1968 – efterfrågade man i *Örnsköldsviks Allehanda* om Olof Palme var "regeringens gossen Ruda", ett yttrande som då uppenbarligen passerade obemärkt. Gunnela Björk, *Olof Palme och medierna*, Umeå 2006, s. 85.
2. Under en fas av Helanderaffären påtalade Helanders chef ärkebiskop Yngve Brilioth risken att han skulle förlora sin tjänstespension om han fälldes och föreslog att Helander skulle avgå frivilligt eller genomgå sinnesundersökning. Rykten att Helander inte var fullt frisk var i omlopp. Om galen skulle biskopen förmodligen få en vänligare behandling av samhället och en fällande dom sin förklaring. Helander avböjde Brilioths propå men när den senare upprepades av Riksåklagaren uppsökte biskopen Ulleråkers sjukhus i Uppsala underkastade en sinnesundersökning och förklarades psykiskt fullt frisk. Sjöstrand 1987, s. 7. Jmf Dick Helander, *I domkyrkans skugga*, Stockholm 1955, s. 166–69.
3. Hovrättens förändrade syn på brottet – att notera är emellertid att två av ledamöterna i hovrätten fortsatt ville döma till avsättning 1964 – över en tioårsperiod är anmärkningsvärd och kan vara tecken på moralpanik i början av 1950-talet som senare blir obsolet. Samtidigt kan det väsentligt mildare utslaget åtminstone delvis förklaras av att Helander var pensionär 1964 och således avskärmd från den kyrkliga arbetsmarknaden. Att upphäva avsättningen var därmed en relativt lätt sak och begränsad till visserligen betydande ekonomiska åtagande för staten. Uppgifter om den juridiska behandlingen, se Sjöstrand 1987, s. 5–8.
4. Dick Helander 1955, dens., *Oskyldigt dömd*, Stockholm 1957. Andra debattböcker är Gunnar Hagner, *Drama bakom lykta dörrar. Helander-affären i blixtbelysning*, Stockholm, 1954; Ivar Modéer, *Utlåtande om professorerna Erik Wellanders och Ture Johannissons utredning rörande författarskapet till vissa anonyma brev*, Uppsala 1954; Wilhelm Sjöstrand, *Språkjämförelse och sannolikhetsberäkning*, Malmö 1954; Torsten Linder, *Psykologiska gåtor i Helanderaffären*, Stockholm 1955; Sven Helander, *Siffror som fria. Om "bevisningen" i Helander-målet*, Stockholm 1957; Axel Kielland, *Biskop Helanders tragedie från "La oss se på saken ..."*, Oslo 1958 och Claes-Gösta Rundquist, *Ett falskt kombinationslös. Språkutredningen i Helander-målet*, Malmö 1958.
5. Wellander kallades av Riksåklagaren som språkexpert den 3 september 1953. Då Wellander anmälde att han behövde stöd för att kunna genomföra uppdraget inkallades också Johannisson. Sjöstrand 1987, s. 18.
6. Vid rättegången i Uppsala rådhusrätt 1953 var Ivar Modéer (1904–60) professor i nordiska språk vid Uppsala universitet med stöd av Stig Wikander (1908–83) professor i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning vid Uppsala universitet försvarets språkexperter. (Sjöstrand 1987, s. 20ff.) Till hovrättsförhandlingarna 1954 inkallade försvaret ingen språkexpert. (Ibid., s. 38) Vid hovrättsförhandlingarna 1963–64 var Wikander åter försvarets språkexpert tillsammans med Björn Collinder (1894–1983) professor i finskugriska språk särskilt finska och lapska/samiska vid Uppsala universitet. (Ibid., s. 106ff). Vid hovrättsförhandlingarna 1963–64 presenterade Johannisson en fördjupad språkutredning där skrivet material

- av en grupp på ett tiotal personer inklusive Helander prövades mot de anonyma breven. (Ibid., s. 55)
7. Ibid., passim.
 8. Se bl.a. Nore Tenow, *De anonyma breven i Helandermålet. En kritisk granskning av brevmaterialet med förord av professor Wilhelm Sjöstrand*, Stockholm 1963; Wilhelm Sjöstrand, *Källkritiska problem inom pedagogisk och historisk forskning*, Lund. 1972 och Ture Johannisson, *Ett språkligt signalement*, Göteborg 1973.
 9. Birgitta Horstmann, "Språkligt justitiemord", *Kristeligt folkeblad* 10/8 1976 och Sjöstrand 1987, s. 127f.
 10. Hans Karlgren, "The Bishops case. Discussion of Alvar Ellegårds paper" och Ture Johannisson, "Comment on Hans Karlgrens comment", i *Text Processing. Proceedings of Nobel Symposium 51*, Stockholm 1982. Ture Johannisson (red.), "Språkliga signalement: om författarbestämning med bidrag av Jan Svartvik", Göteborg 1983; Torgny Lindgren, "Inträdestal över Ture Johannisson", *Svenska akademiens handlingar från 1986*, Stockholm 1991, s 17–36.
 11. Michaelson/Morton/Hamilton-Smith, *Justice for Helander*, Edinburgh 1979.
 12. Maria Allen & Anders Frigell, "DNA kunde ha friat dömd biskop" *Advokaten* 8:2003.
 13. Man kan förstås också tänka sig att Helander organiserat postningen utan att själv ta del i det praktiska utförandet. Jmf. Anders Björnsson, "Historia och domar", *Hufvudstadsbladet* 30/11 2003.
 14. Efter första överklagandet till domkapitlet blev valresultatet: Lundström 86 röster, Danell 77 och Lindroth 70. Efter överklagandet till regeringsrätten blev resultatet: Lundström 92, Danell 88, Helander 79, Lindroth 78 och Ljungberg 71 röster.
 15. Utifrån detta regelverk drar Göran Hägg den lätt kuriösa men helt riktiga slutsatsen att Helander i sitt tredje förslagsrum förlorade valet men ändå blev utnämnd av regeringen. Göran Hägg, *Välfärdsåren. Svensk historia 1945–1986*, Stockholm 2005, s. 130. Hög- och lågkyrklig är i sitt sammanhang här relativt allmänna och översiktliga beteckningar. Den indelning som görs i texten om olika kandidater i biskopsvalet utgår från hur dessa uppfattades i samtida media. Detta var en rubricering som alla inblandade inte erkände. Helander uppfattade sig t. ex. varken som hög- eller lågkyrklig. Helander 1955, s. 36.
 16. Höstvalets resultat visar tydligt att både Lindroth men framför allt Ljungberg förlorade röster. Eftersom båda blev angripna i anonyma brev är det logiskt att tänka sig att breven ändå spelade en roll. Mot detta talar att de i anonyma brev också angripna Danell och Helander hade ungefär samma röstetal vid båda valen.
 17. Nämnda underskrifter är de som redovisades i pressen eller i motbrev. I de betydligt färre antalet brev som samlades in av polisen finns följande underskrifter: "En ung präst", "Två unga präster", "Präster", "Några präster", "Andra präster", "22 präster", "Präster i Strängnäs stift" och "Präster från Sörmland och Närke".
 18. De fåtaliga lekmän som ingick i domkapitlet i ett stift hade också rösträtt den aktuella tiden.
 19. Utgångspunkten för uppskattningen av antalet anonyma brev är uppgifterna i *Eskilstunakuriren* 21/10 1952. Förutom de fem brev som nämndes i tidningen tillkommer enligt polisutredningens material också brev som var negativa till Danell. Möjligen hade alltså sex och kanske ytterligare brev distribuerats i massupplaga. Samtidigt förefaller – som nämnts ovan – en del valmän inte fått några brev, andra bara vissa brev. Det totala antalet brev är därmed mycket svårbedömt.
 20. Sjöstrand 1987, s. 23.
 21. Kärnan i TT-telegrammet var upplysningen om att fem anonyma brev i massupplaga gått ut till valmännen och upplysning om vilka kandidater breven behandlade och hur; dvs. ett brev som var negativt till Helander, Ljungberg respektive Lindroth samt två som förhöll sig positiva till Helander.

22. Torsdagen den 23/10 hade man ännu inte räknat domkapitlets röster. Dessa kunde emellertid inte påverka valutgången.
23. "Motbrevet" från SYMF hade följande formulering enligt *Eskilstunakuriren* 1952-10-21: "Ämbetsbröder i Strängnäs stift. I de närmast föregående dagarna hava väl de flesta av oss mottagit skrivelser med anledning av det förestående biskopsvalet. Dessa skrivelser med varierande underskrift, präster i Strängnäs stift, präster i Södermanland och Närke, eller enbart präster utfärdade alltså under anonymitetens täckmantel, måste med rätta rubriceras som smädeskrivelser och som sådana brännmärkas, samt blotta ett sådant sinne, att man grips av största beklämning, när man tager del av innehållet i dem, både över att det eventuellt finnes dessa präster ibland oss och över att någon kan hoppas att präster i stiftet skola falla för dylika försök till påverkan. Mot bakgrunden av det osunda som sålunda förekommer hos oss taga vi oss friheten att broderligen uppmana varandra, att var och en röstar på de kandidater han prövat lämpligast och att diskussionen i denna för oss så viktiga fråga föres så, att vem som än blir vår biskop, han må veta och känna, att han skall bäras av vårt förtroende."
- Brevet från "Tjugo präster i Närke" hade enligt samma tidning följande utformning: "Till samtliga präster i Strängnäs stift. Då vi erfarit att flera anonyma cirkulärskrivelser, undertecknade "Präster" etc. utsänts till ett flertal av stiftets präster i anledning av det stundande biskopsvalet i vilka skrivelser det förekomma såväl positiva som nedsvärtande och ärekränkande omdömen om vissa proponerade biskopskandidater samt ämbetsbröder i stiftet, vilja undertecknade uttrycka sin avsky inför dylika metoder och brännmärka den lömska agitationen som pågår under anonymitetens täckmantel. Vi anse detta förfaringsätt i hög grad ovärdigt, då präster som vilja framför sina åsikter måste våga göra det öppet och i eget namn."
24. Uppgift lämnad av avdelningschef Olle Synnerholm, Postmuseum via E-mail 2006-03-28
25. *Södermanlands läns tidning* 1952-10-20
26. *Eskilstunakuriren* 1952-10-20
27. Sjöstrand 1987, s. 103.
28. *Eskilstunakuriren* 1952-10-21
29. *AB* 1952-10-21
30. *Expressen* 1952-10-21
31. *Folket* 1952-10-21
32. Anonyma brev mot Danell finns i polisen material men nämns inte i media i samband med biskopsvalet hösten 1952. Det relativt sena utskick-
et av Danellbrevet – 1952-10-20 – kan vara ett skäl till att detta inte togs upp i media. Johansson 1973, s. 19.
33. *Folket*, *Katrineholmskuriren* och *DN* 1952-10-22
34. *AB* 1952-10-22
35. *Ibid.*
36. Del av eller hel järnvägsvagn försedd med postlåda och där den mottagna posten sorterades under färd
37. *StT* 1952-10-22
38. *Ibid.*
39. *StT* 1952-10-22.
40. *Eskilstunakuriren* 1952-10-23.
41. Det fanns en avvikelse i professorernas intyg. Helander och von Engeström hade, till skillnad från de övriga, det förbehållet att fakulteten inte skulle utfärda någon kommuniké i saken eftersom det skulle uppmärksamma breven som var på väg att glömmas bort. Sjöstrand 1987, s. 99.
42. Pressens opinionsnämnd och allmänhetens pressombudsmans arkiv Riksarkivet.
43. *Ibid.*
44. Pressens opinionsnämnd och allmänhetens pressombudsmans arkiv, Riksarkivet.
45. *Ibid.*
46. Bl.a. fingeravtryck av Helander på en del anonyma brev liksom att brev skrivits på skrivmaskiner som Helander direkt eller indirekt förfogade över. Bevisvärdet för detta har emellertid varit under diskussion.

47. Sjöstrand 1987, s. 22, 106. Johannisson har emellertid konsekvent avvisat teorin om flera brevskrivare. Se bl.a. Johannisson 1973, passim.
48. Ytterligare skillnader mellan pressundersökningen och polismaterialet och som redan nämnts är att anonyma brev mot Helander saknas i polismaterialet, brev mot Danell saknas i pressundersökningen men finns med i polismaterialet. Detta har också betydligt större variation på anonyma underskrifter än vad som framgår av pressundersökningen även om tre typer av underskrifter är desamma dvs. "Präster", "Präster i Strängnäs stift" och "Präster från Sörmland och Närke".
49. Sjöstrand 1987, s. 50f.
50. Ibid., s. 49. Sjöstrand skriver 1955 men kontroll av material i Uppsala rådhusrätt 1953/Helander-målet visar att rätt årtal är 1953.
51. Tenow passim, Jmf Sjöstrand 1987, s. 72–76.
52. Sjöstrand 1987 s. 91ff
53. Ibid., s. 49f., 91.
54. Helander utnämndes till biskop den 12/12 1952 (Johannisson 1973, s. 2, Sjöstrand 1987, s. 6.) Det var emellertid känt redan innan och den 6/12 när polisanmälan gjordes vem som skulle utses. I praktiken kunde en polisanmälan ha gjorts redan då "Gossen Ruda-brevet" refererades i *Stockholmstidningen* 22/10 1952. Valet av dag förefaller mer ha varit beroende av när förvisningen om att "fel" person skulle utnämndas till biskop var total.
55. Helander-målet Uppsala rådhusrätt 1953. Varken far eller son kunde identifieras som den postande av de tre posttjänstemännen

Källor

Riksarkivet

Pressens opinionsnämnd och allmänhetens pressombudsmans arkiv

Landsarkivet Uppsala

Uppsala rådhusrätts- och magistrats arkiv

Helander-målet GIIa: 65–73

Ludvig De Vylder – en folkhögskolepionjär

GÖRAN SALLNÄS

Elisabeth och Ludvig De Vylder¹ är två av våra stora folkbildarpionjärer. Från slutet av 1800-talet fram till 1936 var de verksamma inom den svenska folkhögskolan. Deras främsta insats var utan tvekan att under sina 12 år i Tornedalen bygga upp en lantmanna- och folkhögskola och göra den till ett centrum för folkbildning och spridande av kultur och innovationer inom jordbruket.

Denna artikel koncentrerar sig på Ludvig De Vylder och dennes insatser i Matarengi. Att jag inte behandlar Elisabeth De Vyliders roll där på ett jämbördigt sätt beror på att Marianne Marcusdotter tidigare i en utmärkt artikel – ”Elisabeth de Vylder: Pionjärvinna och folkhögskolemoder” – som ingår i *Tradition och Förnyelse*, Tornedalens folkhögskolas jubileumsskrift till dess 100-årsjubileum, har belyst hennes insatser. Elisabeth De Vylder har också i ett självbiografiskt verk *Så minns jag det* skildrat sitt och familjens liv. Dessutom har Marianne Marcusdotter och jag gett ut *Elisabeth och Ludvig De Vylder – Två folkhögskolepionjärer*

Ludvig De Vylder. Foto från omkring år 1905.

(2006), som på ett mer utförligt sätt beskriver deras arbete som folkbildare inte bara i Matarengi utan också på Katrineberg, en skola där de var verksamma under 24 år.

Ludvig De Vylders uppväxt

Ludvig De Vylders släkt kommer från Belgien. Fadern, som var född i Norrköping, hade på 1850-talet rest till Frankrike för att studera xylografi och sedan slagit sig ner i Tyskland, där han öppnat fotoateljé. Ludvig föddes 1871 i Frankfurt och kom att bo sina första 14 år i Sydtykland. Enligt sonen Klas de Vylder bar fadern med sig starka barndomsminnen därifrån. Han var också starkt påverkad av den tyska kulturen. En syster till Ludvigs far, Maria De Vylder, som var gift med professor Seved Ribbing i Lund, tog med sig Ludvig hem efter en Tysklandsresa. Året var 1885, han var då 14 år gammal och kunde knappast ett ord svenska.

Ludvig fick ett varmt mottagande i det ribbingska hemmet, lärde sig svenska snabbt och tog studenten på Lunds privata elementarskola. Ludvig hade tyska som sitt modersmål och han kom att möta sin blivande fru Elisabeth Lundberg, när en av hennes bröder behövde läsa extra i detta språk och Ludvig erbjöds att göra detta.

Det är uppenbart, att Ludvig tog starkt intryck av vad han upplevde under åren hemma hos Seved och Maria Ribbing. Hemmet präglades av humanism av det bästa slaget och var öppet för såväl gästande föreläsare som för fattiga sjuka. Båda makarna var starkt socialt engagerade, Seved Ribbing som oftast obetald fattigläkare vid sidan av arbetet som professor och Maria som bl.a. ordförande i fattigvårdsstyrelsen. De

båda hade också för sin tid en modern kvinnsyn. För övrigt hade de träffats första gången hemma hos Fredrika Bremer. Den mycket omfattande brevväxlingen mellan Ludvig och Maria vittnar om det speciella förhållande som rådde dem emellan. Under åren i Tornedalen utgjorde hon uppenbarligen en slags säkerhetsventil för honom. Till henne kunde han skriva precis så som han kände.

Seved Ribbing var också en mycket aktiv folkbildare och mycket anlitad föredragshållare. ”Han blev en av de flitigaste föredragshållare som någonsin förekommit i Lund med omnejd. Det fanns knappast någon godtemplarlocal, föreläsningförening eller hembygdsgård i Skåne, där inte Ribbing någon gång samlat skaror av entusiastiska åhörare.”² Till detta kan också nämnas, att han var välbekant med Hvilans folkhögskola. Där höll han t.ex. ett föredrag på Nordiska folkhögskolemötet 1890 kallat *Om demokrati, folkbildning och folkhögskola*.³ Vid detta tillfälle fanns också Ludvig De Vylder med som åhörare.

Efter studentexamen fortsatte Ludvig De Vylder sina studier i Lund och tog en fil. kand. 1892. Huvudämnen var historia och språk, germanska och romanska. Tre år senare kompletterade han sin examen. Samma år förlovade sig Ludvig och Elisabeth.

Lunnevads och Hvilans folkhögskola

När Ludvig hösten 1893 sökte arbete, var det förmodligen inflytandet från det ribbingska hemmet som gjorde, att han valde en folkhögskola. Hans val föll på Lunnevad, en av de tre folkhögskolor som är Sveriges äldsta och som grun-

dades 1868. Där anställdes han som andre lärare för vinterkursen 1893–94. Skolan leddes av rektorsparet Herman och Hanna Odhner, två starka personligheter. Det året blev livsavgörande för Ludvig. Så här beskriver Elisabeth De Vylder betydelsen av mötet med denna skola: ”Han blev folkhögskoletagen och fick där liksom jag själv sin vigning för vår framtida livsgärning – 40 år i svenska folkhögskolan. Det var det levande ordet, som grep honom, andan och stämningen vid denna fria skola och äkta folkhögskola.”⁴

Elisabeth De Vylfers besök på Lunnevad våren 1894 innebar, som hon säger, att hon nu visste vad som skulle bli hennes livsuppgift. Hon påbörjade en utbildning till vävlärlarinna och redan våren 1895 fick hon arbete på Lunnevad. Under tre sommarkurser på skolan fördjupade hon sin kunskap om och kärlek till denna skolform. På folkhögskolan hade hon bl.a. Malin Holmström som kollega. Det var hon som gav ut *Den svenska sången*, den särskilda folkhögskolesångboken. Malin Holmström hade bl.a. besökt Askovs folkhögskola i Danmark och berättade med stor entusiasm för Elisabeth om denna skola, om sångens roll och om folkhögskolemannen och prästen Grundtvigs betydelse och tankar. Askov kom att få stor betydelse för makarna De Vylder och inte minst då för Elisabeth och för deras framtida arbete inom folkhögskolan. Medan Ludvig genomförde ett provår i Stockholm 1896, som en slags säkerhet om han inte skulle kunna få arbete på en folkhögskola i framtiden, så arbetade Elisabeth som sekreterare för rektor Leonard Holmström på Hvilans folkhögskola och fick värdefull insikt i en folkhögskolas administration.

Bodens folkhögskola

Hösten 1897 började Elisabeth och Ludvig De Vylder som lärare vid den nystartade Bodens folkhögskola. Detta var den allra första folkhögskolan i övre Norrland och den hade dessutom både män och kvinnor som elever. Även om det fanns elever av båda könen på skolan, så innebar det inte att de undervisades tillsammans. Männerna skolades för att bli bra, allmänbildade bönder med insikt i den kommunala politiken medan kvinnorna skulle bli goda, ekonomiskt sinnade och allmänt bildade bondhustrur.

Ludvig kom att undervisa i historia, geografi, litteraturhistoria, svenska och räkning. Dessutom hade han två timmar extra varje dag med de elever, som nästan enbart kunde finska. Elisabeth hade ett 20-tal kvinnliga elever i slöjd, vävning, gymnastik och sång. Det var hårt arbete från morgon till sena kvällen med dålig mat och kalla lokaler. ”Ludvig, som också hade svårt att tåla det hårda klimatet, för så illa, att jag måste skaffa oss ett fotogenkök att ha i min garderob”, minns Elisabeth.⁵

Mot Tornedalen

Ludvig De Vylder hade som framgång särskild undervisning i svenska för en grupp elever, som bara kunde finska. De kom uppifrån Tornedalen och han fick därigenom kontakt med det okända Sverige, där få kunde prata svenska. På sommaren 1897 gjorde Ludvig en vandring genom denna finsktalande bygd. Redan då fanns säkert tankar om att kunna starta en folkhögskola däruppe. Under sin vandring kom han också att

besöka häradshövdingen för Torne domsaga, Georg Kronlund. ”Här hade jag kommit till rätte mannen.”, skriver Ludvig. ”Jag utvecklade mina idéer och han sina, och så – det var tanke-linjer, som hade många beröringspunkter, ja, delvis sammanföll.”⁶

För makarna De Vylder återstod en vinterkurs på Bodens folkhögskola, samt en anställning för Ludvig som redaktionssekreterare på Luleposten och medverkan för Elisabeth i den första kvinnliga sommarkursen på Katrinebergs folkhögskola, innan det var dag att bryta upp och påbörja det verkliga pionjärarbetet i Tornedalen.

Samtidigt som de förberedde sig för uppbrottet från Boden, så arbetade häradshövding Kronlund vidare med att skaffa de ekonomiska förutsättningarna för att starta en skola. Ludvig såg nog främst en skola i Tornedalen som en rättvisefråga, som ett sätt att göra det möjligt för den finsktalande⁷ befolkningen att hävda sin rätt gentemot de svensktalande herrarna och att kunna känna sig integrerade i det land de historiskt tillhörde. Det gällde absolut inte att försvenska, att tränga undan det finska språket. Det var inte Ludvigs och inte heller Elisabeths uppfattning. För många andra gällde mer fosterländskt nationalistiska skäl. En folkhögskola, menade häradshövding Kronlund, skulle ”skapa ett bålverk för svensk odling och kultur vid vår östra gräns”.⁸ Oavsett motiv, häradshövdingen var mycket framgångsrik i strävandena att skapa den materiella basen för en folkhögskola.

Efter tre års brevskrivande hade Kronlund fått löfte om bidrag på över 100 000 kr, en mycket imponerande summa. De som tecknat sig för bidrag bildade då Tornedalens folk-

högskoleförening och en styrelse utsågs, i vilken bl.a. Ludvig De Vylder ingick.

Midsommaren 1899 för häradshövding Kronlund, en överste Carl Otto Bergman och Elisabeth och Ludvig upp till Matarengi kyrkby och köpte för 20 000 kr det så kallade Nymanska hemmanet med en totalareal på omkring 400 hektar jord, varav 4 hektar bestod av åkerjord och 25 hektar av ängsmark.⁹

Matarengi

I slutet på juli 1899 anlände det nu gifta paret De Vylder till Matarengi. De hade då två och en halv månad på sig att ordna allt: anställa personal, rekrytera elever, snickra bänkar, beställa mat, undervisningsmateriel, porslin och allt annat som behövdes inför skolstarten. Då ska man också ha i minnet, att närmaste järnvägsstation låg 18 mil från skolan, att godset därifrån fick tas med ångbåt till Haparanda och så ”med forordet 7 mil långa, obeskrivligt dåliga landsvägen till Matarengi.”¹⁰

Den nya skolan mötte mycken misstro. Det svenska hade för finnbygden folk dittills mest bestått av språkförtryck och översitteri. I ett brev till sin faster Maria Ribbing i Lund talar Ludvig om ”dessa svenska halvherrar, allt detta patraske som likt spyflugor klängt sig fast på den sköna Finnbygden, och med största förakt se ned på finnarna. (Ett betecknade ordstäv är: ”Finne och fan äro bröder.”) Finnen är ömtålig och mycket känslig. Han har blivit van vid de svenska herremännens översitteri.”¹¹

Den första folkskolan hade startat i Tornedalen 1888 och ett av kraven för statligt stöd var då

att all undervisning skulle ske på svenska. På så sätt skulle ungdomen försvenskas. Men, skriver Ludvig, "försvenskning är lika omoraliskt som russifiering och förtyskning".¹² Till denna förståeliga misstro mot det svenska kan man också lägga den isolering, som bygden levt under, den låga levnadsstandarden, det primitiva jordbruket och laestadianernas mycket kritiska syn på det världsliga. Det krävdes en enorm entusiasm och framtidstro för att under dessa förutsättningar på två och en halv månad förvandla några hus till en folkhögskola fylld med kursdeltagare. Paret De Vylder, han nu 28 år och hon 24, besatt uppenbarligen dessa egenskaper och den 15 okt. 1899 kunde Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola invigas. Folkhögskolan var från början en samskola, där pojkar och flickor, ibland så unga som 15 år, studerade tillsammans men som också i stor utsträckning undervisades i olika ämnen.

Invigningen

Häradshövdingen Kronlund invigningstalade och tackade då bl.a. alla bidragsgivarna. Därefter fick föreståndaren, dvs. rektor Ludvig De Vylder ordet. Han tackade föräldrarna för att de låtit sina ungdomar börja på skolan och hälsade de 33 första eleverna, av vilka 11 var frielever, välkomna med bl.a. följande ord:

Den tanke, som ligger i ordet folkupplysning är inte ny numera, men den var det för hundra år sedan. Både ordet och saken var nya den gången, när den danske siaren och skalden biskop Grundtvig både i andrika skrifter och sånger förkunnade sitt budskap om ljuset, som verkar väckande på de i tusenårig dvala bundna folkliga krafterna. Så föddes i förra seklets mitt den nordiska folkhögskolan med dess

högborg nere vid den dansktyska gränsen. Hälsningar därifrån och från svenska syster-skolor vid vår skolas öppnande samt de rika födelsedagsgåvor, som kommit, vittnade om glädjen att nu med denna sin utpost ha nått polcirkelns nejder.¹³

Vad var det nu för skola, som väntade de 33 ungdomarna? Vid sidan av teoretiska ämnen, så skulle det ingå "praktisk undervisning i smide, manlig och kvinnlig slöjd samt kvinnlig hushålls- och skolköskurs samt därefter ett halvt års praktisk kurs vid lantmannaskolan på ett i samband därmed anordnat skolhemman."¹⁴ Förhoppningen var, att detta skulle utvecklas till ett mönsterjordbruk, som skulle fungera som ett föredöme för den jordbrukande befolkningen i trakten. Denna praktiska inriktning mot jordbruk var säkerligen en förutsättning, för att skolan över huvud taget skulle kunna få några deltagare. Att enbart ägna sig åt teoretiska studier ansågs nog snarast som något fördärligt och medförde den överhängande risken, att ungdomarna skulle vänja sig av med det hårda kroppsarbete, som ansågs såväl nödvändigt, nyttigt som självklart. I många sammanhang betonas just detta, att skolan inte var något latmangöra utan att den också innebar stora fysiska ansträngningar. Den dagliga gymnastiken och praktiska göromål som vedhuggning underströk också detta.

Skoldagen

I den första årsredogörelsen för skolan finns ett avsnitt kallat "En dag vid folkhögskolan i Matarengi". Ludvig De Vylder återger det i sin historik över skolan vid dess 25-årsjubileum. Det framgår tydligt, att dagarna utnyttjades väl och

att det var fråga om hårt arbete. ”Kl. 6 f.m. ringde klockan till uppstigning, 10 minuter före 7 erhöllo eleverna kaffe och kl. 7 började arbetet, som sedan pågick till kl. 7 på kvällen, med uppehåll för måltiderna i sammanlagt 2,5 tim. Eleverna voro alltså i jämn sysselsättning, så länge dagen varade, och hade att läsa, skriva och rita på de ”lediga” stunderna. Men det var omväxling mellan teoretiskt och praktiskt arbete: före frukost teoretiska timmar, mellan frukost och middag praktiskt arbete i verkstaden, vävsalen och skolköket, på eftermiddagen åter lektioner och så en timmes sång eller uppläsning till avslutning på dagen. Flickornas gymnastik togs närmast före frukost, pojknas före middag.”¹⁵ Jag behöver väl knappast påminna om att det då inte var någon skillnad på lördag och andra vardagar. Varje dag tycks ha inletts med morgonbön och psalmsång. Arbetsdagen avslutades också med sång.

Undervisningen

I årsredogörelsen för läsåret 1910–1911 skriver Ludvig De Vylder om undervisningen:

Det var fosterlandskärleken i södra Sverige, som skänkte övre Norrland denna skola. Syftet var fosterländskt, och det är givet, att den svenska synpunkten kraftigt betonats... Dess historia i äldre tid och nutid, dess språk och skaldeverk, dess utseende och skiftande gestaltning i natur och folkliv, det svenska samhället, svensk lag, grundvalen för vår gamla folkfrihet, allt detta har utgjort undervisningens föremål. [...]

Det språkliga arbetet har i hög grad underlättats genom de finsktalande elevernas umgänge med de svensktalande. I allmänhet har en tredjedel av eleverna varit rent svensktalande, och

av de övriga finsktalande har kanske hälften från början kunnat mer eller mindre reda sig med svenska språket. Att så sammanföra svensk- och finsktalande ungdom är ju bra ur flera synpunkter; de vänskapsband, som knytas, bidraga att binda samman dessa skilda bygder och i någon mån avslipa olikheterna.¹⁶

Det är intressant att konstatera, att skolan redan från början tillämpade vad vi idag skulle kalla nivågruppering. ”Vi söka att ordna undervisningen så, att vi hava något att erbjuda åt de längst komna, men samtidigt icke försumma dem, som äga minst förutsättningar. För den skull indelas eleverna i de olika ämnena i särskilda lag, på samma gång också dagligen samfälld undervisning bedrivs, så att gemensamheten i undervisningen bevaras, vilket ju är absolut nödvändigt.”¹⁷

I undervisningen utgick Ludvig gärna från den verklighet som omgav skolan. Ofta användes skioptikonbilder för att illustrera den värld som var okänd för eleverna. Men inte bara sådana bilder. Genom tiggarbrev till privatpersoner, institutioner och företag, som resulterade i donationer från olika håll, kom skolan snart att vara rikt försedd med kartor, planscher, stenåldersverktyg, uppstoppade djur, en förnämlig insektssamling och mycket mera.

Under slöjdlärare Johanssons ledning lärde sig eleverna att tillverka sådant, som de som bönder i Tornedalen skulle kunna framställa därhemma på gården. Det kunde enligt en årsredogörelsen gälla sängar och stolar, bord och årtullar, pennskaft och linjaler, klädgalgar och grimskäft.

På skolan fick eleverna också nyttig kunskap om hur en kommun fungerade: ”Vad man inhämtat i kommunalkunskap praktiserades uti

”Älvdalens kommun”, vars längder upptaga lärare och elever. Man håller de ordinarie stämorna, upprättar brukliga längder, uppsätter kungörelser, för protokoll o.s.v. Under pågående riksdag följes uppmärksamt riksdagsarbetet, vars olika skeden genomgås och förklaras. Även flickorna erhålla en (kortare) kurs i samhällslära. I detta sammanhang må ock diskussionerna nämnas, vilka vänja vid formerna för hållande av sammanträden, förande av protokoll m.m. Religiösa eller politiska frågor diskuteras ej.”¹⁸

Elisabeth De Vylder var också ansvarig för undervisningen i en rad ämnen: ”Jag undervisade själv i flickornas speciella, teoretiska ämnen, de första åren också i slöjd och vävning. Ämnen var anatomi, fysiologi, personlig och allmän hygien, sjukvård, både teoretisk och praktisk, som var ett viktigt ämne däruppe, där det ofta var lång väg till läkare och apotek. Vidare sexualhygien, hemvård och barnavård (även praktiskt) och barnuppföstran. Dessa ämnen för kvinnor var på den tiden ännu aldrig upptagna på ett skolschema... Den kvinnliga slöjden omfattade sömnad och vävnad. Hänsyn togs till förhållandena däruppe, och vi sökte taga vara på ortens egna vävnadssorter, såsom den utmärkt vackra Tornedalsväven till dukar och sängtäcken. Sex–sju vävstolar var i gång. Sömnad för hand och maskin omfattade nyttiga plagg men ock vackra saker till hemmets prydnade.”¹⁹ Vilken banbrytande insats var nu inte detta att i denna slutna och isolerade värld föra in sådana ämnen i folkhögskolans undervisning!

Nödårvintern 1902–1903

Tornedalens folkhögskola spelade en mycket viktig roll under vintern 1902–1903, när lands-

bygdsbefolkningen led av konsekvenserna av felslagna skördar. De redan fattiga småbönderna riskerade att svälta ihjäl på samma sätt som de gjorde under den svåra hungersnöden 1867–68. Genom sitt omfattande kontaktnät ute i landet lyckades Ludvig De Vylder sprida information om det kritiska läget.

I sin historik om skolan berör Ludvig självklart också skolans roll i arbetet för att lindra nöden:

Det är inte anledning nu att berätta om allt, men jag måste här erinra om vilken roll skolan spelade i den saken. Det var den, som skriver detta, som först satte snöbollen i rörelse, vilken vart till en lavin. Det var några från Pajala (vid riksdagsmannavalet hösten 1902) avsända telegram till professor Vilh. Lundström, som då var redaktör för Göteborgs Aftonblad, vilka väckte uppståndelse. Snart talade hela Sverige därom. Det tillsattes kommittéer, och insamlingen började. Det antog jättelika dimensioner... Nöd hjälpskontoret var förstas på skolan, och där expedierades ofta ett hundratal personer på dagen. Och detta vid sidan av det dagliga skolarbetet! Ej underligt, att nödhjälpsvintern skapade en förtrolig stämning mellan oss och befolkningen [...] Men varje skrinda hö, varje mjölsäck var en hälsning från okända landsmän. Man vaknade till insikt om att man hade ett fosterland och inte var bortglömd i nödens stund.²⁰

Kamp för nykterhet

Redan ett par månader efter det att skolan startat, tog Ludvig De Vylder initiativet till att bilda Matarengi nykterhetsförbund i samband med ett söndagsföredrag på skolan. Att skolan blev ett centrum för kampen mot det omfattande spritmissbruket togs uppenbarligen inte väl upp

av alla. ”Nog finns här de, som gå och vaka på mig och söka sak...[...] Även uppe hos [...] möter jag dystra ansikten. De där festprissarna äro ömtåliga: när jag förbjöd aptitsupparna på skolan, påstod doktorn, att jag skymfat honom och förklarar honom vara en supig människa och sedan är det som om jag förolämpat varenda festprisse i byn.”²¹

Det blev säkert många möten kring frågan om spritmissbrukets konsekvenser. Men det verkar som om Ludvig De Vylder också använde dessa möten för att folkbilda i vidare mening. Han försökte också påverka de politiskt ansvariga i socknen och kunde i maj 1905 rapportera en stor framgång till sin ständiga brevvän i Lund: ”Har i dag slagit ett stort slag och vunnit en stor seger. Kom. nämnden beslöt anhålla, att kom nämnden förbjuder all försäljning av starka drycker inom socknen. Alla handlandena och gästgivargården förlora sina rättigheter. Sedan var det bönder här och tackade mig för att jag fört igenom denna sak och gjort det med sådan hovsamhet.”²²

Prästvigningen

Ludvig och Elisabeth De Vylder var djupt kristna. Deras religiositet tycks ha präglat det mesta i deras tillvaro. För Ludvig tog det sig också det uttrycket, att han studerade till präst under tiden vid Tornedalens folkhögskola och lät sig prästvigas. ”I sin ungdom hade Ludvig närt en stark åstundan att bli missionär i Afrika”, skriver hans hustru. ”När en kristnad afrikansk negerprins talade i Lund i kristliga studentförbundet, blev Ludvig eld och lågor att få fara ut. Hur tidigt utpräglad var ej hans önskan att få offra sig,

tjäna och hjälpa sina medmänniskor! Och det förblev hans livs lidelse ända till hans sista dag.”²³

Nog kände sig Ludvig som missionär däruppe i Matarengi. Och visst var på många sätt och vis både han och hans hustru missionärer. Även om det i första hand inte handlade om att omvända hedningar i mörkaste Afrika, så var det en oförtruten kamp för att bryta ner språkbarriären, få folks förtroende och kunna föra ut ny kunskap och nya idéer till den isolerade finnbygden.

I ett brev till Maria Ribbing avslöjar han vad han under en tid funderat på:

Emellertid har jag i sommar haft en annan plan som jag privatissimme vill anförtro Dig. (Dra nu inte på smilbandet åt mina många planer.) Jag tänker fråga biskopen om jag får avlägga prästexamen i Härnösand och låta prästviga mig med förbehållet att få tjänstgöra i Över Torneå. Mina skäl äro:

- 1) ett med åren starkare behov att få tala i andliga ting
- 2) möjligheten att här kunna lösa en trasslig fråga, huru lämpligast skall ordnas med svenska gudstjänsten. Wallin har svårt att förrätta och är obenägen därtill
- 3) större auktoritet för fhskolan.²⁴

Förmodligen hade Ludvig De Vylder hoppats på att kunna genomföra sin plan relativt snart men alla de arbetsuppgifter han tog på sig gjorde, att det kom att dröja några år. Men han förberedde sig på olika sätt bl.a. genom sin undervisning, eftersom han tagit upp kristendom som ämne på schemat.

Det blev ett intensivt studerande på nätterna, för att han skulle hinna med att läsa in allt innan prästvigningen: ”Han fick dispens från hebreis-

kan”, berättar Elisabeth, ”men tenderade i alla de andra ämnena inför domkapitlet i Luleå och prästvigdes där. Hela höstterminen 1906 arbetade han varje natt med studier och under december gjorde jag och kollegiet honom sällskap med nattarbete – vi sydde på julklappar under högläsning av Selma Lagerlöfs just utkomna bok *Nils Holgerssons resa* – och så dracks förstås kaffe mitt i natten.”²⁵ Ludvig De Vylder fick lön för all sin möda i och med prästvigningen i Luleå domkyrka. Detta skedde en av de sista dagarna 1906.

Ludvig kom att predika både på svenska och finska och det stärkte säkert hans möjligheter att påverka människorna i Tornedalen, såväl i arbetet på skolan som i den omfattande verksamheten ute i samhället. Uppenbarligen väckte han respekt också inom den omfattande laestadianska rörelsen. Han predikade också ett ljusare, mera kärleksfullt kristet budskap, vilket rimligen också bör ha uppfattats på ett positivt sätt.

Folkhögskolan som kulturcentrum

Folkhögskolan blev inte bara ett betydelsefullt utbildningscentrum, som aktivt och systematiskt verkade för att bryta ner de barriärer som fanns, när det gällde språk och brist på kunskap, utan också genom att fungera som allmänt kulturcentrum i bygden. De som kom i kontakt med skolan, som elever eller besökande, blev säkert påverkade och förde kulturimpulserna vidare.

Från Ludvig De Vylder och skolan kom många nya idéer. Han konstaterar vid sin tillbakablick i jubileumsskriften: ”För övrigt hade ju nykterhetsrörelsen, skytterörelsen och alla ideel-

la strävanden sin anknytningspunkt i folkhögskolan”.²⁶ Bland de senare kan man bl.a. nämna hans idoga ansträngningar att trots motstånd från vissa håll organisera folkskollärarna. I ett brev till Maria Ribbing i november 1903 skriver han om ett lyckat lärarmöte på skolan som mynnat ut i att en förening bildats. Men han tror inte ”att alla skolrådsordförande voro lika förtjusta [...] För övrigt ordna vi föreningslivet alldeles efter vårt huvud med möten bland de olika församlingarnas lärarekår, en cirkulerande ’diskussionsbok’ m.m.”²⁷

Så gott som varje söndagseftermiddag anordnades öppna föreläsningar i skolan. Någon av skolans lärare höll då ett föredrag om något aktuellt ämne och bygdens folk var inbjudet liksom självklart lärare och elever. Ofta medverkade dessa med sång och deklamation.

En särskild plats intog den s.k. Svenska festen, som pågick i dagarna fem, och i vilken stora delar av Tornedalens lärare deltog. Ludvig blir rent lyrisk, när han tänker tillbaka på dessa möten. ”Jag vill prisa dem, som stodo i det andliga arbetets tjänst häruppe, för sin goda sammanhållning. Vilken lyftning, vilken hjärtlig stämning rådde ej på våra läraremöten! De höllos i samband med de *Svenska festerna*, då vi höllo på i fem dagar! När man har 10–20 mils resa, lönar det inte att bara vara tillsammans en eftermiddag”.

Den första dagen ägnades åt jordbruket och dess problem. Då var umgängesspråket finska, om nödvändigt med tolkhjälp. Dagarna två och tre av Svenska festen utgjordes av lärarmötet. Till detta var alla lärare kallade inom det område, upp till Lapplandsgränsen, som utgjorde folkskoleinspektörens verksamhetsområde. Un-

der tre år upprätthölls för övrigt denna post av Ludvig De Vylder, som tog sig an denna uppgift med samma energi och nit som allt annat arbete. Hans inspektionsrapporter var mycket omfattande och ofta mycket kritiska.

Om lärarmötet skriver Ludvig: "Mötet öppnades i kyrkan; förhandlingarna utgjordes av omväxlande föredrag och diskussioner med sång och musik mellan numren. Min hustru satt vid pianot, pastor von Ahn vid orgeln och gränssridare Stormberg spelade fiol".

På den fjärde dagen, en söndag, hölls gudstjänst på svenska och finska varefter den egentliga Svenska festen inleddes med minnestal över betydelsefulla män och kvinnor som avlidit under året. Svenska festen avslutades med ett offentligt samkväm till vilket det ofta kom ett par hundra personer. Den femte och sista dagen var tillägnad ungdomen och då hade också Tornedalens elevförbund sitt årsmöte. "Det fanns deltagare, som när de kommo hem igen, hade rest 30–40 mil med skjuts eller på skidor för att få vara med, och dessa hade dock ingen reseersättning!"²⁸

Sommarkurserna

Ett annat sätt att föra ut den svenska kulturen med folkhögskolan som bas var sommarkurserna. Elisabeth De Vylder skriver i sin bok följande om kursen 1904:

Sommarkurserna i Matarengi år 1904 hör också till de starka minnena från denna tid. Det hade lyckats Ludvig att få mycket förnämliga föreläsare såsom professorn i pedagogik, Frans von Schéele, och den europeiskt ryktbare språkprofessorn Adolf Noreen, historikern W.

Ekedahl, vår vän, den kände rektorn och predikanten i Djursholm Natanael Beskow [...] Vår andre lärare, fil.kand. Josef Thorson, höll också föredrag vid dessa kurser och likaså Ludvig själv. Han talade över ämnet: "Havet och människan", tvenne föredrag, som föranledde professor Noreen att vid avslutningssamkvämet göra en vacker jämförelse mellan ämnet och människan De Vylder. Antalet deltagare var omkring tvåhundra, huvudsakligen lärare från Norrbottens län men även en del personer från södra Sverige. Kurserna pågick i tio dagar (15–24 juni) och avslutades med ett ungdomsmöte.²⁹

Biblioteket

Ett sätt att sprida svensk kultur och ge människor möjlighet att praktisera det svenska språket var genom bokutlåning. Skolan arbetade aktivt för att få ut god litteratur till befolkningen och blev på så sätt bygdens första allmänna bibliotek. Som så mycket annat vid skolan byggdes biblioteket upp genom donationer. I sin bok *Tornedalen – Dess land och folk*, som kom ut 1904, skriver Ludvig De Vylder: "Skolans bibliotek anlitas ganska flitigt, ej blott av eleverna utan t.o.m. av folk från andra orter. Lådor, innehållande en utvald samling god ungdomsläsning, sändas ut åt olika håll. Särskilt söker man stödjade ungdomsföreningar, som uppstått flerstädes i Tornedalen, ända upp till Junosuando."³⁰

I ett av sina brev till Maria Ribbing beskriver han, hur det kunde gå till: "Ja, så hade vi samkväm på kvällen för eleverna. Dessa hade flitigt lekt på förmiddagen och fick även nu en timme roa sig i gymnastiken [...] Samkvämet var föresten roligt. Jag hade en del elevbrev att läsa upp, det lästes, deklamerades, sjöngs, pratades och

dracks té [...] Vi skiljdes vid 10 tiden, varefter jag gjorde i ordning en boklåda åt en f.d. elev, som farit 10 mil för att få vara med. Hon bor på Seskarön och skall låna ut böckerna bland arbetarna där.”³¹

I boken *Tradition och Förnyelse* skriver Marita Mattsson Barsk om den viktiga roll, som folkhögskolans bibliotek kom att spela: ”Tornedalens bibliotek har ett för svenska bibliotek intressant förflutet. Verksamheten hade från början en stark förankring i folkbildningen och tillkom för att fylla behovet av svensk litteratur vid gränstrakten mot Finland. Början till biblioteksverksamheten i Tornedalen har sitt ursprung vid Tornedalens folkhögskola”.³²

Jordbruk och svinavel

När häradshövding Kronlund och Ludvig De Vylder började planera för en folkhögskola i Tornedalen, var de helt överens om en sak: om en allmänbildande folkhögskolekurs skulle ha någon möjlighet att lyckas rekrytera deltagare bland söner och döttrar till bygdens lantbrukare, ja då var det nödvändigt att denna undervisning kopplades till utvecklandet av det norrbottniska jordbruket. Detta framgår ju också av skolans namn: Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola. Det jordnära först, det allmänbildande därefter.

Uppläggningsen av kurserna var sådan, att man började den teoretiska, allmänna folkhögskolan i mitten på oktober. Den pågick till mitten av maj och följdes efter ett par dagar av den praktiska jordbrukskursen, som varade i 4 månader och avslutades omkring den 30 september. Därefter följde den teoretiska delen av

lantmannaskolan, som i tiden sammanföll med den allmänna folkhögskolan. För de finsktalande elever, som behövde extra språkträning, inleddes folkhögskolekursen med en månads specialkurs i svenska.

Folkhögskolan i Matarengi omfattade från början en jordbruksfastighet. Denna blev utgångspunkten för lantmannaskolan. Allt eftersom Ludvig De Vylder lyckades få nya pengar, nya donationer byggdes denna ut och ny teknik och nya metoder kom att införas. Den blev till ett praktiskt bevis för att det gick att förbättra jordbruket i Tornedalen och öka avkastningen och därmed den materiella standarden genom förändrade brukningsmetoder. De elever, som efter avslutad folkhögskolekurs återvände hem till föräldrarnas gårdar med ny kunskap direkt tillämplig för att öka och förbättra produktionen, blev talande bevis för att det där med folkhögskola nog kanske ändå var något värdefullt och bra. Den misstänksamhet som från början fanns i bygden mot skolan bröts undan för undan ner.

Den praktiska jordbrukskursen innebar, att eleverna själva under en agronoms ledning skötte skolans jordbruk. Det väckte uppenbarligen omgivningens intresse liksom djurhållningen på gården: ”Då den jordbrukande befolkningen visar stor vetgirighet och lust för att lära, och skolan är belägen på en lätt tillgänglig och livligt trafikerad plats i älv dalen, besökas under vintern skolans stall och ladugård flitigt av ’husbönder’ och ’värdinnor’ /jordbrukarhustrur/ och på sommaren komma ej sällan männen ut på åker och äng för att se på arbetet och den växande grödan. Härigenom har skolan tillfälle att meddela många nyttiga råd och lärdomar.”³³

I ett av sina livfulla brev till Maria Ribbing ger oss Ludvig en viss inblick i de olika roller, som han som föreståndare hade att spela: ”Jag håller var dag på att agitera för mejeriföreningen. Underligt att det just skall vara jag som skall driva fram sådant här! [...] Jag har hållit på med Hellström länge, att Hush.sällskapet skulle inköpa rasgaltar. Det beslöts äntligen i år. För 10 år sedan hade jag aldrig trott att jag skulle taga något steg för den norrbottniska svinaveln! Det ser stundom så mörkt ut, men så kommer helt oväntat en ljusning.”³⁴

Även rasgalter måste förnyas. En notis i Hälsning från Höga Nord från 1911 antyder detta: ”På friherre Gripenstedts föranstaltande erhöll lantmannaskolan höstterminen 1910 en präktig rasgalt, vartill medel insamlats bland riksdagsmännen under återresan från Matarengi sommaren 1910.”³⁵ Vi kan nog vara säkra på att det också pågick ett avelsarbete vad gäller kor och hästar, även om det nu inte avsatt spår i form av slagkraftiga citat!

Längtan söderut

Arbetsdagarna uppe i Matarengi var hårda och långa, vintrarna likaså. Även om mycket förändrades däruppe under de första åren på 1900-talet, så var det mycket som gick långsamt. I breven till Maria Ribbing i Lund gav Ludvig De Vylder utlopp för sin frustration.

Under de 12 åren vid Tornedalens Lantman- och Folkhögskola fick Elisabeth och Ludvig De Vylder fem barn. Även om barnen på många sätt levde ett harmoniskt liv på skolan i den storfamilj som lärare och elever utgjorde, så drabbades de också av sjukdomar. Många människor

dog fortfarande vid den här tiden av den stora folksjukdomen tbc, inte minst i Tornedalen. Omtanken om familjens hälsa var en av flera faktorer som var avgörande för Ludvigs beslut att söka föreståndartjänsten vid Katrinebergs folkhögskola i Halland. Där hade Elisabeth redan 1899 varit med om att starta den första kvinnliga sommarkursen och de båda hade 1909 tillsammans besökt skolan under en av sina få semesterresor.

Men så stor vanda över flytten kände Ludvig, att han försökte att ta tillbaka sin ansökan in i det sista. Men då var det för sent; han hade redan utnämnts till rektor.

Ett svårt första år på Katrineberg

De första folkhögskolorna i Sverige startade 1868. Fem år senare grundades Hallands folkhögskola, efter några år kallad Katrinebergs folkhögskola. Dess förste rektor, eller föreståndare som det hette dåför tiden, blev Johan Strandmark. Han var föreståndare för skolan under hela perioden från 1873 till 1911, det år då Ludvig De Vylder efterträdde honom. Från 1878 fanns också en lantbruksskola som en del av folkhögskolan.

Ludvig och Elisabeth De Vylder kom att tillbringa 24 år som föreståndare och lärare på Katrinebergs folkhögskola. Det var dubbelt så lång tid, som de arbetade uppe i Matarengi. Ändå är det mycket svårare att avläsa och värdera de insatser de gjorde i Halland jämfört med vad de gjorde i Tornedalen.

Där uppe i Norrbotten var de banbrytarna, missionärerna som skapade en folkhögskola ur ingenting. Här i Halland hade Johan Strand-

mark och lärarna på Katrineberg redan gjort detta arbete. De hjulspår Strandmark lämnade efter sig tycks ha varit mycket djupa. Uppenbarligen var det första året på Katrineberg problematiskt för Ludvig och Elisabeth De Vylder. En anledning till det var nog, att det gamla rektorsparet bodde kvar på skolan. Det var naturligtvis en föga avundsvärd uppgift för den nye föreståndaren att försöka ändra på saker och ting och sätta sin egen prägel på skolan ständigt utsatt för den gamle föreståndarens granskande ögon oavsett hur varmt välkomnad Ludvig än hade blivit, när han tillträdde sin tjänst.

Undervisningen vid Katrineberg

Jubileumsskriften *Katrineberg 1873–1923* utkommer, när paret De Vylder har avverkat halva sin tid vid skolan. Där skriver Ludvig bl.a. om hur undervisningen bedrivs och jag tycker jag känner igen hans sätt att uttrycka sig från beskrivningar som gäller Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola. Rektor Strandmark skulle säkert inte heller ha haft något väsentligt att invända mot detta. Folkhögskolans lärometod kan kännetecknas som *historisk*, skriver han.

Livet är den store läromästaren för oss alla, gångna tiders liv, våra dagars liv, det enskilda människolivet, det egna folkets, mänsklighetens liv, det inre livet och det yttre livet, och sist men icke minst: naturens liv. Och just därför måste vårt framställningssätt bli historiskt. Det är människolivet, dess väsen, dess villkor, dess krav, som utgör undervisningens föremål, särskilt i vad man kallar de humanistiska ämnen [...] Inte läsa vi historia för att få reda på hur det var förr i världen! Det är historikernas

och fornforskarens stora intresse, men vem kan påstå att det i och för sig är något synnerligt behov eller av särdeles värde för en blivande lantbrukare eller lantbrukarhustru att veta t.ex. hur det såg ut under stenåldern? Nej, utan vi läsa om gångna tider för att lära känna vår egen, därför att nutiden har sina rötter i det förflutna, vad vi äga har framgått som frukt och vinst av fädrens arbete, [...] Historiens store män tala till oss, men det är ej blott den politiska historiens store män vi lyssna till. Vi söka göra någon bekantskap med konstens och litteraturens store män. Skulle vi ej ha att lära av vad vårt folks bästa män och kvinnor tänkt och lärt om livet, vad de levt sig till och haft att giva åt samtid och eftervärld?

Men för ett kristet folk står Kristus i världshistoriens mitt. Skulle vi tala om allehanda märkliga personligheter från olika tider och så gå förbi Honom, som är den störste. Honom som mer än någon annan kan lära oss vad vi behöva veta om livet? Ytterst syftar all vår undervisning till detta, som vi fatta som folkhögskolans högsta uppgift: kristlig karaktärsdanning.³⁶

Folkhögskolans betydelse

När Katrineberg firar sitt 50-årsjubileum, är Ludvig De Vylder 52 år och har i mer än halva sitt liv arbetat på folkhögskola. I *Katrineberg 1873–1923* funderar han över vad folkhögskolan har betytt och betyder för dem som sökt sig dit som elever:

Det är nog så, som mången säger sig ha erfarit, att mycket av vad han hört, har han förstått och kunnat draga nytta av *först efteråt*, sedan livets erfarenhet börjat förklara för honom vad som sagts i folkhögskolan. Ty det är icke vissa kurser – även om kunskapsmeddelelsen icke försummas utan bedrivs med största iver under de få månader en kurs omfattar – det är

Gymnastik på Katrinebergs folkhögskola.

icke enstaka om än så nyttiga kunskaper, vilkas inpluggande är undervisningens viktigaste uppgift, nej det är fastmera vad Grundtvig kallat *livsupplysning*, som är syftet med all den påverkan, som utövas vid folkhögskolan. Upplýsning av vad livet är, vad det kan giva, när det leves rätt, vad som kräves av oss, hur *jag* skall kunna fylla de krav livet ställer på *mig* – det är dock det viktigaste för oss alla, unga som gamla, att inhämta. Det kan ej medhinnas under några hastigt förflytande vinter- eller sommar-månader, men ungdomstiden än andens såningstid, det är då, som viljan skall påverkas, elden i själen tändas och hela människans väsen inriktas på de mål, Gud satt för varje sunt människoliv.

Det är också detta som gör, att folkhögskolans elever omfatta sin skola med en helt annan, en vida varmare och mera personlig tillgivenhet än som annars är fallet. Det beror därpå, att folkhögskoletiden haft så stor betydelse för deras personlighetsliv, för deras andliga utveck-

ling. Det är därför, som deras ögon lysa av glädje, när de som gamla män och kvinnor tala om folkhögskoletiden såsom den lyckligaste tiden i sitt liv, och det är detta, som gör banden så starka både mellan dem och skolan och mellan dem inbördes. De, vilkas hjärtan i ungdomens dar en gång klappat i takt och låtit sig fyllas av hänförelse inför det stora i livet, ha lätt att, när de sedan råkas, räcka varandra handen och åter knyta vid ungdomsvänskapens gyllene tråd.³⁷

Schartauanismens trångsynthet

Paret De Vylder försökte göra skolan till en upplevelse för eleverna på många olika plan. Bl.a. gällde det att visa, att man kunde ha roligt tillsammans. Men om laestadianismen var ett problem uppe i Tornedalen, så möttes de i Halland av schartauanismens trångsynthet. Elisabeth De

Traditionellt kvinnliga sysslor på folkhögskolan.

Vylder ger i sin självbiografi ett exempel på detta. ”Ja, en gång hade det från schartauanskt håll gjorts anmärkning till någon i vår styrelse över, att vi roade oss för mycket på skolan. Nöjeslivet bestod i samkväm och lekaftnar. Landshövding Mörner, ordförande i vår styrelse, som var vårt stöd och en verklig vän av folkhögskolan, samman kallade då styrelsen och bad vår folkhögskolas inspektör E. Ingers komma till Katrineberg. Han höll ett strålande ’försvarstal’ och underströk kraftigt, vilken betydelse folkhögskolan hade även genom att höja nöjeslivet bland vår ungdom. Ja, det var att brottas med fördomar och svårigheter. Men vi gick vår väg lugnt fram. ’Det är inte lätt att vara människa’, brukade Ludvig då och då utbrista.”³⁸

Mångsidighet och engagemang

Sommaren 1935 avslutade Elisabeth och Ludvig De Vylder sitt arbete på Katrinebergs folkhögskola. De hade då verkat inom folkhögskolan i närmare 40 år. Deras betydelse för utvecklingen av Tornedalen och den omgivande bygden kring Katrineberg kan inte nog betonas. De var pionjärer och vägröjare, upplysare och folkbildare, föregångare och medmänniskor.

Ludvig var förutom föreståndare, lärare och en mycket anlitad föredragshållare också journalist och författare. Han skrev både skönlitterära verk, t.ex. *Pihtijärvi, Folklivsskildring från Övre Norrland* (1923) och faktaböcker som *Tornedalen, Dess land och folk* (1904). Hans författarskap var minst sagt mångsidigt och kunde gälla halländska berättelser och nordamerikanska indianer, svensk och tysk folkhögskola, Lunds ka-

tedralskola och Alfshögs kyrka, fredssånger och ordlista för finska krigsbarn.

Han insåg tidigt vikten av att folkbildningsorganisationerna samverkade och tog initiativet till bildandet av Hallands Folkbildningsförbund 1926, för vilket han var ordförande från starten från till sin pensionering. Men också efter det han lämnat Katrineberg förblev Ludvig en i hög grad aktiv person. Hans insatser handlade då inte minst om kampen mot nazismen och för en humanare flyktingpolitik. Han ingick också i *Arbetskommittén för judiska flyktingbarn* i Lund, dit Elisabeth och Ludvig återvänt efter upprottet från Katrineberg.

Deras hem i Lund, kallat *Lilla Katrineberg*, blev ett öppet hus, dit många av deras gamla elever och kollegor kom på besök för att betyga det gamla paret sin vördnad och framhålla den väldiga betydelse de haft för dem och andra ungdomar. 1942 flyttade de till Stockholm dit flera av deras barn med familjer sökt sig. Ludvig avled 1944 av kärlekskramp. Hans hustru överlevde honom med 20 år.

Noter

1. Efternamnet skrevs ursprungligen De Vylder. Sedan har den förändringen skett att de skrivs med liten bokstav. Efter överenskommelse med Klas de Vylder har jag valt att skriva efternamnet som det gjordes tidigare. När jag citerar, använder jag mig dock av originalets skrivsätt.
2. Ola Persson, *Seved Ribbing*, s. 16.
3. *Berättelse om Nordiska Folkhögskolemötet å Hvilan 1890*.
4. Elisabeth De Vylder, *Så minns jag det*, s. 22.
5. a.a. s. 35.
6. *Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1899–1924*, s. 18.
7. I själva verket är Tornedalsfinskan, meänkieli, och det finska språket inte samma språk, även om naturligtvis likheter finns. Meänkieli är numera ett av de sex erkända minoritetsspråken i Sverige.
8. *Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1899–1924*, s. 10.
9. *Tradition och förnyelse*, s. 60.
10. Elisabeth De Vylder, s. 59.
11. Brev till Maria Ribbing 1898-10-23.
12. a.a., 1901-03-03.
13. Elisabeth De Vylder, s. 66.
14. *Tradition och Förnyelse*, s. 60.

Elisabeth och Ludvig De Vylder fick åtta barn. Så gott som alla hade under en kortare eller längre tid arbete inom folkhögskolan. Alla har på olika sätt framhållit den väldiga betydelse som uppväxtmiljön hade för dem och man kan nog säga, att den bidrog till att de alla under sina liv blev socialt engagerade på ett eller annat sätt. Sonen Karl Ludvig startade för övrigt Jära folkhögskola, nära granne till Sörängens folkhögskola, där jag själv växte upp en gång.

En av Ludvig De Vylders gamla elever, prästen Victor Wikström, skrev i ett minnesord över honom att i och med dennes bortgång avslutas "ett liv, som intill det sista var besjälats av ungdomlig entusiasm och skaparkraft. Han var en eldsjäl, och hans tankevärld omspann i tal och skrift en av de vackraste sidorna hos människan, nämligen tron på livet, tron på framtiden, tron på ungdomen. Därför står nu en hel generation av Tornedalens befolkning, som själv en gång var ung, sörjande vid hans bår såsom man sörjer en god och ädel far."³⁹

15. *Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1899–1924*, s. 26f.
16. *Hälsning från Högan Nord*. Redogörelse för verksamheten vid Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola, 1911, s. 4.
17. a.a., s. 11f.
18. a.a., s. 18.
19. Elisabeth De Vylder, s. 70ff.
20. *Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1899–1924*, s. 39f.
21. Brev till Maria Ribbing 1899-12-21.
22. a.a., 1905-05-22.
23. Elisabeth De Vylder, s. 96.
24. Brev till Maria Ribbing, 1902-09-24.
25. Elisabeth De Vylder, s. 96f.
26. *Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1899–1924*, s. 37.
27. Brev till Maria Ribbing 1903-11-19.
28. *Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola*, s. 35f.
29. Elisabeth De Vylder, s. 99.
30. Ludvig De Vylder: *Tornedalen – Dess land och folk*, s. 77f.
31. Brev till Maria Ribbing 1905-03-14.
32. *Tradition och Förnyelse*, s. 158.
33. Ludvig De Vylder: *Tornedalen – Dess land och folk*, s. 81.
34. Brev till Maria Ribbing 1903-08-15.
35. *Hälsning från Höga Nord*, s. 64.
36. *Katrineberg 1873–1923*, s. 94f.
37. a.a., s. 78.
38. Elisabeth De Vylder, s. 129.
39. Victor Wikström, "Minnesord", *Tidskriften Tornedalen*, 1944.

Litteratur

- Elisabeth De Vylder, *Så minns jag det*, 1957
 Ludvig De Vylder, *Tornedalen. Dess land och folk*, 1904
 Tradition och förnyelse, "Tornedalens Folkhögskola 100 år", *Tornedalica* nr 53, 1999

Övriga tryckta källor

- Berättelse om Nordiska Folkhögskolemötet å Hvilan 1890*, P.M. Sahlströms Bokhandel, Linköping 1891
Hälsning från Höga Nord. Redogörelse för verksamheten vid Tornedalens Lantmanna – och Folkhögskola 1911
Katrineberg 1873–1923
 Ola Persson, *Seved Ribbing*, Lund 1990
 Victor Wikström, "Minnesord över Ludvig De Vylder", *Tidskriften Tornedalen*, 1944.
Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola, Minnesskrift 1899–1924

Ej publicerat material

- Brevsamling: Brev från Ludvig De Vylder till Maria De Vylder-Ribbing omfattande åren 1898–1909

Hårda strider i onda tider

– om överbibliotekarien Lars Frykholms karriär

ANDREAS TJERNELD

Min förste elev var Lars Frykholm, ”som till en början förskräckte mig genom sin lärdom”. Han var ”mycket beläst, begagnade en tyskt invecklad vokabulär och nämnde gärna föga kända författare, som om de måste vara bekanta för alla”. Så karakteriserar Herbert Tingsten sin tjugofemåriga licentiand Frykholm.¹ De möttes vårterminen 1935, då Tingsten var nyutträd professor i statskunskap vid Stockholms högskola. Om Tingstens fortsatta bana finns en rik litteratur, där dock hans vetenskapliga insatser nästan helt har fått stå tillbaka för rollen som publicist och opinionsbildare. Men vad blev det av hans lätt förläste lärjunge? Frykholm tillhörde en generation av unga akademiker som sökte sig ut på arbetsmarknaden i skiftet mellan trettioårskrig och världskrig. Hur såg deras karriärvägar ut och vilka hinder och förhoppningar kantade deras väg? En närmare blick på Frykholms vandring ut från studerkammaren och hans duster med stridslustna professorer och auktoritära verkchefer kan ge en bild också av de villkor som hans generation av högskolestudenter hade att bemästra.

Lars Frykholm föddes 1909 i Stala på Orust som tredje son till dåvarande distriktsveterinären Nils Frykholm och hustrun Hanna Sjöquist.² Släkten Frykholm stammar från värm-landssocknen Frykerud där dess medlemmar i fyra rakt nedstigande led uppbar klockarsysslan. Lars farfar var länsman och kronofogde i Värmland medan fadern gjorde en vacker karriär inom det svenska veterinärväsendet. Efter förordnanden som länsveterinär i Norrbottens, Jämtlands och Älvsborgs län var Nils Frykholm 1928–1940 medicinalråd och chef för veterinärbyrån i Medicinalstyrelsen. Han var en av landets mer kända veterinärer och anses ha spelat en viktig roll då veterinärväsendet förstatligades. Med starka humanistiska intressen och en bakgrund som biträde i Veterinärinstitutets bibliotek har Nils Frykholm för eftervärlden blivit särskilt ihågkommen som veterinärhistoriker och upphovsman till ett synnerligen gediget biografiskt uppslagsverk över svenska veterinärer.³

Lars Frykholm växte upp i faderns stationeringsorter Östersund och Vänersborg. Han in- togs 1922 i Vänersborgs läroverk och tog 1927

studenten där på reallinjen, med särskilt goda betyg i svenska och historia. Höstterminen samma år påbörjade han humanistiska studier i Uppsala, men då fadern 1928 fick tjänst i Stockholm valde både Lars och hans äldre bror Herman, som studerade juridik, att flytta till det nya föräldrahemmet på Västmannagatan och fortsätta sina studier vid Stockholms högskola. Lars skaffade sig där en bred utbildning och avlade 1932 både kandidat- och magisterexamen med betyg i statskunskap, historia, nordiska språk, litteraturhistoria och pedagogik.⁴

I huvudämnet statskunskap presenterade Frykholm en uppsats om Esaias Tegnér's politiska åskådning, vilket vittnar om en humanistisk tolkning även av detta läroämne. Den, liksom en uppsats om Benjamin Höjers förhållande till romantikens politiska tänkande, trycktes senare i *Statsvetenskaplig tidskrift* (*StvT*). Sitt intresse för det tidiga 1800-talets idéutveckling i Sverige kom han att bevara under lång tid. Han tycks ha tänkt sig ett större arbete på detta forskningsfält, men planerna kom aldrig att förverkligas. Däremot lät Frykholm som pensionär publicera den förberedande excerperingen i form av ett index över svenska tidningar och tidskrifter 1786–1829. Detta ambitiöst upplagda hjälpmedel torde av forskningen inte ha fått den uppmärksamhet det förtjänar.⁵

Weimarrepublikens undantagslagar

Av sina lärare Erik Fahlbeck, docent i statskunskap, och Nils Herlitz, historiker men professor i offentlig rätt vid den juridiska fakulteten och med undervisning även i statskunskap, upp-

muntrades Frykholm till högre studier, inriktade på författningsforskning. Ansatsen var både djärv och aktuell, en undersökning av Weimar-författningens undantagsbestämmelser, den ”presidentdiktatur” genom vilken det politiskt sargade Tyskland kunde styras fram till det nazistiska maktövertagandet 1933, till en början intermittent men från 1929, under den ekonomiska krisen, permanent.⁶

Frykholms ämnesval var ovanligt såtillvida att mellankrigstidens svenska statsvetenskapliga forskning blott i liten utsträckning tog sig an samtida tyska politiska förhållanden. En föregångare hade han dock i Erik Arrhéns doktorsavhandling från 1929 om parlamentarismen under kejsardöme och riksrepublik och 1936 utkom Herbert Tingstens *Den nationella diktaturen* som jämväl grep tillbaka på Weimarrepublikens utveckling. Den omorientering i riktning bort från Tyskland som präglade det svenska kulturlivet i stort efter kejsardömets sammanbrott 1918 fick ett snabbt genomslag även inom statskunskapen. När Georg André, den starkt tyskorienterade Rudolf Kjelléns favoritelev, vid 1920-talets ingång lade fram stora undersökningar om tysk politik och tysk statsteori framstod han trots sin ungdom som något av en överlevare från en svunnen epok.⁷

En första delstudie i sitt ämne lade Frykholm fram som licentiatavhandling vid två seminarier vårterminen 1935, den belönades med högsta betyg. Herbert Tingsten hade som nämnts samma vår tillträtt den vid högskolan nyinrättade ”Lars Hiertas professur i statskunskap”. Sedan hans förskräckelse inför sin förste licentiands lärdom lagt sig blev deras samarbete mycket gott. Tings-

ten fick sympati för Frykholm, ”en fin och allvarlig student, som efter hand banade sig väg ur begreppsmystikens djungel”.⁸

Tingsten anses ha haft en särskild förmåga att få kontakt med unga människor, ”under förutsättning att de unga inte var några blyga tråk-månisar utan förmådde spela verbal pingpong med den store”. Kring honom säges ett hov av debattthungriga ungdomliga beundrare ha cirklat. Det bör påpekas att Frykholm knappast kan inrangeras i denna krets, dels för att han inte var lämpad för rollen, dels för att funktionen förmodligen inte hade utbildats under den period han stod i kontakt med Tingsten. Det var först som chefredaktör, från 1946 och framåt, som Tingsten hade behov av en sådan stimulans. Nu var han uppslukad av sin uppgift som extremt produktiv forskare och hans relation till Frykholm synes ha motsvarat det gängse akademiska förhållandet mellan lärare och lärjunge.⁹

En skapelse av Herlitz var Stockholms högskolas Statsvetenskapliga förening, en mötesplats för jurister och statskunskapare, med livlig föredragsverksamhet. Blott 24 år gammal framträdde Frykholm där med ett föredrag om Carl Schmitt, ledande uttolkare av Weimarförfattningen och fram till 1937 nazistpartiets främste statsrättsliga auktoritet. Under Herlitz ordförandeskap var han sedan under lång tid sekreterare i föreningen och deltog i värvandet av föredrags-hållare.¹⁰

Samtidigt började Frykholm att med recensioner och översikter, huvudsakligen tryckta i *StvT* och *Svenska stadsförbundets tidskrift*, så smått skapa sig en egen position i forskarsamhället. Han fick också på olika sätt avlasta den upptagne Tingsten. Ett hedersamt uppdrag som

professorn överförde på sin elev gällde en brevkurs i statskunskap för NKI-skolan. Mer prestigefyllt var åtagandet att biträda inom den av Tingsten ledda kommittén om den medborgerliga frihetens preciserande och befastande i regeringsformens § 16 (”Magna-charta kommittén”). Frykholm undersökte här olika länders lagstiftning på området. Det är alltså uppenbart att Tingsten hade stort förtroende för sin elev och vid 1940-talets ingång såg denne som en framtidsman inom statsvetenskapen, ”en kunnig och iderik forskare” vars licentiatavhandling och uppsatser ”vittna om skärpa och självständighet”.¹¹

Avhandlingsarbetet drog dock ut på tiden. Det utfördes vid sidan av yrkesarbete och efter krigsutbrottet 1939 även perioder av beredskaps-tjänstgöring. Liksom många språkkunniga kamrater på högskolan gjorde Frykholm expeditionstjänst inom Försvarsstabens underrättelseavdelning. Avhandlingsämnet fordrade också studier vid Reichtagsbibliothek och andra institutioner i Berlin, vilket innebar att han sedan krigsförhållanden inträtt var avskuren från delar av sitt källmaterial. Ämnet var, som sagts, aktuellt när det gavs, men kunde när avhandlingen *Studier över artikel 48 i Weimarförfattningen* (1942) lades fram för disputation i maj 1942 uppfattas som perifert. Det avsåg en särskild paragraf i en icke längre existerande författning, det var nio år efter Hitlers makttillträde och det nazistiska Tyskland stod på höjden av sin ställning. Detta var dock synpunkter som inte alls delades av den jämnåriga opponenter, Gunnar Heckscher, som tvärtom menade att Frykholms undersökning av ”diktaturparagrafen” och dess tillämpning vidgade sig till ett studium av hela

den tyska riksförfattningens undergång, ja ”läst med omsorg” kunde den till och med ge ”värdefulla bidrag till studiet av det demokratiska statskickets problem över huvud”.¹²

I sin undersökning av den tyska undantagslagstiftningen sökte Frykholm förena juridiska och författningspolitiska perspektiv till en sammanfattande helhet. Han klargör omständigheterna kring den aktuella paragrafens tillkomst för att sedan analysera hur den användes av rikspresidenten och hur riksdags- och domstolskontrollen av artikelns tillämpning utvecklades. I ett komparativt avsnitt försöker han också att sätta in det tyska skeendet i ett större sammanhang, över tid och mellan länder. Metodiskt sett placerade sig Frykholm därmed i huvudfåran för svensk statsvetenskap såsom denna utvecklats under 1900-talets första decennier. Just denna form av institutionsforskning, där statsrättslig och politiskhistorisk metod förenades, hade blivit något av en svensk specialitet, föga uppmärksam i utlandet. Att Frykholm behandlade den genuint tyska problematiken i svensk språkdräkt kan te sig udda, men var långtifrån ovanligt i samtiden. Axel Brusewitz, för att ta ett exempel, skrev nära nog alltid på svenska, även när han utredde ett internationellt ämne som det schweiziska folkomröstningsinstitutet.

Med stor respekt för avhandlingens vikt och de svårigheter som mötte en forskare på området var Heckscher, då en fordrande ung docent i karriären, långtifrån tillfreds med Frykholms framställning. Han fann avhandlingen ojämn, delvis väl deskriptiv, ibland oklar och språkligt otillfredsställande. Den ”ettrige” opponenter, som ”armerat sig med stenografiska tyska riksdagsprotokoll från 20- och 30-talen”, kunde

också påvisa en graverande brist på noggrannhet i redovisningen av debattmaterialet. Frykholm å sin sida ”levererade ett utomordentligt bra försvar för en ganska svag avhandling”, enligt en närvarande kollegas bedömning. I betygsnämnden föreslog Tingsten betyget med beröm godkänd för avhandlingen, men ”med tvekan och under betonande” av de kritiska synpunkter som framförts. Häri instämde de övriga ledamöterna, professorerna Martin Lamm och Nils Ahnlund, och så blev också fakultetens beslut. Respondentens försvar gavs samma betyg.¹³

Doktorsdisputationer var ännu vid denna tid, och kanske särskilt under krigsårens mer avskärmade förhållanden, betydande mediahändelser. Ett foto från Frykholms disputation infördes också i *Svenska Dagbladet*, men hans avhandling kom något i skuggan av samtidiga och mer spektakulära specimina som Erik Hjalmar Linders om Hjalmar Bergmans ungdom och Olof Strandbergs om Urban Hjärne. En viss konkurrens om uppmärksamheten gav också det dramatiska attentatet mot SS-ledaren och rikspolstorn Reinhard Heydrich, som ägde rum morgonen efter Frykholms disputation.¹⁴

Det var knappast som forskarhandledare den ambitiösa och enormt fordrande Tingsten hade sin storhet. Att disputerat för honom var därför i sig en betydande prestation. Under sin drygt decennielånga professorstid hade han blott tre elever som fördes fram till doktorsgraden, förutom Frykholm också Tage Lindbom (1938) och Jörgen Westerståhl (1946). Frykholms utdragna doktorandstudier fick således ett hedersamt slut, även om betygen på avhandling och försvar låg långt under det *cum insigniore* som krävdes för docenttitel och fortsatt karriär vid universitetet.

Bibliotekskarriär

För den boksynte Frykholm låg biblioteksbanan nära till hands och han tjänstgjorde tidigt vid olika bibliotek, men gjorde också ett inlägg som läroverkslärare i Södertälje. 1935 knöts han till Riksdagsbiblioteket (RB), från 1937 som heltidsamanuens (förste amanuens 1938). Denna institution hade under 1910- och 20-talen omdanats och av sin chef Vilhelm Gödel utvecklats från parlamentariskt handbibliotek till ett centralt bibliotek för statsförvaltningen. Det var ett arv som också från 1935 förvaltades av överbibliotekarien Erik Winge och hans personal om 6 à 7 tjänstemän och tre vaktmästare. Winge, en yngre bror till teatermannen Oscar Winge, var licentiat i litteraturhistoria från Lund och hade ett långt förflutet inom biblioteket, där han var anställd 1917–1957. Han var också livligt kyrkligt engagerad, i Klara församling. Frykholms huvudsakliga arbetsuppgift var att ensam svara för bibliotekets fortsättningskatalog men han deltog i de flesta av de sysslor som förekom. Sina olika åligganden fullgjorde han, enligt intyg från Winge, med ”noggrannhet, nit och skicklighet”.¹⁵

Samtidigt förefaller Frykholm att, på yngre forskares vis, ha varit fylld av idéer om verksamhetens reformering. I en recension av de årliga nyförvärvslistorna fann han en katalogsystematik som i hög grad bar ”ålderdomlighetens och improvisationens prägel”, och pekade bl.a. på att den uppdelning på stat och samhälle som införts 1901 knappast var tillämpbar i en omvärld dominerad av totalitära diktaturer. När han 1939 utgav en resonerande bibliografi över riksdagshandlingar, författningstryck och rättsfallssam-

lingar skedde det på eget initiativ. I volymen, som var något av en pionjärinsats, förtecknades både vad som fanns tillgängligt i svenska forskningsbibliotek och vad som där saknades. I en inledning beklagade han RB:s ojämna bestånd av utländskt parlamentstryck, vilket hade sin bakgrund i att ”det i princip icke tagits några bytesinitiativ”. Även på andra håll fann han smärtsamma luckor som endast kunde förklaras med att det rörde sig om ett litteraturfack ”där *den systematiska accesseringen* aldrig haft några målsmän”. Här framträder således en biblioteksamanuens med höga krav på biblioteken, åtminstone vad beträffar deras skyldigheter inom hans eget forskningsområde.¹⁶

Biblioteket var likväl inte Frykholms främsta mål i yrkeslivet; han drömde om att i sina lärares Herlitz och Tingstens efterföljd inträda i konstitutionsutskottets (KU) kansli. ”KU ter sig dock trots allt för mig, som jag förmodar Hovrätten ter sig för en jurist”, skrev han till Herlitz. I KU fanns dock ett hinder i form av dess omstridda ordförande, professorn och bondeförbundaren Carl-Axel Reuterskiöld, landets mest kände grundlagsexpert. Denne var uttalat fientligt inställd till att statsvetare sysslade med författningsfrågor, som han ansåg var förbehållna juristerna, och hade ansträngda relationer till Herlitz. Reuterskiöld, vid sidan av Nils Wohlin och K. G. Westman en av de tre ”bondeprofessorerna”, biträdde under sin tid som KU:s ordförande (1930–1938) i utskottkansliet av sin son Gerdt Reuterskiöld, som uppbar den mer framskjutna av notariebefattningarna. Det var ett arrangemang som ledde till slitningar inom utskottet och även, vid ett tillfälle, blev föremål för en jämn votering. Olyckligt nog för Frykholm

utövade Reuterskiöld ett vidsträckt inflytande även över RB. I det triumvirat som utgjorde bibliotekets styrelse representerade han under tolv år första kammaren, särskild intresserad av bokförvärven och ”den inre organisatoriska gestaltningen”. Vald på ett fyraårigt mandat behöll Reuterskiöld detta äreställe även sedan han vid 1938 års val till första kammaren motats ut ur riksdagen.¹⁷

Befattningarna i KU:s kansli söktes genom personlig uppvaktning inför utskottets ”presidialdeputation” (presidiet utökat med två valda ledamöter). Frykholm gjorde ett första försök 1936, varvid han frambar de ”professorsrekommendationer” en aspirant förväntades medföra, tilltagset nog utan att först ha konsulterat sin professor (Herlitz). Några luckor i bemanningen fanns emellertid inte vid den tidpunkten; föregående riksdags kansli omförordnades. Det var först vid lagtima riksdagen 1939 utsikterna föreföll att ljusna. Far och son Reuterskiöld hade då gjort sin sorti och Harald Hallén tillträtt sitt långa ordförandeskap. Hallén lät också avskaffa presidialdeputationen, men den återinfördes senare. Frykholm uppvaktade nu med växande förhoppningar, men mötte svårigheter från oväntat håll i det att RB:s styrelse vägrade honom tjänstledighet, vilket ordföranden Nils Alexanderson personligen lät meddela KU. Det var en motgång som på okända vägar kom till bankoutskottets kännedom, utskottet var RB:s huvudman i riksdagen och besvärinstans för bibliotekets personalärenden. Ordföranden Harald Åkerberg tog upp frågan i utskottsplenium, varvid biblioteksstyrelsens agerande befanns strida mot ett tidigare riksdagsbeslut med syfte att säkra utskottets personalförsörjning. Åker-

berg fick i uppdrag att upplysa biblioteksledningen om rättsläget, en utgång utan omedelbara praktiska följder för Frykholm eftersom KU:s kanslitillsättning då redan hunnit avslutas.¹⁸

En plats i KU:s kansli hägrade även vid lagtima riksdagen 1940 och tjänstledighetsfrågan blev åter aktuell, men nu skärpte Frykholm tonen och besvarade sig formellt hos bankoutskottet. I den irriterade skriftväxling som följde framhöll överbibliotekarien att en ”mycket besvärande desorganisation” skulle drabba biblioteket om amanuensen Frykholms ansökan beviljades. Styrelseledamoten Reuterskiöld bidrog med en analys av det återopade riksdagsbeslutets juridiska innebörd, varmed frågan lyftes till ett statsrättsligt principplan. Bibliotekets linje hade i utskottet stöd av ordföranden Åkerberg men den socialdemokratiska lantbrukaren Anders Paulsen i Arlöv tog sig an Frykholms sak och drev fram en votering. Måhända överraskande utföll den till Frykholms fördel, dessvärre även nu utan följder vad avser hans inträde i KU:s kansli. För motståndet i frågan om hans ledighet svarade i huvudsak utskottets socialdemokrater men också två högermän.¹⁹

Det kan antas att Frykholms relation till sina förmän inte var den allra bästa efter hans seger i bankoutskottet. Nu, våren och sommaren 1940, började också krigets verklighet att på allvar tränga in i biblioteket. Den tyska krigsmaskinens härjningar och avspärrningen av Sverige slog hårt mot RB:s accession, särskilt av engelsk- och franskspråkig litteratur. Tidskrifter upphörde, bytesförbindelser bröts och den rika produktionen av trycksaker inom Nationernas förbund stoppades. Totalt sett kom RB:s tillväxt under de första krigsåren att nästan halveras jämfört med

det sena 1930-talet. Mot bakgrund av dessa förändringar på bokmarknaden, liksom de statsfinansiella svårigheter krisläget medförde, är det inte förvånande att styrelsen tvingades till omprövningar av biblioteksanslagen och att i sin *petita* föreslå avsevärda sänkningar. Ledningen var också snabb att ta konsekvenserna av det förändrade läget och beslöt redan i september 1940 om att varsla både Frykholm och expeditionsamanuensen Gunnel Bohman om avsked. Reuterskiöld tog t o m strid för att i görligaste mån förkorta Frykholms uppsägningstid. Trots dessa åtgärder var Riksdagens revisorer inte helt nöjda med RB där de även efter att varslan lagts fann personalen ”väl stort tilltagen” för det faktiska arbete som bedrevs.²⁰

De bägge drabbade medarbetarna var knappast personer som gav sig utan strid och besvärsskrivelserna lät inte vänta på sig. För Frykholms del utgjorde den snabba scenförändringen en tacksam angreppspunkt: oumbärlig i januari, överflödig i september. Han hade vid flera tillfällen nekats ledighet, enligt egen uppgift så sent som i september 1940 då militärtjänst diskuterats, och kunde med fog peka på att styrelsens avvisande hållning ”under hävdande av min oumbärlighet för biblioteket i avsevärd mån försvårat mina utsikter till erhållande av annat levebröd”. Frykholm fann också sina meriter överlägsna amanuenskollegan Ivar Beskow, vars anställning styrelsen aldrig satt i fråga, om nu sparbetandet nödvändigtvis skulle drabba någon av försteamanuenserna.

”Styrelsen vill tydligt åt mig personligen”, så tolkade Frykholm situationen i brev till Herlitz. Åtskilliga omständigheter talar också för att biblioteksledningen sökte utnyttja det skärpta läget

för att göra sig av med en medarbetare den uppfattade som obekvä. Bibliotekets värdering av Frykholms tryckta produktion var skoningslöst kritisk. I ett utförligt yttrande, späckat med detaljmärkningar, gick Reuterskiöld till storms mot hans brevkurs för NKI-skolan, ett uppembart hastverk som Frykholm säkert ångrade. Arbetet var ”i hög grad demeriterande”, det ”kännetecknas av sällsynt slarv och nonchalans i framställningssättet och är fullt av direkt felaktiga uppgifter, vilka i ett dylikt arbete måste anses oförlåtliga”. Sin grundliga avhyvling lät Reuterskiöld också publicera i *StvT*, om än i något mildrad form. Styrelsen spetsade hans kritik och framhöll att läroboken även i andra delar var ”behäftad med talrika rent oriktiga sakuppgifter av delvis graverande art”. Frykholms bibliografiska översikt över riksdagshandlingar och författningssamlingar, lovprisad av välkända biblioteksmän som Gunnar Carlquist och Samuel Bring, avvisades med hänvisning till några kritiska randmärkningar i *Svensk juristtidning* av uppsalaprofessorn Phillips Hult. Det kan också sättas ifråga om bibliotekets ekonomi utvecklades i den riktningen att uppsägningarna nödvändigtvis måste fullföljas. Bohman antogs omgående för ett vikariat och så snart Frykholms uppsägning trätt i kraft medgav budgeten nyrekrytering av en vikarierande amanuens, Uno Willers.²¹

Frykholm var böjd för att ge slaget förlorat men anmodade ett antal akademiska auktoriteter om stöd för sin sak, som nu låg på bankoutskottets bord. Phillips Hult, bestört över hur RB:s styrelse vantolkat hans recension, liksom Fredrik Lagerroth, försvarade den bibliografiska översikten, men Herlitz lät trots Frykholms på-

stötningar saken bero. Tingsten, som följde skeendet från Vanbo, pensionatet vid Smedjebacken, fann tanken på ett demeriterande författarskap orimlig och föreslog att ”andra vetenskapsmän än professor Reuterskiöld – som är ledamot av Riksdagsbibliotekets styrelse – och jag – som är Frykholms lärare – komme i tillfälle att yttra sig”. Denna gång gick dock inte utskottet Frykholm till mötes och vid halvårsskiftet 1941 var han skild från sin tjänst vid RB.²²

Frykholm själv valde att gå händelserna i förväg och beviljades redan i januari 1941 tjänstledighet från RB för att tillträda en befattning som amanuens vid Utrikespolitiska institutet. Efter att under några år ha arbetat i kommittéform, inledningsvis med Tingsten som ordförande, hade institutet etablerats i januari 1940. Med Tingstens gode vän Ragnvald Lundström som föreståndare skedde, under världshändelsernas tryck, en snabb expansion av verksamheten. En av Frykholms arbetsuppgifter under hans årslånga tjänstgöring vid institutet var att iordningställa dess nystartade och snabbt högt ansedda kalendarium över löpande händelser, men han deltog i granskning och redigering av hela publikationsutbudet. I kalendariet sammanställdes det dagliga utlandsmaterialet från TT och ett antal svenska och utländska tidningar i kronologisk ordning. Sammanställningarna, stencilerade och distribuerade en gång i månaden tillsammans med ett detaljerat register, användes som hjälpmedel av framför allt tidningsredaktioner, bibliotek och större företag.²³

Institutets styrelseordförande Yngve Lorents var tillsammans med militärhistorikern Erik Zeeh utgivare av *Andra världskriget*, en ambitiöst upplagd krönika med analyser av det politiska,

ekonomiska och militära skeendet. Verket, som utgavs av bokförlaget Natur och Kultur, började som en försvenskning av en dansk förlaga men stod snart på egna ben och kom till slut att omfatta över 3 000 sidor, fördelade på häften samlade i sex under åren 1939–1945 utgivna band. Frykholm drogs in i arbetet i samband med sin tjänstgöring vid Utrikespolitiska institutet och stod som medförfattare till flera av de häften som utgavs 1941–1942. En insats av liknande slag gjorde han för Bonniers konversationslexikon, ursprungligen en skapelse av Lorents som nu utgavs i en omarbetad andra upplaga (1937–1950) och sysselsatte många unga akademiker.²⁴

För denna utrikespolitiska publicistik var Frykholm väl skickad, inte minst vittnar hans recensioner i *StvT* från 1935 och framåt om en orientering långt utöver det egna forskningsområdet, Tyskland. I det sammanhanget kan parentetiskt tilläggas att Frykholm redan 1940, i en recension av Hugo Valentins *Kampen om Palestina* (1940), visar sig vara väl medveten om att ”den väldiga polska judebefolkningen” nu efter den tyska ockupationen gick ett ”fruktansvärt öde till mötes”.²⁵

Utrikesutskottets notarie

Fri från RB kunde Frykholm åter närma sig riksdagens administration och i februari 1941 antogs han till notarie i utrikesutskottet, ett förtroende som förnyades vid riksdagarna 1942, 1943 och 1944. Uppdraget torde ha stått i samband med tjänstgöringen vid Utrikespolitiska institutet men han hade också haft tidigare kontakter med utskottets ordförande, universitetskanslern Östen Undén. Ett erbjudande från denne i april

1940 hade Frykholm nödgats avvisa sedan RB:s chef funnit det omöjligt att bevilja även en kortare tjänstledighet. Utrikesutskottet inrättades 1937 och dess kansli hade sedan dess bemannats med lägre tjänstemän inom UD. Frykholm, som efterträdde attachén Olof Rydbeck, var den förste utan en sådan bakgrund. Mot ett arvode av 500 kronor, från 1942 med hänsyn till den ringa arbetsbelastningen sänkt till 400 kronor, svarade han under sin fyraåriga tjänstgöring för utskottets lapidariska formalprotokoll vid 28 tillfällen, vilket var nära nog samtliga sammanträden som hölls under dessa dramatiska år. Till vissa av utskottets sammanträden inkallades statsråd och andra centrala beslutsfattare för att ge föredragningar och besvara frågor från ledamöterna. Vid dessa tillfällen fördes även diskussionsprotokoll, en dokumentation som Frykholm mot slutet av sitt liv sammanställde för utgivning. Under Frykholms tre första riksdagar i kansliet var byråchefen Sven Grafström utskottets sekreterare.²⁶

Tjänstgöringen i utrikesutskottet kan knappast betecknas som betungande. Utskottet hade inrättats med det dubbla syftet att skapa ett beredningsorgan för utrikesfrågor inom riksdagen och en plattform för informationsutbyte mellan utrikesministern och de folkvalda men blev ingen omedelbar succé i något av dessa avseenden. Beredningsarbetet var under åren närmast efter utskottets tillkomst föga omfattande, det var till stor del föranlett av den outtröttlige Carl Lindhagens motioner, och hade vid Frykholms första riksdag i sekretariatet helt avstannat. Som konferensorgan uppvisade utskottet väsentligt större aktivitet men led samtidigt av konkurrensen med sin siamesiska tvilling, den år 1921 inrättade

utrikesnämnden. Mellan nämnd och utskott rådde en fullständig personalunion, utskottets ledamöter var samtidigt ledamöter i nämnden. Ändå verkade de som skilda organ och med olikartade arbetsförsättningar på en rad punkter, där nämndens kungliga ordförandeskap var den mest uppenbara. Utskottet hade tillkommit för att ge mer otvungna möjligheter till information och diskussion än vad som tilläts i utrikesnämnden, ett syfte som också delvis uppnåddes, men efter krigsutbrottet kom nämnden likväl att befästa, och även förstärka, sin ställning som centralt utrikespolitiskt förbindelseled mellan regering och riksdag.²⁷

Läget kan inte ha tett sig alltför ljust när Frykholm sommaren 1942 från positionen som beredningsinkallad expeditionsunderofficer vid Försvarsstaben överblickade sitt yrkesliv. Den akademiska banan var stängd efter disputationen i maj, även hans tryckta produktion i övrigt hade fått sina törnar, inte alltid oförtjänt, KU:s kansli hade visat sig ouppnåeligt, vilket inte balanserades av den föga betydande sysslan i utrikesutskottet, och han var uppsagd från RB där han även befann sig i uppenbar konflikt med ledningen. En tragisk händelse på Svartlöga måndagen den 20 juli 1942 gav dock en oväntad öppning. Lantbrukshögskolans bibliotekarie Per Hebbe föll då ned från ett träd på sin tomt, när han skulle sätta upp en radioantenn, och avled följande morgon. Hebbe, med bakgrund som affärsman i Ryssland och disputerad i slaviska språk, hade under 1930-talet i nära samarbete med sin hustru Brita lagt ned ett mycket energiskt arbete på att ge den nystiftade (1932) högskolan ett modernt forskningsbibliotek. Tack vare välvilliga donatorer och vidgade bytes-

förbindelser skedde under hans ledning en avsevärd utökning av de samlingar som övertagits från det gamla lantbruksinstitutet.²⁸

Hebbes bortgång kom mycket olägligt för högskolan där biblioteket, som sedan länge vuxit ur sina lokaler i huvudbyggnaden på Ultuna, nu skulle flytta till en egen biblioteksbyggnad. Projektet hade planerats under lång tid och genomfördes trots krigstidens nödtvungna besparingar. Det var en storartad satsning som blivit än mer angelägen, eftersom avspärningen av Sverige efter krigsutbrottet framtingat en intensiv forskning med syfte att öka den inhemska livsmedelsproduktionen. Högskolans styrelse agerade också föredömligt snabbt och redan några veckor efter Hebbes död hade den utverkat regeringens tillstånd att återbesätta tjänsten: ”En kvalificerad arbetskraft, som kan övertaga ledningen av flyttningsarbetet erfordras med det snaraste”.²⁹

Frykholm sökte tjänsten och var redan i oktober 1942 på plats som Lantbrukshögskolans tillförordnade bibliotekarie, innan de sakkunniga, överbibliotekarien Gunnar Carlquist (Lund) och förste bibliotekarien Samuel Bring (Uppsala), ens hunnit att utses till sina uppdrag. Någon kompetens inom högskolans ämnesområden hade han knappast, om inte uppväxten i lantbruksanknuten miljö och en fullgjord kurs i mätningsteknik och kartografi (1932–1933) skall tas med i räkningen. I konkurrens med sin ende kvarstående medsökande, religionshistorikern Folke Ström, gav de sakkunniga honom försteg beträffande både vetenskaplig kompetens och ”biblioteksmannaduglighet”. I högskolans lärarråd hade han ett starkt stöd och även styrelsen förordade hans utnämning. Regeringen, där

ärendet föll på jordbruksministern Axel Pehrson-Bramstorp, följde denna opinion och valborgsmässoafton 1943 utnämndes och förordnades Frykholm att från och med följande dag vara bibliotekarie vid Lantbrukshögskolan.³⁰

Innan utnämningen var klar fick Frykholm möjlighet att gå ytterligare några ronder mot RB och Erik Winge. Förste bibliotekarien Finn Andreens oväntade bortgång pingstafton 1942, vid blott 48 års ålder, gav upphov till en lucka i bemanningen på RB. Frykholm sökte utan framgång både denna tjänst och den andre bibliotekariebefattning, som blev ledig sedan en intern befordran skett inom biblioteket. I det senare fallet, där han åter kom till korta mot sin forne kollega Beskow, förde han ärendet vidare till bankoutskottet. Besvärsskrivelsen formade Frykholm till ett värtaligt vittnesbörd om sin mångåriga ambition att genom vetenskapligt författarskap meritera sig ”just för riksdagsbiblioteket”. Det var en produktion som ”tillkommit under pressande yttre omständigheter och ofta under ekonomiskt tryck”. Någon tjänstledighet för forskning hade han inte vågat anhålla om alltsedan överbibliotekarien i januari 1939 ”synnerligen häftigt förebrått” honom just i samband med en sådan hemställan. Om sina insatser för RB hade han höga tankar. Det var genom hans arbete som ”en mycket omfattande och systematisk komplettering” av samlingarna kommit till stånd, särskilt hade han nära nog lyckats fullständiga trycket från Nationernas förbund och dessutom svarat för katalogiseringen av detta, vilket ”ansågs vara den svåraste uppgiften i sitt slag”.³¹

I RB:s styrelse hade Frykholm sitt främsta stöd i göteborgsliberalen Knut Petersson, med

vilken han samarbetat i "Magna-charta kommittén", medan övriga ledamöter väl erkände hans överlägsenhet i "lärdomsmeriter" men inte i de "tjänstemeriter", som här tillmättes den avgörande betydelsen. Styrelsen anslöt sig därmed till överbibliotekarien Wings utförliga och energiska yttrande i ärendet. Winge tog sin utgångspunkt i egna principuttalanden om "biblioteksarbetets speciella karaktär". Med hänvisning till ett citat från biblioteksmannen Elof Tegnér (1844–1900) fann han att yrket ägde "i långt högre grad en praktisk än en teoretisk-vetenskaplig funktion". Praktisk begåvning och intresse för praktisk organisation var dess konstituerande egenskaper, snarare än bokliga kunskaper och vetenskaplig orientering. Därtill lade han ett oavvisligt krav på "en i minsta detalj minutiös noggrannhet, ordning och reda".³²

Sina meriteringsgrunder sammanfattade Winge i begreppet "allmän biblioteksduglighet" och han fann, kanske inte helt oväntat, att Frykholm "över hela linjen" var sin konkurrent underlägsen i detta avseende. En "eftergranskning" av Frykholms "arbetsprestationer vid biblioteket" hade dessutom bekräftat Wings tidigare förbehållsamma omdöme om dennes noggrannhet i arbetet. Winge fann sig också föranlåten att "kategoriskt dementera" Frykholms uppgifter om sitt "arbete för berikande av bibliotekets samlingar".

Liksom vid tidigare kontroverser med Winge uppfattade Frykholm även nu dennes agerande som "oförståeligt" och det var med påtaglig bitterhet som han i sina slutliga påminnelser konstaterade att överbibliotekarien genom sitt negligierande av lärdomsmeriternas betydelse givit RB en föga hedrande särställning bland de ve-

tenskapliga biblioteken. Det stod då klart att hans aktion höll på att rinna ut i sanden. När bankoutskottet efter en tid skred till beslut visade det sig också att Frykholm besvärat sig förgäves.³³

Hårdhänt kritiker

En god portion av denna bitterhet, måhända spetsad med hämndbegär, lyser fram bakom den hårdhänta "granskning" av riksdagstryckets registrering som Frykholm kort därefter utförde i *StvT*. De tryckta registren till riksdagsprotokollet och dess bihang var för Winge ett skötebarn som han vårdat sedan 1921. Han skulle komma att behålla sysslan i nära fyrtio år, till 1960, och ägnade den enligt Frykholms sammanfattande omdöme en "betydande del av sin arbetskraft". Av hävd innebar arbetet dessutom en avsevärd inkomstförstärkning för överbibliotekarien, även om riksdagen nu satt ett tak för arvodet om 4 500 kr för de långa sessionerna och 1 000 kr för de korta.³⁴

I sin recension av registret till 1943 års höstsession raljerade Frykholm över de många angelägna slagord som utelämnats (bl. a. censur, efterkrigspolitik, evakuering och flyktingsfrågan) och de betydligt mindre angelägna sådana som inkluderats. Fel och ofullständigheter i siduppgifterna vittnade "ofördelaktigt om registratorns akribi" och ett jämförande studium av utländskt parlamentstryck skulle inte ha skadat. "Granskningen är åtskilligt vilsegången och förvirrad" svarade Winge och gav sin kritiker en utförlig lektion i registerarbetets förutsättningar och metodik, samtidigt som han brännmärkte dennes allt annat än hederliga debattmetoder. Efter yt-

terligare slagväxling satte tidskriftens redaktör punkt för meningsutbytet.

Med kunglig fullmakt på tjänsten vid Lantbrukshögskolan var Frykholm helt vunnen för biblioteksbanan. Samtidigt låg vägen öppen för en betydelsefull ändring av hans privata förhållanden. 1937 hade han lämnat föräldrahemmet på Västmannagatan 12 och tagit ett hyresrum i fastigheten Tegnérlundens 4. Det var nära Högskolan, konstaterar Tingsten i sina memoarer, och Frykholm ”bjöd ofta seminariet på nattgrogg och några av våra trevligaste samtal var i hans rum”. Hyresvärd var styckjunkaren Oscar Borg, som sedan länge lämnat artilleriet och nu tillsammans med sin hustru Frida ägde och drev Borgs Transportbyrå, ett mindre åkeriföretag. I hushållet fanns en son och dottern Gietta, examinerad handarbetslärarinna. Trettondagsafton 1944 stod bröllopet mellan Frykholm och Gietta Borgh och makarna flyttade sedan till en lägenhet på Frejgatan 13 där de förblev bosatta livet ut. Gietta utnämndes 1956 till lektor vid Lärarhögskolan i Stockholm i ämnet ”kvinnlig slöjd”, 1968 namnändrat till det mer tidsenliga ”bild- och formarbetets metodik”.³⁵

Att en av Sveriges fåtaliga experter på främmande länders statsskick övergick till lantbruks-

sektorns forskningsorganisation kan tyckas överraskande, men Frykholm fann sig väl till rätta på Ultuna och blev kvar där till 1957. Då gick Winge i pension från RB och Frykholm kunde efter konkurrens med fem sökanden återvända dit, nu för att inta chefsstolen. Han verkade sedan som en kraftfull överbibliotekarie till 1975, under en period då RB:s arbetsförutsättningar inte minst genom enkammarriksdagens införande och framväxten av en professionell riksdagsförvaltning kraftigt förändrades.

Lars Frykholms väg ut i yrkeslivet var på många sätt typisk för de akademiker som examinerades på 1930-talet. De mötte liksom han en arbetsmarknad präglad av stor osäkerhet, låga löner och auktoritära strukturer. Krigsutbrottet innebar tunga bördor i form av inkallelser och avskärmning men också nya och oväntade karriärmöjligheter. Som forskare med Weimartyskland som specialområde kom Frykholm dock att mer än många andra beröras av den politiska utvecklingen utanför landets gränser. Han strävade efter aktualitet i sin forskning men blev ändå akterseglad av den snabbt genomförda nazistiska nyordningen.

Noter

1. H Tingsten, *Mitt liv: mellan trettio och femtio* (1962), s 185.
2. Lars Birger Frykholm var född den 29 maj 1909 och avled den 17 november 1998 i Englebreds församling i Stockholm, då bosatt på Frejgatan 13. Några minnesord över honom synes aldrig ha publicerats men en dödsannons, utan efternamns nämning, infördes i *Svenska Dagbladet* den 12 december 1998. Förf har svarat för en biografisk artikel över Frykholm i volymen *Samråd i krigstid. Utrikesutskottets memorialprotokoll 1940–1945* (2007).
3. Om släkten och om Nils Frykholm se J Frykholm, *Släkten Frykholm från Frykerud* (1947); N Th Frykholm, *Svensk veterinär-matrikel: biografier öfver svenska veterinärer från 1750 till nuvarande tid* (1909); dens, *Svensk biografisk veterinär-matrikel från 1750 till nuvarande tid* (1927); B Hellgren, *Svensk biografisk veterinärmatrikel*, bd 1 (1999); *Svenska män och kvinnor*, bd 2 (1944), s 625 f; *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 16 (1964–66), s 584 f.
4. Lars Frykholms merithandlingar i Jordbruksdepartementets konseljakter 30 april 1943, nr 3, RA. Hans studiegång kan följas i *Uppsala universitets katalog* höstterminen 1927–höstterminen 1928, i *Stockholms högskolas katalog* höstterminen 1928–vårterminen 1943 liksom i *Stockholms högskolas berättelser* för 1931–32 och 1934–35.
5. Artiklarna ”Till Esaias Tegnér’s politiska åskådning” och ”Till frågan om Benjamin Höijers förhållande till romantikens politiska tänkande” publicerades i *StvT* 44 (1941), s 245–268 resp *StvT* 39 (1936), s 436–453. Frykholms index utgavs i två delar, *Svenskt tidnings- och tidsskriftsindex: 1786–1812* (1977) och *1813–1829* (1981).
6. I memoarboken *Tidsbilder: upplevelser* (1965), s 137 ff, beskriver Nils Herlitz sina insatser som lärare i statskunskap vid Stockholms högskola.
7. E Arrhén, *Den tyska parlamentarismens utveckling under kejsardöme och riksrepublik* (1929).
H Tingsten, *Den nationella diktaturen: nazismens och fascismens idéer* (1936). Tingstens arbete recenserades ytterst välvilligt av Frykholm i *StvT* 40 (1937), s 481–484. En disciplinhistorisk översikt över svensk statsvetenskap ger de olika artiklarna i *Statsvetarporträtt: svenska statsvetare under 350 år*, ed G Falkemark (1992).
8. Tingsten, a a (1962), s 185.
9. Om kretsen kring Tingsten, se senast O Ruin, ”Att teckna porträtt: exempel från det egna skrivandet” (*Personhistorisk tidskrift* 101 (2006), s 83 ff), varifrån citatet är hämtat.
10. Herlitz, a a, s 140–143. Frykholms föredrag ”Carl Schmitts statslära” trycktes i *StvT* 37 (1934), s 207–229. Han var styrelseledamot i Statsvetenskapliga föreningen vårterminen 1934–vårterminen 1943 och sekreterare där från vårterminen 1935.
11. L Frykholm, *Statskunskap. Brev 1–10. N.K.I.* (1940). Att Tingsten förmedlade detta uppdrag framgår av brev från Frykholm till Nils Herlitz 7 april 1941, Professor Nils Herlitz arkiv, vol 35, RA. Kommittéarbetet redovisades i *Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen* (SOU 1941:20, 1941). Frykholms utredning befordrades blott delvis till trycket, se betänkandet, s 68. Citerat omdöme om Frykholm i utlåtande från Tingsten 22 januari 1941, bankoutsrottens handlingar 1941, dnr 15:2, bil 3, Riksdagens arkiv, RA.
12. Att Frykholm åtminstone hösten 1936 forskade i Berlin framgår av brev från honom till Nils Herlitz 10 nov 1936. Disputationen skedde med Tingsten som ordförande den 26 maj 1942 mellan kl 15:15 och kl 19:25, se protokoll med bilagor från sammanträde med Stockholms högskolas humanistiska fakultet 29 maj 1942, Stockholms högskolas arkiv, RA, samt omnämning i *Svenska Dagbladet* 27 maj 1942. Heckschers recension av avhandlingen i *StvT* 45 (1942), s 415–419.
13. Citerade omdömen från disputationen i S Grafström, *Anteckningar 1938–1944* (1989),

- s 415. Grafström, vid denna tid tf byråchef i UD och sekreterare i Riksdagens utrikesutskott, bevisade både disputationen och den följande middagen i föräldrahemmet, "en mycket lyckad tillställning". Tingstens betygsförslag i bil 119 till humanistiska fakultetens protokoll den 29 maj 1942.
14. *Svenska Dagbladet* 22–28 maj 1942.
 15. RB:s historia tecknas i M Brundin, "150 år i riksdagen: Riksdagsbiblioteket 1851–2001" (*Riksdagsbiblioteket 150 år: 1851–2001*, ed M Brundin o A Norberg, 2001), och där anförd litteratur. Om Erik Winge, se Frykholms nekrolog i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 50 (1963), s 117 f, samt nekrologer i *Svenska Dagbladet* 10 juni och *Stockholms-Tidningen* 11 juni 1963. Frykholms tjänstgöringsbetyg från RB i Jordbruksdepartementets konseljakter 30 april 1943, nr 3.
 16. Recension av *Förteckning över riksdagsbibliotekets nyförvärv: 1937, 1938, 1939* (1938–40) i *StvT* 43 (1940), s 192. L Frykholm, *Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfallsamlingar med särskild hänsyn till bestånden vid Sveriges offentliga bibliotek* (1939).
 17. Frykholms försök att vinna inträde i KU:s kansli beskrivs i brev från honom till Nils Herlitz 10 sept 1938. Om C-A Reuterskiöld, se J-O Sundells artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 30 (1998–2000), s 54–61, och Herlitz, a a, s 112 f och 151. Kanslitillsättningen kan följas i KU:s allmänna protokoll, Riksdagens arkiv, RA. Missnöjet med Gerdt Reuterskiölds förordnanden anföres av högermannen, borgmästaren i Norrköping Gustaf Adolf Björkman. Frågan ställdes på sin spets 1938, se KU:s allmänna protokoll 19 jan 1938, § 4. I RB:s styrelse förordnades ordföranden av K M:t medan första och andra kammaren valde vardera en ledamot samt suppleanter för dessa. Reuterskiölds insatser för biblioteket klargörs i *Biblioteksstyrelsens årsberättelse 1941* (1942), s 5.
 18. Frågan om Frykholms tjänstledighet behandlas i bankoutskottets protokoll 10 febr 1939, § 6.
 19. Bankoutskottets handlingar 1940, dnr 35 och 36, och protokoll 6 febr 1940, § 3.
 20. Accessionens utveckling kan följas i *Biblioteksstyrelsens årsberättelse*. Styrelsens behandling av RB:s petita för budgetåret 1941–42 i dess protokoll för den 26 och 30 sept 1940, i bankoutskottets handlingar 1941, dnr 14. Protokollsutdrag, yttranden och påminnelser kring uppsägningen av Frykholm och Bohman återfinns i bankoutskottets handlingar 1941, dnr 15:1–3 med bilagor. Revisorernas skrivelse ang RB i bankoutskottets handlingar 1941, dnr 13.
 21. Frykholm vädjar om stöd från Herlitz i brev till denne 21 jan och 7 april 1941. Reuterskiölds yttrande i RB:s styrelseprotokoll 15 jan 1941, i bankoutskottets handlingar 1941, dnr 15:1, även publicerat som recension i *StvT* 44 (1941), s 86–88. Frykholms bibliografiska översikt bedöms i sakkunnigutlåtanden av Carlquist och Bring, i Jordbruksdepartementets konseljakter 30 april 1943, nr 3. Den recenserades av Hult i *Svensk juristtidning* 1940, s 461–465.
 22. Hults, Lagerroths och Tingstens yttranden i bankoutskottets handlingar 1941, dnr 15:2, bil 1–3. Bankoutskottets fastställande av uppsägningarna framgår av dess protokoll 15 maj 1941, § 5.
 23. Frykholms mycket väl vitsordade verksamhet vid Utrikespolitiska institutet framgår av tjänstgöringsbetyg i Jordbruksdepartementets konseljakter 30 april 1943, nr 3, bil 7. Institutets historia tecknas i *Utrikespolitiska institutet 1938–1953* (1953) och *Utrikespolitiska institutet: upplysningsarbete och studier i 25 år* (1963).
 24. *Andra världskriget*, utg av Y Lorents och E Zeeh, band 1–6 (1939–45). Frykholm stod som medförfattare till häftena 20–28 (1941–42).
 25. Frykholms recension av Valentins arbete i *StvT* 43 (1940), s 434–436, med genmäle från Valentin i *StvT* 44 (1941), s 99.
 26. Utrikesutskottets allmänna protokoll 1937–1944, Riksdagens arkiv, RA. Frykholms sammanställning av diskussionsprotokollen har publicerats i *Samråd i krigstid. Utrikesutskottets memorialprotokoll 1940–1945* (2007).
 27. Utrikesutskottets tillkomst och utveckling behandlas i A Bruswitz, *Utrikesfrågors behand-*

- ling i den svenska riksdagen (1941) och N Stjernquist, Riksdagens arbete och arbetsformer (*Samhälle och riksdag*, 4, 1966), s 211–215.
28. ”Dr Hebbe förolyckad” (*Svenska Dagbladet* 22 juli 1942). C Björkbom, Per Magnus Hebbe (P M Hebbe, *Den svenska lantbrukslitteraturen*, D 2, ed C Björkbom, 1945). Ultunabibliotekets historia tecknas kortfattat i *Lantbrukets högskola 50 år: utbildning, forskning, försök, information 1932–82* (1982), s 65f.
 29. Handlingar ang återbesättande av bibliotekariebefattningen vid Lantbrukshögskolan, Jordbruksdepartementets konseljakter 14 aug 1942, nr 2, RA.
 30. Jordbruksdepartementets konseljakter 30 april 1943, nr 3, och statsrådsprotokoll i jordbruksdepartementsärenden samma dag.
 31. E Winge, Finn Andreen död (*Svenska Dagbladet* 26 maj 1942). Frykholms besvärsskrivelse återfinns, liksom yttrande från RB:s styrelse och överbibliotekarie samt utdrag från RB:s styrelseprotokoll 10 mars 1943, i bankoutskottets handlingar 1943, dnr 96.
 32. Tegnér hade uttalat: ”Yrkesmannen i biblioteksfacket danas icke genom boksynthet och litterära intressen. Naturligtvis få de icke saknas, men äro de icke förenade med praktisk be-
gävning och ett intresse, som ej är ensidigt teoretiskt, är det visst och säkert, att biblioteks-
göromålen komma till korta.”
 33. Frykholms påminnelser i bankoutskottets handlingar 1943, dnr 115. Bankoutskottets avvisande av hans besvär noteras i protokollet 13 april 1943, § 7. Det kan tilläggas att Herbert Tingsten var suppleant för ordföranden i RB:s styrelse 30 dec 1941–25 jan 1946, men synes inte ha agerat i det här aktuella ärendet.
 34. Riksdagstryckets registrering debatterades i *StvT* 47 (1944), s 181–183 (Frykholm) och 365–370 (Winge), 48 (1945), s 171–172 (Frykholm) och 173–175 (Winge). Frykholms omdöme om Winges arbetsinsats för registret i nekrologen över denne i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 50 (1963), s 117. Arvodesfrågan behandlas bl a i bankoutskottets handlingar 1943, dnr 173.
 35. Tingsten, a a (1962), s 185. Gietta Aina Maria Borgh var född den 12 mars 1911 i Johannes församling i Stockholm och avled den 4 maj 1999 i Engelbrekts församling där. Vigseln skedde den 5 jan 1944. Lars och Gietta Frykholm är begravda i hans svärföräldrars grav på Norra begravningsplatsen i Solna.

Peter William Nisser: Den frivillige författaren

PETER M NILSSON

En av 1900-talets mest gåtfulla svenska författare var utan tvekan den numera föga kände William Artur Georg (Peter) Nisser (1919–1999). Han var en gång den unge beredskapsförfattare som i början av 1940-talet hyllades och höjdes till skyarna för sin debutroman *Blod och snö*, men sedan blev kritiserad och som efter offentlig kritik för bl. a. plagiat drog sig undan till en anonym tillvaro på Värmlands landsbygd.

Vem var han och vad formade hans liv som pendlade mellan krigets brutala verklighet och ensamheten i ett litet hus på ägora till Alstrums gård någon mil nordost om Karlstad? I flera litteraturhistoriska verk är Nisser idag helt förbisedd trots hans korta tid i rampljuset i mitten av 1900-talet. Han räknades då till den grupp författare som kallades "Nyvitalisterna", en grupp som framträdde under andra världskriget och som var påverkad dels av Artur Lundkvist och hans sätt att skriva präglad av vitalismen, dels av krigets s.k. beredskapslitteratur och ångestpräglade verklighet.¹

Uppväxt och utbildning

William Nisser föddes 1919 i en godsägarfamilj i Värmland. Fadern var ingenjör och hade införskaffat Alstrums bruk nordost om Karlstad i början av seklet. Modern dog när han bara var tre år, en händelse som säkert satte påtagliga spår i hans personlighet och tankevärld. Under uppväxten var Nisser mycket beroende av sin syster Nina och yngre broder Per-Erik. Barnen lekte på Alstrums gård och lärde känna bruket med all dess personal, djuren, marken och skogen runt Alstersjön. Denna miljö kom att innebära en trygghet som Nisser sedermera gärna kom att återvända till, liksom en varm känsla för naturen och dess läkande krafter.

Efter skolgång i Karlstad tog Nisser studentexamen där 1937 med goda betyg. En kort tid därefter påbörjade han utbildning till reservofficer vid infanteriet, med en flera månader lång tjänstgöring i Linköping, bl.a. med utbildning för kulsprutor. Intryck från denna tid lade grun-

Författaren William "Peter" Nisser omkring 1940.

den för hans första romanförsök, betitlad *Vägen mot stjärnorna*, vilken förblev otryckt efter refusering av Albert Bonniers förlag 1939, och idag bara föreligger i ett bevarat manuskript.

Under 1938 vistades Nisser i Frankrike, som gäst hos en fransk familj strax utanför Paris. Han skulle studera språk vid Sorbonne och hade planer på att bli diplomat. En tillfällig bekantskap med en annan ung svensk man från Göteborg på besök i Paris ledde Nisser till att ta sig ner till gränsen mot Spanien för att de två tillsammans skulle anmäla sig som frivilliga på Franco-sidan i spanska inbördeskriget. Av detta blev dock intet eftersom de var för unga och nödvändiga papper saknades vid gränskontrollen. Därför åkte Nisser hem, återförenades med sin familj i Värmland, samt fick fundera på vad hans skulle göra med sina studier och framtida yrkesinriktning. Under denna tid samlade sig stormmolnen över Europa och andra världskriget ryckte allt närmare. Stämningen av annalkande fara präglade samhälle och kultur. Det kom att påverka en generation av unga författare, däribland Nisser. Han valde att studera juridik i Uppsala 1939, men kom bara att gå några kurser vilka finns inskrivna i den ännu bevarade terminsboken.

Erfarenheter från Finlands krig

Det finska vinterkriget började i november 1939, i och med Sovjetunionens anfall på republiken Finland efter en tids resultatlösa förhandlingar om gränsfrågor. De numerärt underlägsna finska trupperna försvarade sig tappert och kunde initialt avvärja ett flertal kraftiga anfall på Karelska näset samt vid Salla och Suomussalmi i norra och mellersta Finland. Mot slutet av kriget kom en

"Den frivillige författaren", Nisser vid fronten i Finland november 1941.

svensk frivilligavdelning att spela en militär roll inom det norra frontavsnittet.² Nisser anmälde sig som frivillig till detta förband men kom aldrig att delta eftersom kriget tog slut i mars 1940. Han kom bara till Haparanda och fick vända där. Däremot samlade Nisser en rad intryck samt personliga berättelser från personer som var med. Dessa fakta och brottsstycken låg till grund för hans litterära genombrott med romanen *Blod och snö* som utkom på Bonniers förlag 1941. Den betraktades då som en av det tidiga 40-talets märkligaste litterära debuter. Handlingen utspelar sig under vinterkriget samt livet såväl vid fronten som bakom densamma, men även i det civila livet vid tillfälliga frontledigheter. Huvudpersonen, officeren Arthus, står i ett speciellt förhållande till en annan officer, Turueinkoff, som han både beundrar och skräms av. Detta skildras liksom Arthus frontupplevelser och problematiska kontakt med det motsatta könet. Hänsynslöst förs läsaren rakt in i krigets inferno. Nisser lämnar ingen plats för sentimentalitet, det är den

nakna krigsverkligheten som skildras i hela sin ohygglighet. Samma år 1941 tillbringade Nisser några månader som svensk krigsfrivillig vid Hangöfronten i södra Finland, efter officersutbildning 1940, mellan augusti till december 1941. Han var då chef (fänrik) för en kulsprutepluton inom Svenska Frivilligbataljonen (SFB) i Finlands s.k. fortsättningskrig mot Ryssland, som allierad på Tyskland sida. Kompaniet leddes av en officer vid namn Harald Bråkenhielm mellan augusti 1941 till december 1941, då den hemförlovades. Enligt Nissers krigs dagbok innebar denna tid några smärre strider, olika patrulluppdrag samt mestadels ett ställningskrig i skyttegravar. Under en kort frontresa till Karelen fick Nisser även besöka den krigsskådeplatsen. Vid hemkomsten till Stockholm hölls en ceremoni i Storkyrkan i Stockholm, varefter förbandet skingrades. Några av dess medlemmar återvände senare till Finland inom ramen för Svenska Frivillig-Kompaniet (SFK) för strider vid Jandeba på Svir-fronten i Fjärrkarelen 1942. Efter kriget blev Nisser utnämnd till kapten i Värmlands Regementes reserv 1949.

Författarskap under och efter kriget

Under de följande årens omväxlande civila liv och beredskapstillvaro skrev Nisser en rad romaner, delvis påverkade av Ernest Hemingway och dennes "hårdkokta" stil, men med ett mera påtagligt inslag av ångest och utanförskap som fanns hos många jämnåriga i en generation märkt av krig och katastrof. Motiven var präglade av krig, mänskliga svagheter samt kontaktsvårigheter. Ofta förmärks en mörk underton och romanslut som går i tragikens tecken.

Efter andra världskriget bosatte sig Nisser i Stockholm och levde ett bohemliv där. Det förefaller som om Nisser under denna tid självkritiskt funderat mycket på sin egen roll under kriget och om han kunde bidra till Europas återuppbyggnad. Det fanns kontakter med vänsterintellektuella i föreningen Clarté i Stockholm. År 1947 åkte Nisser som frivillig till återuppbyggnadsarbete och anläggande av järnväg i Jugoslavien, i sällskap med många andra unga svenskar, bl.a. Nils Bejerot och Stig Claesson ("Slas"), den s.k. "Ungdomens järnväg".³ Erfarenheterna från ungdomsbrigaderna i Bosnien berg kom Nisser att skildra i antologin *Irrande liv* som utkom 1948. Det finns foton bevarade som visar Nisser, den före detta Finlandsfrivillige, under röda fanor som internationell brigadist i järnvägsbyggandet i socialistiska Jugoslavien. Ytligt sett förefaller dessa ställningstaganden diametralt motsatta, men med kännedom om Nissers personlighet och bakgrund kan man ana ett försoningsmotiv i att bidra till återuppbyggnad av vad kriget förstört. Säkert fanns det även andra motiv av nyfikenhet och äventyrlust hos Nisser som inte var mer än 28 år vid denna tid. Någon medveten socialist var dock knappast Nisser att döma av vad han skrev, kanske mer av en botgörare?

Karolinertriologin och litterär kritik

Efter hemkomst till Värmland slog sig Nisser så småningom ner 1952 i ett eget litet hus på ägorna till Alstrums gård i Värmland. Han levde ensam och hade mest kontakt med den närmaste familjen och några få utvalda vänner. Några kvinnliga bekanta figurerar inte i dokumenten,

Nisser var chef (fänrik) för en kulsprutepluton inom Svenska Frivilligbataljonen (SFB) i Finlands s.k. fortsättningskrig mot Ryssland.

förutom en del beundrabrev han fick under kriget och åren därefter av kvinnliga läsare, bl.a. en viss skådespelerska Karin Lannby som han hade en flerårig brevkontakt med.⁴ Det är dock oklart om de någonsin träffades. Under 1950-talet kom Nisser att ägna sig åt att skriva en romantrilogi från Sveriges stormaktstid, om Simon Wessel – en officer med rötterna i Värmland som deltog i Karl XII:s fälttåg på andra sidan Östersjön och som så småningom stupade vid Poltava 1709. Dessa tre romaner, *Den röda mården* (1954), *Vredens födelse* (1955) och *Slaget* (1957) utgör tillsammans en helhet och visar på Nissers tilltagande mognad som historiekunnig författare och människoskildrare – en tidig motsvarighet till populärhistorikerna Lars Widding och Herman Lindqvist. Den tragiska grundtonen är påtaglig, men trots huvudpersonens död går livet vidare – inte minst för hans hustru och familjemedlemmar hemma i Värmland. En för Nisser obehaglig kritisk debatt blossade upp vid mitten av

1950-talet då det hävdades att vissa delar av trilogin lånat delar av Sjolochovs kända verk *Stilla flyter Don*. Detta ledde till att Nisser blev allt mera tillbakadragen och sluten. Han skrev sedan inga fler romaner, och inte heller manuskript vad känt är. Författaren hade tystnat.

Okända sidor av ett ovanligt författarliv

År 1956 företog Nisser en turistresa till Finland och Leningrad. Det är okänt vilka platser och människor han besökte, men i passet finns det angivet att resan blev av samt även inskrivet ett ryskt kvinnonamn och en gatuadress i Leningrad, kanske en tolk? Varför Nisser mitt under det kalla kriget, som f.d. svensk frivillig officer i Finland, blev insläppt i Sovjetunionen är en gåta för eftervärlden. Fanns det kontakter efter tiden i Jugoslavien? Fanns det ett uppdrag? Det är anmärkningsvärt att just detta år höll Nikita Chrusjtjov sitt berömda tal vid den 20:e partikongressen då för första gången kritik av Stalin kunde yppas i offentliga sammanhang.⁵

Det är svårt att sammanfatta den komplicerade människan och författaren Peter William Nisser. Det verkar ha funnits ett ambivalent förhållande både till krig och våld, men också till kvinnor. Nisser levde ensam och verkar aldrig ha haft något längre förhållande. En grundton av ångest och oro går att skönja för en sentida betraktare. Samtidigt slås man av idealismen och frivilligheten i Nissers personlighet. Han blev därför den ”frivillige författaren” – präglad av sina livserfarenheter, först som misslyckad frivillig i spanska inbördeskriget och finska vinterkriget men sedan som deltagande frivillig i Finlands fortsättningskrig 1941 samt i den järnvägs-

byggande ungdomsbrigaden under röda fanor i Jugoslavien sommaren 1947. I detta skeende fanns även en ideologisk pendling från nationell höger till idealismen i Clarté och ungdomsbrigaderna, dock utan att Nisser i sina egna texter diskuterade politik och aktuella händelser under det kalla krigets år på ett mer explicit sätt. Temat i karolinerrilogin anknyter dock till motsättningar mellan öst och väst i ett historiskt perspektiv, där ett militärt misslyckande vid Poltava kan tolkas som det meningslösa i ett krig mellan folk och kulturer, alternativt som ett uttryck för stoisk heroism i nederlagets stund. Livet fortsätter dock och spirar även efter det mest förödande nederlag, och detta kan ses som ett hoppfullhetens budskap i en skövlad värld.

Nissers livsgärning och författarskap kan ses sammanfattningsvis som en spegel av sin egen tid – krigets och katastrofernas Europa för 60 år sedan. Betecknande nog fick han medaljer från mycket olika miljöer.⁶ Författaren avled i sitt hem i början av år 1999 i en ålder av 79 år och en nekrolog publicerades i *Svenska Dagbladet* den 25 januari samma år. Han var en av de mycket få svenska författare som på nära håll själv upplevt krigets hårda verklighet och låtit detta tema ta litterär form. Det finns ett behov av vidare källforskning om människan och författaren Peter Nisser, liksom en litteraturhistorisk genomlysning av hans författarskap. Detta är en uppgift som fortfarande väntar på sin forskare.

Efterord

Jag vill rikta ett särskilt tack till S Gunnar Edlund för värdefulla synpunkter på manus samt komplettering av viktiga sakuppgifter liksom val av foton.

Nissers författarskap

Blod och snö (Bonnier 1941, nyutgåva Gondolins förlag 1999)

Hunger (Bonnier 1942)

Böj knä i soluppgången (Bonnier 1943)

Det glödande tornet (Bonnier 1944)

De försvunna (Bonnier 1945)

Träslotter (Bonnier 1946)

Irrande liv (Bonnier 1948)

Sällskapsdamens dilemma (Bonnier 1950)

Den röda mården (Bonnier 1954, 1957, Litteraturfrämjandet 1979, Gondolin 1996)

Vredens födelse (Bonnier 1955, 1958, Gondolin 1996)

Slaget (Bonnier 1957, 1959, Gondolin 1996)

Medverkan i antologier:

Tio värmländska författare (Nya Wermlands Tidningen 1961)

Gränsland (Nya Wermlands Tidningen 1963)

Värmland i litteraturen (Sober 1985)

Värmlands Finlandsfrivilliga (Herman Kolthoff 1985)

Noter

1. Nyvitalisterna och beredskapslitteraturen har mer ingående diskuterats i en magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan i Borås (nr. 2004:77) av Nicklas Franke, "Stöpt i kulspruteolja – en litteratursociologisk studie av den unglitterära tidskriften 40-tal och dess idéklimat". (<http://bada.hb.se/bitstream/2320/1111/1/04-77.pdf>).
2. De svenska frivilliga i Finlands krig 1939–1944 skildras via en hemsida där startsidans foto visar det som sannolikt är Peter Nisser (fjärde man från vänster), se vidare: <http://www.svenskafrivilliga.com/>
3. Sommaren 1947 deltog Nils Bejerot tillsammans med 123 andra unga svenskar och 80 000 andra ungdomar från 30 länder i återuppbyggnadsarbete i Jugoslavien. Man byggde en 32 km lång järnväg genom de bosniska alperna: från Samac till Sarajevo. Detta har skildrats i en biografi över Nils Bejerot: <http://www.nilsbejerot.se/manniskan.pdf>
4. Karin Lannby var född 1916 och verksam vid Stockholms studentteater och deltog bl.a. i föreställningen "Pelikanen" 1940, regisserad av den unge Ingmar Bergman vars dåvarande partner hon var. Karin Lannby spelade in några filmer under 1940-talet men utvandrade senare (1952) till Frankrike.
5. Den 20:e partikongressen för Sovjetunionens Kommunistiska Parti hölls den 14–25 februari 1956 i Moskva, och på kongressens sista dag höll Nikita Chrustjov ett uppmärksammat tal då han kritiserade Stalin och personkultens år. Talet blev offentligt känt under mars månad samma år, och kan ha påverkat förhållanden för litteratur och konst, liksom kontakter västerut, redan under sommaren detta år då Nisser besökte Leningrad enligt sitt viserade pass. Nisser fick följande medaljer som speglar hans ovanliga livsöde, nämligen Finländska Frihetskorset med svärd och eklöv 1941. Enligt Släktkalendern 1963 fick han också den Jugoslaviska stötbrigadörsmedaljen för sina insatser vid byggandet av ungdomens järnväg 1947.

Herman Fleming af Liebelitz

– övervakad av fransk polis 1782

SVEN COLLIN

I sin doktorsavhandling om upplysningstidens svenska politiker och deras förhållande till Frankrike beskriver Charlotta Wolff en värdefull fransk källa som mer sällan används.¹ Kunskap om den europeiska aristokratins vistelser i 1700-talets Paris fås av de rapporter över utländska diplomaters och bemärkta utlänningars dagliga förehavanden som den franska polisen varje fredag avgav till den franske utrikesministern:

De bevarade och katalogiserade polisrapporterna finns i två olika serier. Den första, bevarad på Bibliothèque de l’Arsenal, täcker perioden 1730–1767 [...] Den andra serien, bevarad i franska utrikesministeriets arkiv, inleds med året 1772 och löper fram till franska revolutionen. Dessa senare rapporter är betydligt mera systematiska och återger bemärkta utlänningars rörelser och aktiviteter dag för dag. Det är med andra ord möjligt att studera de svenska diplomaternas umgängeskretsar och umgängesliv under två perioder, 1740-talet och 1770-1780-talet.

Herman Fleming, ”cornett” från Åbo läns infanteriregemente, avslutade en grundläggande, tro-

ligen drygt ettårig, officersutbildning vid Sjökadettskolan i Karlskrona i april 1782.² Skolan tog också emot enstaka elever tillhörande lantarmén. Han lämnade Karlskrona den 4 maj 1782 i sällskap med ”löjtnant Jönsson” (sannolikt sjöofficer). De for landvägen till Helsingborg och därifrån till Helsingör, där de den 10 maj embarkerade som passagerare på en ”Brämare” destinerad till Frankrike. Den 11 juni gick de i land i Rochefort strax söder om La Rochelle, där deras vägar skildes. Jönsson for till Brest och Fleming till Paris.

Till Paris

Den 25 juni 1782 anlände Fleming till Paris. Han tog in på Hôtel de l’Empereur, rue de Grenelle-St Honoré (i dag rue Jean-Jacques Rousseau), och därifrån flyttade han den 13 juli till Hôtel Poitou, rue Champ-Fleuri (denna gata försvann, då man anlade Rue de Rivoli med början ca 1804).

Den 26 juni uppsökte Herman Fleming Sveriges ambassadör greve Creutz som tog emot ho-

nom mycket välvilligt. I den dagbok i två delar som Fleming skrev om färden från Karlskrona till Frankrike och om vistelsen där under fyra år i fransk officerstjänst (1782–1786) skriver han så här den 27 juni 1782:³

[i] middag spisade jag hos G. Creutz. Vi voro i dag endast på tu man hand vid Bordet, jag måtte tillstå at han visar mig så mycken Grace at jag med alt själ kan anse honom som en fader för mig här på denna främmande ort. Det är en Herre som har mycket genie och mycken Lecture men utaf det at han är ständigt syssel-satt med differante gjöremål så är han något distraite.

Greve Gustav Filip Creutz, Sveriges ambassadör vid hovet i Versailles sedan 1766, var född i Finland liksom hans unge om än avlägsne frände Herman Fleming. Denne var född på Villnäs inte långt från Åbo, där Mannerheim senare skulle komma att se dagens ljus.

Hösten 2005 väckte läsningen av Charlotta Wolffs synnerliga intressanta doktorsavhandling tanken på besök hos franska utrikesministeriets diplomatiska arkiv för att efterforska eventuella spår av Herman Fleming i polisens rapporter varje fredag till utrikesministern. Den 19 år gamle ”cornetten” Herman Fleming som for i väg till Frankrike med nådigt tillstånd av Gustaf III att ”gå i utrikes tjänst under tvenne år” kunde väl inte sägas tillhöra ”den svenska politiska eliten” men varför inte försöka.⁴

”Contrôle des étrangers” omfattar 82 volymer för perioden december 1771 till november 1791, betitlade ”Surveillance des étrangers et du corps diplomatique, enquêtes nominatives”. Herman Fleming kom till Paris den 25 juni 1782 och lämnade metropolen den 13 december samma år.

Aktuella volymer för denna period visade sig vara nr. 44–47, vilka måste beställas fram via dator. Kontakter vintern 2006 med Charlotta Wolff hade givit vid handen att det på diplomatiska arkivet skulle finnas någon form av Index över alla personer registrerade i ”Contrôle des étrangers”. Det skulle visa sig att detta Index beställer man fram under dossierbeteckningen ”Contrôle des étrangers Volume 93 bis”.

Denna – kanske kan man påstå – ovärdeliga dossier omfattar 199 tattskrivna sidor med namn och nationalitet och datum för registrering av alla de utlänningar, varom utrikesministern blev informerad varje fredag.

Benämningen på denna är ”*Index des noms de personnes et index des nationalités des personnes dans les enquêtes nominatives des années 1772 à 1782, réalisé par M. Epron*”. Del No I utgörs av ”*Index des noms*” och del II av ”*Index des nationalités*”.

Ur rapporterna

”Contrôle des étrangers” Volume No 44 omfattar tiden juni och juli 1782 och innehåller 104 folios. No 100 är skriven den 26 juli 1782 med kantrubriken ”Le Baron de Fleming”.

M. le Baron de Fleming, svensk, nyligen anländ, kommande från Sverige, har tagit in på Hôtel de Poitou, rue Champfleury. [...] Denne Herreman [Seigneur] har kommit till Frankrike för att här anhålla om [solliciter] tjänst. Han besöker mycket ofta M.le Comte de Creutz, Ambassadeur de Suède vid detta hov, som mycket välvilligt tar emot honom [lui fait beaucoup d'accueil] och är logerad med M. de Fock, ”Capitaine au régiment Royal Suédois”.⁵

Därefter följer ett sista stycke i rapporten om familjen Flemings ursprung från Schlesien och hur denna sedan delats i flera grenar, vilka slog sig ned i Preussen, Sachsen och i Polen. En greve Fleming spelade en stor roll under August II:s, kung av Polen och kurfurste av Sachsen, regeringstid. (En gissning är att dessa uppgifter kan ha hämtats ur *Almanach de Gotha*.)

Den person som betyder mest för Herman Fleming för att få önskad fransk officerstjänst är baron Curt von Stedingk. Fleming har kontakt med "Baron Steding" första gången den 27 juni och senare vid dryga tioalet tillfällen. Denne är 1782 sekundöverste vid Régiment d'Alsace. Han försöker primärt att söka tjänst för Fleming vid Royal Suédois men då detta inte är möjligt, lyckas von Stedingk ordna en underlöjtnantstjänst från den 1 november 1782 vid det egna regementet.

Baron von Stedingk förekommer inte i polisens rapporter till utrikesministern – kanske inte så underligt då denne "var väl sedd vid franska hovet, särskilt av Marie-Antoinette".⁶ Greve Gustav Filip Creutz däremot är i sin egenskap av ambassadör nog övervakad och förekommer enligt "Index des noms de personnes" (Volume 93 bis) mer än 400 gånger i fredagsrapporterna till utrikesministern som gav en sammanfattning av den gångna veckan. Här följer några exempel ur rapporten fredagen den 21 juni 1782.

Den 16 hölls Diplomatiska Corpsens Assemblée hos M. l'Ambassadeur de Suède. Den 18 dinerade M l'Ambassadeur de Suède i St Quén hos M. Necker. [Denne var sannolikt "ministre de la République de Genève". Creutz dinerade ofta hos denne.]

I fredagsrapporten den 23 augusti 1782 rapporteras om ankomsten av den svenske översten, M. de Toll.⁷ Denne, som är iklädd sorgedräkt i anledning av svenska änkedrottningens bortgång, har ofta långa konferenser med M. l'Ambassadeur de Suède. Den 20 presenterar Creutz den svenske gästen för M. Necker. Den 23 dinerar de båda ånyo hos M. Necker, varifrån de går på operan och slutligen tillbringar de båda kvällen hos Madame de La Reynière.

Här följer noteringar om en del andra, mer eller mindre framstående personer som tydligen väckt polisens intresse.

"Baer, aumonier de l'Ambassade de Suède à Paris", rapporterad bl.a. 20/12 1782. Denne är ambassadens protestantiske pastor under många år. Frédéric-Charles Baer, fil dr i filosofi, hade lärt sig svenska, biträdde greve Creutz när dennes ambassadsekreterare var sjuk. Herman Fleming besökte "Professor Bäär" flera gånger i dennes bostad, troligen inom ambassaden.

"Brahe, comte de Suède" i 19 rapporter mellan 17/5 och 11/10 1776.

"Cahmant, baron de Suède", 6/9 1776. Det här är ett av flera exempel på att polisinspektören synes ha haft svårt uppfatta och korrekt återge svenska namn.

"Fersen, comte de Suède", 1/12 1773, 4/9 och 2/10 1778. Enligt Herman Lindqvist i *Axel von Fersen* kom denne, 18 år gammal med informator och betjänt till Paris hösten 1773 och tog in på Hôtel d'York, rue du Colombier, inte så långt från svenska ambassaden, då i Hôtel de Bonnac, rue de Grenelle-St Germain.

"Geer, baron de Suède", sex rapporter 1772 och fem 1775.

”**Hamilton**”, en baron och en greve, omnämns i rapporter fem gånger 1776 och 1777.

”**Hessenstein**, comte Frédéric de, prince légitimé de Suède, fils naturel, Suède”, 21/10, 25/10 och 1/11 1782. Polisrapporten – i Volume No 46 med No 63 – är daterad ”Lundi 21. Octobre 1782 Le Comte d’Hessenstein”, som har tagit in på ”l’Hôtel de la Reine, rue Neuve des bons enfants” (i bortre ändan av Palais Royal). ”Denne Herreman är ”fils naturel” till den avlidne kungen av Sverige, lantgreven av Hessen-Kassel och dottern till senatoren, greve Taube, som var hovfröken hos drottning Ulrika Eleonora av Sverige”. Sedan följer en redogörelse för grevens militära meriter – han är fransk överste sedan tre år.

Av rapporten framgår vidare att greven är en av de rikaste herremännen i Sverige men har rykte om att vara mycket snål och har mycket smak för ”les plaisirs crapuleux”. Greven åtföljs av ”M. le Conseiller Bretius”. Den sistnämnde betecknade Herman Fleming i sin dagbok såsom ”Håfrådet Retius”, med vilken Fleming kom att umgås rätt mycket (följande citat ur Flemings dagbok):

Den 5te (november 1782) voro vi svenskar och gjorde en uppvaktning hos Mr le Prince de Hessenstein som är nyss kommen från Italien. Han var mycket complaisante emot oss.

[...]

D. 25/ Månd. (november 1782) [...] Grefven bød mig till middagen [...] varäst nu voro församlade alla Svenskar i Paris, vi voro 11. Efter middagen vid vilken även deltog Mr Gentry den störste Musicus vid Operan bad Grefven mig at följa sig på Operan och for han förbi upp till Mr le Prince de Hessenstein som äfven kom med i hans loge. De gaf ”Les embaras des richesses”, musiquen är utaf Mr Gretrie, ope-

ran speltes för första gången. Efter avslutad opera for Grefven till Versailles.⁸

”**Hermelin**, baron de, Suède”, 4/10 1782. Baron Samuel Gustaf Hermelin (bergsråd 1781) kom till Paris den 17 september 1782. Den 18 var Herman Fleming på middag hos greve Creutz tillsammans med åtta andra svenskar och den nyanlände baron Hermelin. Den 24 september var Fleming ånyo på middag hos greve Creutz tillsammans med baron Hermelin. Under middagen diskuterade de bägge herrarna mineralogi och svenska ”BärgsVärken”.

”**Hildebrand**, monsieur David, secrétaire de la Chancellerie du roi de Suède”, 22/11 1782. Denne ”Herr Hildebrandt” omnämner Herman Fleming i sin dagbok vid några tillfällen. Numera identifierad tack vare polisrapporten.

”**Schwerin**, comte de Suède”, 20/12 1782.⁹

”**Toll**, monsieur de, aide de camp général de Suède”, 23/8 och 30/8 1782.

”**Wettersvik**, monsieur Laurent, Suède”, noterad samma dag som monsieur David Hildebrand.

Men varför finns inte Hejdenstam med i polisen rapportering? Det gäller den svenske diplomaten Gerhard Johan Baltzar von Hejdenstam (1747–1803) som kommer till Paris i slutet av juli 1782 och som efter cirka sex veckor där – då Herman Fleming och ”Hofjunkare Hejdenstam” umgås flitigt – far vidare till Italien och Konstantinopel, där han är svensk minister 1782–1791. ”Professor Linae”, omnämnd av Herman Fleming i dagboken den 16/9 1782, på genomresa från London till Sverige, finns heller inte i ”Index des noms de personnes”. Det rörde sig om sonen till den store Carl von Linné, dvs

Linné d.y. (1741–1783). (Fadern har fått en gata i Paris uppkallad efter sig.)

Att fascineras av arkiven

Fascinationen över att ha fått tillgång till min farmors morfars, Herman Flemings dagbok från hans fyra år i fransk tjänst 1782–1786, upplever jag dagligen här hemma. Ännu starkare har känslan kanske varit när jag per bil somrarna 1995–2000 har följt i hans fotspår, när han marscherade med sitt regemente från Granville i Normandie till Strasbourg under 45 dagar i april maj 1783.

Regementets marschplan – fastlagd av krigsministern – för denna 200 lieues (ca 800 km) långa marsch hade jag den fantastiska turen att få fram (och få kopia av) från arkivet i den lilla staden Euvreux efter hänvändelse brevledes till stadens borgmästare. Av kvittens på stadens exemplar av planen från ansvarig officer framgår att officerare, soldater och hästar försågs med mat och foder av stadens invånare som även fick logera dem alla. I fallet Euvreux var det under två dygn eftersom man hade vilodag (*séjour*) där.

Under dessa färder har jag träffat många av landets historia så intresserade fransmän. En av dessa – en ung studerande vid universitet Marc Bloch i Strasbourg – har också skrivit en lång magisteruppsats om Herman Fleming och hans dagbok (daterad hösten 2004).

Att ha fått arbeta med Herman Flemings dagbokstext på franska (från juldagen 1782 till avfärden i oktober 1786) har varit en annan fascination för mig – speciellt som Herman inte böjde verben som jag fick lära mig på läroverket i Borås

– han skrev ”j'étois, j'avais” etc. Nu vet jag bättre: en god vän i Paris berättade nyligen att det var först 1835 som Franska akademien fastställde den stavningsreform som redan Voltaire hade förordat.

Château de Vincennes – medeltidens Versailles – och franska krigsarkivets Service Historique de l'Armée de Terre var målet för mig hösten 1996. Det var en särskilt fin känsla när jag där hittade Herman Fleming i ”Contrôle des officiers” för Régiment d'Alsace, såsom ”sous-lieutenant” från den 1 november 1782, men också regementets överste och ägare Maximilien des Deux Ponts och dess sekund-överste de Stedingk. Denne lämnade dock snart regementet, men jag återfann honom i officersrullan för ”Royal Suédois” också där som sekund-överste och med den nye ägaren och översten Axel von Fersen som chef.

Kanske var min känsla av fascination ännu större då jag vid återbesök 1997 fick ta del av en ”dossier des célébrités” för Jean Bernadotte. I denna hittade jag bland annat ett långt brev där Bernadotte klagade över att han inte fått betalt för sina reseräkningar med utlägg för kurirer och spioner.

Under min vistelse i Paris i maj 2006 fick jag nya fascinerande upplevelser – efter dagarna på Archives diplomatiques – först på Archives nationales de France och dess C.A.R.A.N. och sedan på Bibliothèque du Roi, rue de Richelieu, dvs i dag Bibliothèque nationale de France, site Richelieu.

Herman Fleming beskriver Bibliothèque du Roi från besök där i juli 1782 då han också fick studera de två 12 1/2 fot stora globerna av jorden och himlen, ”Globes de Coronelli”, skapade av

denne venezetianare åren 1681–1683 för Louis XIV – dessa glober står sedan oktober 2006 i västra hallen på nya BNF, site François Mitterrand.

I den vackra och så imponerande läsesalen på Bibliothèque Historique de la Ville de Paris, inrymt i Hôtel de Lamoignon från 1600-talet i stadsdelen Le Marais kan man nästan falla i trans, medan man väntar på beställda bokverk. Där har jag fått ta del av Diderots och d'Alemberts stora *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences et des arts* i facsimilupplaga tryckt i New York. Detta tunga bokverk stod då i ett fack i bordet vid "La Présidence de la salle". Anledningen var att jag ville läsa samma text om schamaner som Herman en dag fick läsa högt för greve Creutz, medan denne klädde sig inför färden ut till hovet i Versailles.

Sammaledes gäller i högsta grad för Bibliothèque Mazarine inrymt i l'Institut de France, där jag under min sista dag i Paris i år, bläddran-

de med de vita bomullsvantarna på – i *Almanach Royal* för åren 1781 och 1782 – kunde konstatera att greve Creutz och svenska ambassaden någon gång under 1781 måste ha flyttat från det eleganta Hôtel de Bonnac, rue de Grenelle-St Germain till ett mindre kostsamt residens vid Place du Vieux Louvre.

En fascination av liknande slag kände jag – om än i de synnerligen prosaiska arkivlokalerna för Landsarkivet på dess depå Polstjärnan ute på Hisingen i Göteborg – när jag i det privata Torpa-arkivet våren 2005 fann ett dokument, där Hans Kejsrerliga Majestät i St Petersburg den 7 september 1811 beviljade Herman Flemings änka Margareta "tillstånd att för sina enskilda angelägenheter skull få quarblifva uti Sverige intill den 1sta October 1812 samt att detta oaktat få åtnjuta de förmåner och rättigheter henne såsom Enka efter framledne Öfversten Baron Fleming tillkomma".

Noter

- 1 *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*, Helsingfors 2005 (redigerad version), s 30 f.
- 2 Herman Fleming af Liebelitz född 12/5 (21/5) 1763 på Villnäs, student i Åbo 1774, underofficer, kornett, Sjökadettskolan i Karlskrona 1781–1782, i fransk tjänst 1782 (underlöjtnant/löjtnant vid Régiment d'Alsace). Karriär vid Åbo läns infanteriregemente, deltog i anfallskriget mot Ryssland, överste i armén 1802. Som bataljonschef dödligt bleserad den 16 april 1808 under drabbningen vid Pyhäjoki, död i Brahestad den 20 april s.å, begravd där. Johan Henrik Kellgren var under några år på 1770-talet informator hos familjen Fleming på

Villnäs. Herman Fleming var artikelförfattarens farmors morfar.

- 3 Herman Flemings dagbok, Thom I "Journal hållen under min resa ifrån Carlsrona till Frankrike 1782" omfattar tiden 30 april– 23 november 1782, drygt 100 rättskrivna sidor till cirka 90 procent på svenska och resten på franska. Dagboken Thom II "Journal Hållen öfver min varelse i Frankrike för åren 1782, 1783, 84, 85, 86 Andra Dhelen", påbörjad i Paris den 24 november 1782 och avslutad i oktober 1786, är skriven på svenska i fem veckor, därefter enbart på franska. På försättsbladet till "Andra Dhelen" står följande: "Gåfva till Kongl. Krigsarkivet d. 6 maj 1896 af författa-

rens, Öfverstens Herman Fleming af Liebelitz, sondotterson Ryttmästaren Oskar Holtermann". Dagböckerna förvaras på Krigsarkivet i ett litet enskilt arkiv under dossierbeteckningen SE/KrA/0035:0239:0.

- 4 Alla nödvändiga informationer om formaliteter etc rörande besök vid "Ministère des Affaires Étrangères" och dess "Archives diplomatiques" med adressen No 37, Quai d'Orsay finns att söka på det diplomatiska arkivets hemsida-adress:

<http://www.diplomatie.gouv.fr/archives/service/pratique/salle-orsay/salle-orsay.html>

Det är en månads handläggningstid för ansökan om besök för forskning i det diplomatiska arkivet. Med brevet där ansökan beviljas följer ett antal praktiska råd och anvisningar såsom hur man tar sig dit (rekommenderas färd med buss 63 och 83 som stannar i närheten av entrén vilken också är personalentré).

- 5 Den 26 juni 1782 – vid Herman Flemings första besök hos greve Creutz – blir han bjuden till middag, tillsammans med "de svenskar som då voro i Paris, Baronerne Fock och Silfverskjöld, Capitaines Forselles och Gyllenhammar, Grefve v. Bholen, som alla viste mig mycken höflighet". Fleming nämner dock aldrig var baron Fock bor. Fleming och Fock umgås mycket flitigt fram till den 2 augusti 1782, då baron Fock "far hem till Sverige med diligensen till Lille [...] och denna dag är den dystraste i Paris på grund av detta afsked".

Régiment Royal Suédois – regemente med svenska officerare, bildat inom franska armén på 1690-talet, deltog sedan i oktober 1781 i strider tillsammans med fransk-spanska armén på Minorca. I maj 1782 avseglade regementet med destination Gibraltar för att förstärka de spanska trupper som belägrade Gibraltar. Regementet återvände till Frankrike först i september 1783. Se: Margareta Beckman, *Royal Suédois. Ett svenskt regemente i fransk tjänst 1690–1791*, 1995.

Bernt Wilhelm Fock (1763–1837) var fänrik vid Royal Suédois 1781 och deltog vid Gibraltar 1782. (Källa: Beckman a.a.) Uppgiften i polisrapporten att Fock var kapten vid Royal Suédois synes inte korrekt. Baron Fock var nog Johan Henrik (1753–1817), i fransk tjänst 1779, kapten vid Schombergs dragoner, 1781 adjutant hos Duc de Lauzon under amerikanska frihetskriget. J H Fock, RSO 1781, fransk pension, major vid Västgöta kavalleriregemente 1785, avsked 1792, bosatte sig i England, där han tog namnet Robeck. Källa: Elgenstierna & Wollin, *Militärhistorisk Tidskrift* 1992/3.

- 6 Gunnar von Proschwitz, *Gustave III par ses lettres*, s 224.
- 7 Avser Johan Kristofer Toll (1743–1817), framstående militär och Gustaf III:s förtrogne.
- 8 Grétry, André Erneste Modeste (1741–1813), fransk kompositör, som gjorde succés med den nya franska komiska operan, bl.a. "Embarras des richesses" som hade premiär på Parisoperan den aktuella dagen. Protegé till greve Creutz som vid den här tiden arbetade på ett operalibretto.
- 9 Charlotta Wolff nämner (i kap 3, s 87, resp i not 20) greve Adolf Ludvig von Schwerin som den 20 december 1782 tog in på Hôtel de l'Empereur, rue de Grenelle-St Honoré. Herman Fleming skrev i sin dagbok Del II "D. 25./Månd (november 1782) gick jag mårgonen och beställa Logie för Tersmeden och Sverin som Prinsen hade bett mig". Han gick tydligen till Hôtel de l'Empereur, där han ju själv tog in vid sin ankomst till Paris. "Prinsen" var Le Prince des Deux Ponts, överste och ägare till Régiment d'Alsace, Hermans chef, för vilken han hade blivit presenterad av baron von Stedingk föregående dag. ("Le Baron de Terseman" kom till Paris den 3/1 1783.)

Grevarna Spens arkiv på Höja

– ett gårds- och släktarkiv från fyra sekel

GÖRAN ULVÄNG

Höja säteri i Gryta socken i sydvästra Uppland var under 236 år i grevliga ätten Spens ägo, och under större delen av denna tidsrymd också fideikommiss i släkten. År 1941 fick släkten Kungl. Maj:ts tillstånd att sälja gården, och där- efter ägdes den ett kort tag av en bankir, som dock året därefter sålde den till Maria och Thomas Adlercreutz, vars barn Gustaf och Anne-Cathrine Adlercreutz idag äger gården.

När släkten Spens lämnade Höja efter sitt långa innehav kunde de av förklarliga skäl inte få med sig allt, och bland de saker som lämnades kvar var tre stora lårar med gårds- och släkt-handlingar. Längre stod lärarna orörda, men år 1997 fick jag uppdraget av ägarna att ordna upp dessa handlingar. Jag hade då sedan några år tillbaka inlett en tämligen omfattande forskning om traktens herrgårdar och fick nu möjligheten att ta del av materialet.

Uppordnandet har dragit ut på tiden till stor del beroende på att det varit en fritidssysselsättning, men också på arkivets skick och omfattning; de omkring 20 hyllmetrarna handlingar låg nämligen huller om buller utan någon som

helst ordning.¹ Den stora oredan har förmodligen sin förklaring i att lärarna vid avflyttningen hastigt gick igenom. Att det en gång i tiden haft en viss systematik framgår av att det bland alla papper hittades en stor mängd äldre omslags-papper av lump med påskrifter i bläck. Arkivet skall även i framtiden förvaras på Höja, och de som är intresserade av arkivets innehåll kan ta kontakt med författaren.

Arkivbildarna

Arkivet omfattar som redan nämnts omkring 20 hyllmeter, eller närmare 270 volymer, med handlingar från 1500-talet och framåt, och med en tonvikt på perioden 1720 till 1860. Då arkivet till största del består av handlingar som rör människors privatliv och verksamhet, har handlingarna sorterats efter respektive person. Enda undantaget gäller de gårdar som ägts i flera generationer och som genererat arkivmaterial i större mängder, och därför har lagts i särskilda arkivserier.

Det skall betonas att ambitionsnivån i uppordnandet har varierat. De handlingar som rör gårdarna och enskilda personers privatliv är mer noggrant sorterade, än handlingar som rör personers yrkesverksamhet. Detta gäller i synnerhet de fyra hyllmeter handlingar från Jakob Melkers Spens (1791–1849) tid som häradshövding, där handlingarna endast är insorterade häradsvi.

Nedan följer en översiktlig genomgång över vad arkivet innehåller, med gårdshandlingar först, och sedan de olika släktmedlemmarna.²

Höja och Salnecke säterier med underlydande 1727–1878

En större del av arkivet, 55 volymer, består av gårdshandlingar, räkenskaper, syneprotokoll, anställningskontrakt etc. och de härstammar till övervägande del från dels Höja, dels granngodset Salnecke.

Höja säteri inköptes år 1707 av generalen Jakob Spens (1656–1721) från dottern Anna Sofia, änka efter Johan Peter Posse af Säby, och stiftades till fideikommiss år 1714. Hans sonsons son, lagmannen Carl Gustaf Spens (1741–1816), förvärvade år 1782 Salnecke, där han var bosatt till sin död. Salnecke ärvdes sedan av hans äldste son Jakob Melker Spens (1791–1849), som förloerade gården i en konkurs år 1825 och flyttade tillbaka till Höja. Han arrenderade emellertid sedan Salnecke under flera år, ett arrende som sedan övertogs av hans son Jakob Melker Spens (1826–1901).

Höja och Salnecke innehades alltså samtidigt av familjen Spens under en period som sträckte sig från 1782 till 1881, med ett avbrott. Under denna 100-årsperiod hade också gårdarna ofta

en gemensam förvaltning, och räkenskaperna är därför samlade i en gemensam serie för båda gårdarna.

Räkenskaper dominerar i materialet. Bäst bevarade är räkenskaperna för Höja, vilka sträcker sig från år 1727 till år 1825, och för perioden 1862 till 1878, med vissa luckor. För Salnecke finns de från 1783 till 1825. För perioden 1825 och 1862 är räkenskaperna mer ofullständiga, bland annat saknas kassaböckerna, men däremot finns en hel del dagsverkslistor och verifikationer kvar. Inte heller är några räkenskaper för åren efter år 1878 bevarade.

Ett material av stort intresse är de inventarieförteckningar som är bevarade, och som finns från 1720-talet och en 100-årsperiod framöver. Dessa innehåller uppgifter om gårdarnas lösa inventarier i såväl huvudbyggnad och flyglar som ekonomibyggnader. Sådana inventarielistor är också bevarade från gården Örsunda, granne med Höja och det mest betydande frälsehemmanet under Höja.

Från de underlydande enheterna finns också ett rikt material, bland annat i form av juridiska handlingar. Mest iögonfallande är emellertid det stora antalet syneprotokoll som är bevarade från ett 15-tal bondgårdar och torp, och som sträcker sig från år 1737 fram till år 1825.³ Utöver detta rymmer arkivet också en mängd andra handlingar såsom jordeböcker, rustjänstlängder, anställningskontrakt etc.

Grensholmen, Vånga, Östergötland 1707–1820

En särskild serie har ägnats åt godset Grensholmen i Östergötland som även det inköptes av

generalen Jakob Spens år 1706, från lagman Sven Ribbing, och sedan gick i arv fram till år 1904, då det såldes.⁴

Här finns bland annat gårdsräkenskaper för perioden 1707 till 1765, under den tid som godset ägdes av sonen Axel Spens (1681–1745), hans bror Carl Gustaf Spens (1682–1751) dennes son Jakob Spens (1710–1755) och sonsonen Carl Gustaf Spens (1741–1816).

Utöver räkenskaper ligger här även en hel del juridiska handlingar, jordeböcker och lagfarter. Av speciellt intresse är ett syneprotokoll av år 1752 som i detalj beskriver gårdens alla byggnader och trädgårdar, och ett par inventarieförteckningar, varav en samtida med syneprotokollet. Även här finns syneprotokoll från underlydande gårdar, för åren 1718–1722, och särdeles mycket härrör från Skärblacka kvarn och hemmanet Ljusefors i Kimsta. Här ligger också de äldsta handlingarna i arkivet, genealogiska utredningar från mitten av 1500-talet utförda av Rasmus Ludvigsson, och som rör släkten Ribbing.⁵

General Jakob Spens (1651–1721)

Till de gårdar Jakob Spens och hans hustru Beata Bonde förvärvade hörde även säteriet Engelholm i S:t Anna, Östergötland. Även denna gård stiftades till fideikommiss, med det förbehållet att Höja och Engelholm inte fick innehållas av samma person. Detta gods innehades till en början av bröder till fideikommissarierna på Höja, men har sedan 1770-talet ärvts i en annan gren av släkten.⁶ Vid sidan av dessa tre huvudgårdar ägde Jakob och Beata följande gods i bör-

jan av 1700-talet: i Södermanland Ökna i Floda, i Östergötland Frösвик i Oppeby (inköpt 1725), Norrö i Skärsta (1705), Skedevi i Tjärstad, Stavsäter i Vist, Wiksholm i Hägersta (1705), och i Uppland Ala i Vassunda, allt som allt omfattande 123 3/8 mantal.⁷

Det finns relativt få handlingar bevarade efter Jakob Spens i detta arkiv.⁸ Av mer privat karaktär finns endast en del brevväxling med en auditör Sundell från 1690-talet, samt en del arvs-, låne-, och byteshandlingar med släktingar och vänner. De flesta handlingarna berör antingen gods han ägde eller olika typer av militära boställen och andra gårdar som han brukade mellan 1677 och 1720. Dit hör t.ex. överstebostället Arnö (Biskops-Arnö) i Övergran, ryttmästarebostället Rissne i Spånga, samt Haga säteri i Svinnegarn, alla i Uppland. Materialet består till en del av syneprotokoll etc., men av större intresse är att det även innehåller noggrant förda räkenskaper med uppgifter om inkomster, utgifter och utförda dagsverken samt arbetsjournaler som innehåller dagliga anteckningar om utförda arbeten.

Friherrinna Beata Bonde (1659–1732)

Jakob Spens var sedan år 1680 gift med friherrinna Beata Bonde, dotter till riksskattmästaren Gustaf Bonde och hans hustru Anna Christina Persdotter Natt och Dag. I arkivet återfinns främst handlingar som rör arvet efter hennes far. Här ligger också en del material om Ribbingiska gravkoret i Östra Skrukeby kyrka i Östergötland, som hon förvärvade år 1727 för att hysa medlemmarna ur släkten Spens.

General Axel Spens (1681–1745)

Jakob Spens och Beata Bondes äldste son var Axel Spens, officer och sedermera general. Han ansågs länge vara förlorad i Ryssland, men tillträdde när han kom tillbaka till Sverige Engelholms fideikommiss i Östergötland. Han föredrog dock Grensholmen i Vånga, där han också bodde. Efter honom finns handlingar om hans godsinnehav, de boställen han innehade som överste och chef över Västgöta kavalleriregemente 1731–1737, och sådana som rör hans officersutövning i Skåne, där han var kommanderande chef från 1743.⁹

Överhovjägmästare Carl Gustaf Spens (1682–1751)

En yngre son till Jakob Spens och Beata Bonde var Carl Gustaf Spens, som lämnat efter sig ett större material. Carl Gustaf var från början officer, men gjorde sedan en civil karriär inom jägarestaten och slutade som dess chef. Han var den första innehavaren av Höja fideikommiss och besatt även Grensholmen i Östergötland, Ökna och Skiringe i Södermanland och genom sina hustrur en malmgård i Stockholm, samt Hånö och Hålbönäs, båda i Södermanland.

Här finns en räckta personliga handlingar, bland annat en del korrespondens, bl.a. rörande Spenska graven i Skörtorps socken i Västergötland, diverse verifikationer, samt hans boupp-teckning.¹⁰ Större delen utgörs dock av handlingar som rör förvaltningen av djurgårdar, i synnerhet den på Öland, där det bl.a. finns en mängd brev bevarade från jägmästare Lars Utter.

Grevinna Beata Oxenstierna af Croneborg (1687–1735)

Carl Gustaf Spens var gift två gånger, första gången år 1710 med grevinnan Beata Oxenstierna, dotter till guvernören greve Gabriel Oxenstierna af Croneborg och friherrinnan Elsa Barbro Sparre.¹¹ Från henne härrör en av de mest intressanta källorna i arkivet, nämligen en bunt personliga räkenskaper förda mellan åren 1721 och 1732. Här kan man månad för månad följa de inkomster och utgifter som det högdagliga hushållet på Höja hade.¹²

Här finns också en hel del arvshandlingar. Efter modern Elsa Sparre ärvde hon till exempel en malmgård på ladugårdslandet – den Oxenstiernska – som här kan följas mellan åren 1674 och 1760.¹³ Ett annat Sparrearv var säteriet Kavalecht i Livland, som hennes morfar Gustaf Sparre innehade. General Gustaf Horns (1670–1728) arvshandlingar finns också här, de var kusiner.

Efter Carl Gustafs andra hustru, Beata Jaquette Ribbing (1692–1760), dotter till lagman Sven Ribbing – tidigare ägare till Grensholm – och Sigrid Beata Fleming, saknas handlingar i arkivet.¹⁴ Hon ägde säteriet Myrö i Ringkarleby, Närke, där hon också avled. Efter sin moder ärvde hon också de båda Sörmlandsgodsen Hånö i Bälunge socken och Hålbönäs i Sköldinge.¹⁵

Kammarherre Jakob Spens (1710–1755)

Carl Gustaf Spens och Beata Oxenstierna hade fyra barn som nådde vuxen ålder, varav sonen Jakob var den äldste. Han gjorde liksom sin far en civil karriär och blev efter studier i Uppsala ju-

rist, kammarherre hos drottningen och vicé lagman i Södermanland. Han avled dock vid endast 45 års ålder och hann endast inneha fideikommisset Höja och Grensholmen i fyra år. Efter honom finns en del räkenskaper, både personliga och sådana som fördes i hushållet, samt en del korrespondens. Bouppteckningen finns också här tillsammans med arvshandlingarna, som innehåller flera auktionsprotokoll, bl.a. över hans boksamling.

Grevinna Charlotta Ulrika Augusta Lillienstedt (1712–1793)

Då maken Jakob Spens avled redan år 1755, och äldste sonen Carl Gustaf (1741–1816) ännu var omyndig, övertogs driften av Höja och Grensholmen av maken, grevinnan Charlotta Lillienstedt. Hon bebodde Höja till sin död år 1793, och gården fungerade i praktiken som hennes änkesäte. Hon har efterlämnat en del personliga handlingar i form av räkenskaper, brevväxling, liksom en bouppteckning.

Men det som helt dominerar är en stor mängd handlingar som rör hennes far och hans sterbhus med dess egendomar åren 1731 till 1780. Fadern, riksrådet och presidenten greve Johan Lillienstedt, var en mycket förmögen man, bland annat genom sitt gifte med Margareta Törnflycht, med stora godsbesittningar i Pommern och Finland. Här återfinns bl.a. hans egenhändigt nedtecknade levnadsbeskrivning samt en hel del andra privata handlingar. Mest utrymme upptar dock en svit räkenskaper från godset Frauendorff i Pommern, från 1716 till 1771, med en bevarad korrespondens med förvaltarna på godset. Liknande material finns ock-

så från godsen Zatteln, Divitz, och Martenshaugen i Pommern, Johannisberg, Anoilä och Torlax i Finland, och Kummelnäs i Uppland.

Lagman Carl Gustaf Spens (1741–1816)

Sonen Carl Gustaf Spens växte upp på Höja, studerade i Uppsala, och tjänstgjorde sedan som jurist på olika poster innan han utnämndes till häradshövding och lagman, från vilken tjänst han tog avsked år 1789, enligt Erik Spens i protest mot Gustaf III:s förda politik.¹⁶ Arkivmaterialet är rikt, och här kan man följa hans liv från studierna i Uppsala på 1750-talet till hans död på Salnecke år 1816. Här finns personliga räkenskaper, hushållsräkenskaper, föreläsninganteckningar, utnämningar, taxeringshandlingar, brevväxling, samt bouppteckning och handlingar rörande hans begravning.¹⁷

En hel del handlingar är också bevarade efter hans ekonomiska verksamhet. Han var redan genom sina föräldrar en förmögen man som innehavare av Höja och Grensholmen, men ärvde också på 1770-talet säteriet Steninge i Sagu socken, Finland efter sin mors kusiner Lindheim och Lagerflycht. På så sätt kunde han år 1782 förvärva Salnecke, och han inköpte år 1807 även Ribbingsholm, Östergötland.¹⁸

Handlingar finns om bland annat Ribbingsholms inköp och förvaltning, om hans hus i Stockholm, om Gryta sockenmagasin som han var med att starta, och Göta kanal, där han hade intressen.¹⁹ Tillsammans med sina svågrar förvaltade han också det stora Falkenbergiska sterbhuset där bland annat Hasselfors bruk och godset Bålby i Östergötland ingick.²⁰

Grevinna Ulrika Eleonora Falkenberg af Bålby (1764–1802)

Carl Gustaf var gift med grevinna Ulrika Falkenberg, dotter till riksrådet greve Melker Falkenberg af Bålby och Hedvig Eleonora Wachtmeister af Björkö. Handlingar efter henne är få. Från barndomen finns en svit teckningar bevarade, och från tiden efter giftermålet främst en del brev från maken och barnen. Här finns också hennes bouppteckning och tryckta begravingstal.²¹

Häradshövding Jakob Melker Spens (1791–1849)

Carl Gustaf och Ulrika Eleonora hade två söner, varav den äldste, Jakob Melker, efter faderns död år 1816, övertog Höja, Salnecke och Ribbingsholm. Liksom sin fader kan Jakob Melker följas i arkivalierna från sin barndom till sin död, i allt som allt närmare 60 volymer. Här ligger föreläsningsanteckningar från skol- och universitetsåren, utnämningar, taxeringshandlingar, en större samling brevväxling, samt bouppteckning och sterbhushandlingar.²²

Jakob Melker var vid övertagandet av godset ganska ung, och detta i kombination med skakiga jordbrukskonjunkturen förde med sig att han försattes i konkurs år 1821 och tvingades sälja alla sina gårdar, Höja undantagen. Här finns ett stort material som rör denna konkurs, med allt från huvudhandlingarna i Svea hovrätt till 100-tals skuldsedlar.²³

I övrigt finns här ett omfattande material som rör hans yrkesutövning. Han var liksom fadern jurist och häradshövding i Lagunda med flera

härader, och här ligger hela fyra hyllmeter med häradsrättshandlingar, kopior, stämningar, utkast till domar etc. Han har också lämnat efter sig handlingar rörande sin tid i riksdagen, med bl.a. en mängd anteckningar och utkast till tal.²⁴

Jakob Melker var gift med en syster till sin brors hustru, Gustafva, dotter till överjägmästare Erik Magnus Cronacker och Catharina Liedbeck, och efter henne finns endast några få brev kvar.

Överstelöjtnant Jakob Melker Spens (1826–1901)

Jakob och Gustafva fick fem barn som nådde vuxen ålder. Äldste sonen Jakob Melker växte upp på Höja och gjorde sedan karriär inom livregementets dragonkår där han slutade som överstelöjtnant.²⁵ Han gjorde stora satsningar i jordbruket på Höja och anlade både mejeri och tegelbruk, det sistnämnda dock en mindre lyckad investering.²⁶ Arkivet innehåller förhållandevis få handlingar efter honom. Enstaka personliga verifikationer finns, liksom handlingar rörande Örsundsbro ångbåtsbolag där han var stor aktieägare. Dominerar gör orderlistor etc. från Uppsala skvadron åren 1813–1858, som förmodligen kommer från granngården Gryta majorsboställe, som han innehade på 1860-talet.

Höja gick efter Jakob Melkers bortgång år 1901 över till kusinen, landshövding Gustaf Harald Spens (1827–1914), och från denna gren av släkten finns ytterst få papper kvar.²⁷ Från år 1901 härrör dock statskalender och rulla från det påhittade landet Nordalbingen, upprättade av sonsöner till honom.

Major Carl Gustaf Spens (1792–1845)

En farbror till Jakob Melker var Carl Gustaf Spens, officer vid topografiska kåren, och den som ärvde Grensholmen efter sin far. Efter honom finns en stor mängd brev, i synnerhet från brodern Jakob Melker, som stod honom nära, liksom en mängd skuldsedlar.²⁸ Han har även lämnat efter sig anteckningar och utkast till tal från sin långa tid i riksdagen.²⁹

Övriga handlingar

I övrigt innehåller arkivet en rad handlingar vars proveniens är osäker. Här finns samlingar av recept, verser, en dagsverksjournal från Skattmansö säteri i Uppland, samt en mängd tryckta handlingar från 1700- och 1800-talet: avhandlingar, pamfletter, riksdagstryck, kungörelser etc.

Person- och gårdsregister

Registret upptar de personer och gods som efterlämnat större mängder material i arkivet, samt den ungefärliga tidpunkt som handlingarna härstammar ifrån.

PERSONER	Tid
Bonde, Beata (1659–1732)	1720–30-tal
Bonde, Gustaf, (1620–1667) riksskattmästare, sterbhus	1660-tal
Cronacker, Dorothea (1798–1892)	1820–30-tal
Cronacker, Gustafva (1798–1868)	1820–30-tal
Dahlgren, Claes	1720–30-tal
Falkenberg af Bålby, Melker, (1722–1795) riksråd, sterbhus	1795–1810
Falkenberg af Bålby, Ulrika Eleonora (1764–1802)	1780–1802
Grenander, Elias Christoffer (1774–1845)	1800–40-tal
Gyllenadler, Claes Samuel Jonas (1788–1833), överjägmästare, sterbhus	1833–1838

Gyllenstolpes sterbhus	1720–30-tal
Horn af Marienburg, Gustaf (1670–1728) general, sterbhus	1720–30-tal
Krassow, Carl Detlof von (1695–1770), överste	1730–1780
Lagerflycht, Johan (1701–1774), friherre, president, sterbhus	1773–1784
Lillienstedt, Charlotta Ulrika Augusta (1712–1793), grevinna	1750–1793
Lillienstedt, Johan, (1655–1732) greve, president sterbhus	1720–1780
Lybecker, Erik (1698–1766), friherre, general	1720–30-tal
Oxenstierna af Croneborg, Beata (1687–1735), grevinna	1720–30-tal
Ribbing, släkt	1550–60-tal
Rålamb, Gideon (d 1681), assessor, sterbhus	1680–90-tal
Sack, Johan Casper	1720-tal
Silfverhjelm, Ture Abraham (1795–1875) inspektor på Salnecke	1820-tal
Silfverstolpe, Johan David (1766–1833), överste	1820-tal
Sparre, Elsa Barbro (1664–1731)	1720–30-tal
Sparre, Gustaf Larsson (d 1689), riksråd, sterbhus	1690-tal
Spens, Axel (1681–1745), general	1730–40-tal
Spens, Axel (1742–1769), löjtnant	1760-tal
Spens, Carl Gustaf (1682–1751), överhovjägmästare	1720–50-tal
Spens, Carl Gustaf (1741–1816), lagman	1740–1816
Spens, Carl Gustaf (1792–1845), major	1792–1840
Spens, Caroline (1828–1900)	1830–50-tal
Spens, Clara (1831–1884)	1830–50-tal
Spens, Jakob (1656–1721), general	1670–1720
Spens, Jakob (1710–1755), kammarherre	1740–1755
Spens, Jakob Melker (1791–1849), härads-hövding	1791–1849
Spens, Jakob Melker (1826–1902), överste	1840–1880
Sundell Erik, auditör	1680–90-tal
Svensson, Anna, mamsell på Salnecke	1810–20-tal
Utter, Lars, jägmästare	1720–30-tal
Wulfvenstierna, sterbhus	1720–30-tal
Åhfeldt, inspektor på Salnecke	1820-tal

ORTER

Sverige	
Arnäsholm gods, Ljushult, Småland	1740–50-tal
Arnö (Biskops-Arnö), översteboställe, Övergran Uppland	1694–1705

Forss gods, Floda, Södermanland	1700-tal
Grensholmen gods, Vånga, Östergötland	1707–1820
Götdala gods, Västergötland	1730–40-tal
Haga gods, Svinnegarn, Uppland	1677–1698
Hasselfors bruk, Skagershult, Östergötland	1796–1810
Herrevads översteboställe, Skåne	1720-tal
Hägern, lilla nr 3, Klara, Stockholm	1810–20-tal
Höja gods, Gryta, Uppland	1690–1920
Krabby gods, Bosebo, Småland	1740–50-tal
Kummelnäs gods, Värmdö, Uppland	1690–1750
Orrholmens gods och översteboställe, Skörstorp, Västergötland	1680–1740
Noors eller Norviks gods, Roslags Bro, Uppland	1720-tal
Ribbingsholms gods, Kullerstad, Östergötland	1807–1825
Rissne ryttmästarboställe, Spånga Uppland	1690–1700
Salnecka gods, Gryta, Uppland	1782–1878
Skedevi gods, Tjärstad, Östergötland	1710-tal
Skattmansö gods, Österunda, Uppland	1817–1818
Viksholms gods, Hägerstad, Östergötland	1730–40-tal

Finland

Anoila gods, Ulvsby	1690–1750
Johannisberg gods, Tusby	1690–1750
Näse gods, Borgå	1690–1750
Steninge gods, Sagu	1773–1784
Torlax gods, Nykyrka	1690–1750

Pommern

Divitz gods	1730–1780
Frauentdorff gods	1730–1770
Martenshagen gods	1730–1780
Zatteln gods	1730–1780

ÖVRIGA FÖRETEELSER

Djurgården på Öland	1720–30-tal
Gryta sockenmagasin, Gryta, Uppland	1810-tal
Göta kanal	1810-tal
Livregementet, Uppsala skvadron,	1813–1858
Örsundsbro ångbåtsbolag, Örsundsbro, Uppland	1856–1864

Litteratur

- Arvidsson, C, "Oxenstiernska malmgården". *Kulturvärden* 1/2001.
- Bach, L-B, *Herrgårdar i förändring; fyra herrgårdar i Östergötland*. Konsthögskolans arkitekturskola, restaureringskonst, 1999.
- Grenander, E C, *Minne af grefvinnan fru Ulrica Eleonora Spens*, 1802.
- Grenander, E C, *Allmänna grunder till handels rättmätiga inskränkningar emellan nationerna* (diss. resp. Jac. Melker Spens), 1807.
- Grensholm, *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början*, 1913.
- Hall, B R, "Adelssönens fostran". *Årsbok för svensk undervisningshistoria*, 1936.
- Hallman, J G, *Tahl och swar emellan Jesum och själen*, 1751.
- Hahr, A, Höja. *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början*, ny följd, 1920.
- Hazelius-Berg, G, "Beata Jaquette Ribbings mönstersamling". *Fataburen* 1948.
- Hoftrén, M, "Karolinsk husmodersvisdom". *Människor och miljöer*, 1945.
- Lagerqvist, M, "Paradsängen från Höja". *Fataburen* 1959.
- Nisbeth, Å, "Engelholm, Grensholm, Ribbingsholm". *Slott och herrsäten i Sverige, Östergötland* 1971.
- Rabenius, L G, *Academisk afhandling om landsköp* (J M Spens), 1818.
- Schnell, I, "Hånö. En gammal gård i atomkraftens tidevarv". *Sörmlandsbygden* 1958.
- Sjöberg, U, *Carl Christoffer Gjörwell 1766–1837: byggnader och inredningar i Sverige och Finland*, 1993.
- Spens, C G, *Anförande till Ridderskapets och adelns protokoll för d. 23 april 1818*.
- Spens, C G, *En representationsförändring i Sverige. Memorial inlämnad till Constitutionsutskottet*, 1834.
- Spens, E, "En karolinsk husfru". *Kalmar läns formidnesförenings årsbok* 1970–72.
- Spens, E, "En spatsertur i Hagaparken, berättad av Jacob Melker Spens". *Lustgården* 1975.

- Spens, E, "Släkten Spens gravkapell vid Gryta kyrka". *Pastoratsbladet* i Gryta pastorat, 3/1990.
- Spens, E, "Aimable Beata". *Släkt och hävd* 1992.
- Spens, J M, *Förslag till ändringar i Sveriges grundlagar*, 1844.
- Stenbock, L, "Engelholm". *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början*, 1913.
- Söderberg, B G, "Höja, Salnecke". *Slott och herresäten i Sverige, Uppland*. 1967.
- Ulväng, G, "Torpet Stenhuset och dess släktingar. Några exempel på torpbyggnader av sten i 1700-talets Mellansverige". *Uppland* 1998.
- Ulväng, G, "Project till bänkdelen i Gryta kyrka" *Pastoratsbladet* i Gryta pastorat 3/2000.
- Ulväng, G, *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution*, 2004 (a).
- Ulväng, G, "Byggnadernas historia". *Vårdplan Salnecke slott*. 2004 (b).
- Ulväng, G, "Den föränderliga herrgårdsträdgården. Ekonomiska aspekter på några uppländska herrgårdars trädgårdar och parker under 300 år". *Lustgården* 2005.
- Ulväng, G, "Spenska gravkoret vid Gryta kyrka – ett verk av Carl Christoffer Gjörwell". *Uppland* 2006.
- Upmark, G, "Salnecke". *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början*, 1909.
- Äldre grenen af ätten Spens*, 1907.

Noter

1. Ett tack till doktoranderna Marie Steinrud och Per Widén som var behjälpliga med uppordandet i slutfasen.
2. En presentation av släkten finns också i verket *Äldre grenen af ätten Spens* (1907).
3. Detta material är bl.a. nyttjat i Ulväng, G (1998) och (2004a)
4. Om Spensarnas verksamhet på Grensholm, se Grensholm i SSoH (1913), Nisbeth, Å (1971), Bach, L-P (1999)
5. Ett tack till Hans Gilllingstam som fastställde upphovsmannen och daterade dem.
6. Om familjen Spens och Engelholm se Stenbock, L (1913) och Nisbeth, Å (1967)
7. Jakob Spens jordebok, Stavsättersarkivet, ATA.
8. Handlingar efter Jakob Spens och Beata Bonde på Höja finns annars i Stavsättersarkivet på ATA, samt i Westinska samlingen vol 1404, 1405, Handskrifts- och musikavdelningen, UUB. Hans fostran till adelsman är beskriven i Hall, B R (1936).
9. Handlingar som rör Axel Spens finns också i Esplundaarkivet, RA och Västgöta regementes arkiv, KrA.
10. Hans likpredikan skrevs av Hallman, J G (1751)
11. Om henne se Spens, E (1972, 1992).
12. Hos familjen Spens finns också hennes dagbok bevarad, se www.spens.org och i Kalmar läns museum förvaras hennes kokbok, se Hofrén, M (1945).
13. Denna malmgård finns beskriven i Arvidsson, C (2001), se också www.kulturvarden.se
14. Efter hennes finns dock en stor mönstersamling bevarad, i Nordiska museet, se Hazelius-Berg, G (1948)
15. Schnell, I (1958) s 40ff.
16. Spens, E (1975)
17. Brev till Carl Gustaf Spens från sönerna finns också på handskrifts- och musikavdelningen, X 299 ah, UUB. I släkten Spens förvaras ännu idag också en rad brev till honom från hustrun Ulrika Eleonora Falkenberg, se www.spens.org
18. Om Carl Gustaf Spens verksamhet på Höja och Salnecke, se Upmark, G (1909), Hahr, A (1920), Söderberg B G (1967), Ulväng, G (1998) (2000) (2004a) (2004b) och (2005).
19. Om Spens verksamhet på Ribbingsholm, se Falkenbergska samlingen, Vadstena landsarkiv, samt Nisbeth, Å (1971), Sjöberg, U (1993).
20. Handlingar rörande denna förvaltning finns också i Hasselfors bruks arkiv, Örebro läns företagsarkiv.

21. Minnstalet författat av Grenander, E C (1802). Om det gravkor som uppfördes för henne, se Spens, E (1990) och Ulväng, G (2006)
22. En dagbok efter honom finns ännu i släkten, och är refererad i Spens, E (1975), samt på www.spens.org, och om hans avhandlingar, se Grenander, E C (1807) resp. Rabenius, L G (1818).
23. Handlingar rörande konkursen 1821–1825, med bl.a. en beskrivning av Höja och Salnecke, finns också på handskrifts- och musikavdelningen, X 299 an, UUB
24. Se även Spens J M (1844).
25. Om handlingar rörande karriären m.m. se Jakob Melker Spens arkiv, KtA.
26. Handlingar rörande hans verksamhet på Höja 1854–1879 finns på handskrifts- och musikavdelningen, X 299 an, UUB
27. Efter J M Spens död såldes delar av hans samlingar på auktion, se Bukowskis auktionskatalog nr 148, 1902.
28. Brev till Carl Gustaf Spens från hans far och bror finns också på handskrifts- och musikavdelningen, X 299 ai, UUB.
29. Se även, Spens C G (1818, 1834).

ERIK FICHTELIUS

Aldrig ensam, alltid ensam. Samtalen med Göran Persson 1996–2006.

Stockholm: Norstedts 2007. 622 s., personreg.

Så kom den då till slut. Boken som sammanfattar det unika intervjuprojekt som genomförts av TV-journalisten Erik Fichtelius och omfattar tio års intervjuer med statsminister Göran Persson. Projektet är unikt såtillvida att intervjuerna har pågått under en innevarande statsministers ämbetsperiod. Vanligtvis utkommer memoarer, biografier eller intervjuböcker av och med politiska ledare långt senare, efter deras tid i maktens centrum. Att Fichtelius intervjuer har gjorts efter hand ger boken en levande känsla där de dagsaktuella politiska händelserna och Perssons resonemang om dem hakar i varandra. På så vis är Fichtelius intervjubok ett viktigt tidsdokument som sammanfattar svensk politik under den senaste tioårsperioden, och genom att läsa den får man en god insikt i politiken och hur förutsättningarna för den förändras.

Som en allmän skildring av svensk politik är alltså den sexhundra sidor långa boken bra, både för den som är någorlunda allmänt intresserad och den seriöse forskaren. Men med detta sagt är det också möjligt att resa ett antal invändningar mot projektet som sådant, och innehållet i boken. Det är tre invändningar som ska diskuteras: Göran Perssons eftermäle, att boken är en konstruerad bild av verkligheten samt att urvalet kan ifrågasättas.

Göran Perssons eftermäle

En fråga som går att ställa är i hur stor utsträckning som Persson tänker på hur han kommer att uppfattas

i efterhand. Vi vet sedan tidigare av andra böcker och texter och hans egna funderingar att detta är oerhört viktigt för Göran Persson. Med detta i åtanke blir läsningen av intervjuboken mer kritisk och man har svårt att värja sig för tanken att mycket av det Persson säger är tillrättalagt. I den bild av Göran Persson som förmedlats i tidigare böcker och artiklar lyfts ofta maktmänniskan Persson fram. Bilden ges av en person som dominerar omgivningen och gärna sätter andra människor på plats, även i offentliga sammanhang. Epitetet HSB (Han Som Bestämmer) användes ofta om honom.¹ Han anses ha hårda nypor, vilket i vissa fall kan vara positivt, som vid kommunaliseringen av skolan eller vid budgetsaneringen när han var skol- respektive finansminister.² I andra fall anses det vara negativt som när han "kör över" folk eller skämtar på deras bekostnad. Ett tema som återkommer i boken är frågan om vilka som ska utnämnas till olika poster i regeringen. Persson framstår som en allsmäktig överdomare som värderar personliga egenskaper och förmåga att axla ministerposter. Där bekräftas bilden av maktmänniskan Persson som lägger pussel och bollar med människor med den underförstådda tanken att det är han själv som vet bäst.

När det gäller den ideologiska förankringen har Persson kritiserats för att vara ideologilös och sätta maktinnehavet i första rummet.³ Medan det före honom funnits en kontinuitet från Erlander via Palme och Ingvar Carlsson som tydliga medlemmar av samma kretsar (Erlanders och Palmes pojkar), kom Göran Persson från ett annat håll. Hans kommunalpolitiska bakgrund förklarar måhända den mer pragmatiska än ideologiska inställningen till politik som Persson har. Detta kommer fram i Fichtelius bok på flera ställen, till exempel när Persson resonerar om vilka partier som han kan tänka sig samarbeta med. Det är bara moderaterna som utesluts ur dessa resonemang. Ett annat exempel är inställningen till EMU

där det tydligt kommer fram hur han vacklar mellan ett nej, vänta och se och slutligen ett ja. Det är inga ideologiska ställningstaganden som ligger till grund för denna beslutsångest, utan snarare opinioner eller praktiska konsekvenser. Intervjuboken stärker snarast bilden av Göran Persson som maktmänniska och strateg som vill regera landet snarare än en ideologiskt driven politiker.

Göran Persson får stå oemotsagd

Detta är kanske en av de allvarligaste invändningarna mot boken. Det är uppenbart att hela boken är Göran Perssons perspektiv som läsaren får ta del av. Visserligen ställer Fichtelius emellanåt frågor och har invändningar mot det som sägs, men i allt väsentligt lägger Persson ut sin bild av tillvaron och sin roll i politiken. I samband med den dokumentärserie som visades av SVT i samband med att boken kom ut visade det sig att många personer som Persson haft åsikter om eller kommenterat hade helt andra bilder och perspektiv. Det gällde såväl partikamrater som Leif Pagrotsky och Erik Åsbrink som politiska motståndare som Carl Bildt och Maud Olofsson. Persson har en tendens att betona sin egen betydelse i politiska processer som allt som oftast tycks gå som han vill. Eller i själva verket är det så att han tolkar utfallet av processerna till sin egen fördel. Ett exempel är Margot Wallströms kommissionsutnämning. Persson får det att framstå som en seger och ett steg uppåt i karriären för Wallström då hon utses till en av tre vice ordförande i kommissionen för att hon ska få en "taburettspost". En annan mer realistisk tolkning är att detta kan ses som en degradering från att ha haft en egen portfölj som miljökommissionär till att endast vara en av tre utan några egna frågor överhuvudtaget.

Ett tveksamt uttalande är också att han vid utnämningen av Thomas Bodström som justitieminister

inte sade sig veta att denne var son till förre utrikesministern Lennart Bodström. Detta fick han enligt egen utsago reda på långt senare. Förklaringen till att han inte visste detta skulle vara att "han inte tillhör det socialdemokratiska etablissemanget". Nog känns det osannolikt att Persson skulle varit okunnig om detta släktförhållande, särskilt mot bakgrund av hans i övrigt noggranna genomgång av personer som skulle kunna vara lämpliga för ministerposter. Ett exempel är hur han under en tid "bevakat" Lena Somme stad innan hon blev tillfrågad att bli miljöminister.

Några uppmärksammade meningsskiljaktigheter lyftes också fram genom de dokumentärer som Fichtelius gjorde baserat på intervjuerna. Det var flera som opponerade sig mot den bild som Persson gav i intervjuerna. I media lyftes personliga motsättningar fram, men i detta sammanhang kan man fråga sig om det generella perssonska perspektivet skiljer sig från den allmänt uppfattade verkligheten. I klartext: om Perssons bild skiljer sig i ett eller flera fall, hur ska vi kunna tro på allt det andra som han säger?

Naturligtvis finns det inte en sann bild eller en riktig tolkning av verkligheten. Men en viktigare poäng här är att peka på att intervjusituationerna är arrangerade, och behandlar sådant som hänt för dagar, veckor eller månader sedan. Det har alltså förlutit tid mellan händelser och samtalet om dem. Persson har alltså haft god tid på sig att fundera igenom och välja ut vad han ska berätta för Fichtelius i intervjuerna. Vad vi som läsare får är Göran Perssons redigerade version av sådant som hänt. Att sedan Fichtelius gör ett urval ur detta material och placerar in det i sitt sammanhang innebär att boken blir ett slags konstruktion, givetvis en av många olika möjliga sådana. Jämför man till exempel med Tage Erlanders dagböcker framträder skillnaden. I Erlanders dagböcker tecknas referat, tankar och idéer ned i nära anslutning till aktuella händelser, vilket gör att läsaren får en

känsla av autenticitet – det händer nu. Jämför man med memoarböcker används oftast i sådana annat material som stöder författarens eget minne – anteckningar, promemorior, offentligt material m.m. I Fichtelius bok har vi enbart Göran Perssons uttalanden, och det är svårt att tro att Persson inte här tar tillfället i akt och konstruerar sitt eftermäle som politiker och statsminister.

Urvalet

Boken omfattar som ovan sagt alltså ca 600 sidor. Det mesta är direkta utdrag av intervjuer som transkriberats från bandupptagningar. Detta material har redigerats och tematiserats av Fichtelius med hjälp av ett dataprogram för att sortera stora texter. Fichtelius har själv skrivit mindre textavsnitt som ger läsaren bakgrund och sammanhang, vilket är mycket bra och ger god orientering. Han uppvisar där en bred kunskap om svensk politik. Men en fråga som är berättigad är vad som valts ut och framför allt vad som valts bort. I förordet till boken framgår att intervjumaterialet omfattar ettusen tätskrivna A4-sidor bestående av ungefär tre miljoner tecken. Boken omfattar 1,6 miljoner tecken, vilket innebär att det bortvalda materialet utgör nästan hälften av alla intervjuer. Vad är det som inte finns med, och på vilka grunder har detta valts bort? Det saknas motiveringar till detta. En ambition är emellertid att det återstående intervjumaterialet ska göras tillgängligt på något vis, men i skrivande stund är formerna för detta inte klara.

Fichtelius redogör inte på ett tillfredsställande sätt hur och varför han valt de teman som presenteras i boken. Självfallet filtreras urvalet genom Fichtelius egna intresseområden och kunskaper om politik, vilka ska sägas är utomordentligt stora, men poängen är att läsaren har svårt att bedöma om det ”saknas” några teman eller vilket material som valts bort inom de

teman som finns. Frågan är om han ställt frågor om dessa, eller om de helt enkelt inte kommit upp i intervjuerna. Eller så kanske det är de teman som inte är lika ”heta” för potentiella bokköpare. Detta är sådana frågor som en publicering av hela materialet skulle kunna ge svar på. Som forskare om förvaltningspolitik och den offentliga sektorns organisering vore det till exempel intressant att få reda på hur Persson resonerar om statsförvaltningens och Regeringskansliets organisering. Detta har varit en stor fråga som också vällat en del debatt. Den av Persson tillsatta Ansvarskommittén som utrett frågan i ett par års tid har t.ex. föreslagit att landstingen ska läggas ned och att regioner ska slås ihop. Regeringskansliets organisering berörs inte heller i någon större utsträckning, annat än när det gäller ommöblering av statsråd. Intressant vore att få ta del av Perssons funderingar när det gäller den organisatoriska placeringen av enskilda frågor. En sådan är placeringen av EU-samordningen som flyttades från Utrikesdepartementet till Statsrådsberedningen samt den allt större användningen av s.k. samordnare för till exempel psykiatrifrågor eller narkotikafrågor.

Politik i förändring

Vad säger boken om politikens förändring? Ett framträdande drag i boken är hur mycket EU och Europafrågorna kommit att bli en allt större del av den politiska vardagen. Detta har också visats i flera forskningsstudier.⁴ Europeiseringen visar sig i att Persson rör sig lika hemtamt bland de andra europeiska ledarna som hemma i Sverige. Han menar att det kan vara svårt att förstå livet som statsminister om man själv inte sitter i samma situation. Därför uppstår en särskild gemenskap bland Europas toppledare. Vid ett tillfälle under en intervju Persson ringer telefonen. Det är den nederländske premiärministern som vill

diskutera EU:s budget. De pratar ihop sig om att använda sitt veto för att stoppa ett budgetförslag. Lika lätt kan Persson lyfta luren och ringa Blair eller Chirac. Bortsett från personkontakterna visar boken att EU blivit en del av politikens vardag som man måste ta med i varje politisk diskussion.

Medias betydelse för politiken framträder också som ett tema i boken. Inte minst intervjuprojektet i sig som på sitt sätt offentliggör politiken. Hur Persson förhåller sig till media är intressant och dubbeltydigt. Å ena sidan hävdar han att han inte följer medierna dagligen, och han surfar knappt på internet. Å andra sidan avslöjar han att han har en oerhörd kontroll över vilka journalister som skriver vad. Inte sällan menar han att de har fel eller har missat något i resonemanget. Här kan man som läsare ifrågasätta Perssons uttalande om att han inte följer media. Det tycks som om Persson menar att deras opinionsbildande funktion är viktig, liksom att ministrarna ska göra sig bra i TV samtidigt som han låtsas som om de inte påverkar honom. Detta förhållande visar hur viktiga medierna blivit för politiken, och avspeglar vad medieforskaren Kent Asp kallar medialiseringens tredje fas.⁵ Media är så viktiga att politiken anpassar sig till den, till exempel genom att förlägga presskonferenser vid särskilda tidpunkter, ta hänsyn till när nyhetssändningar ska sändas eller hur politiska budskap ska föras ut.

Ett tredje tema som går att utläsa är politikens ökade komplexitet. Det är uppenbart att en statsminister måste ha en stor strategisk förmåga för att kunna driva politik. Boken illustrerar genomgående hur Persson kryssar mellan politiska nivåer (EU, riksdag, det egna partiet etc) och aktörer (andra partiledare, media, EU-ledare etc) som alla kan vara potentiella blindskär som kan få hans politik att gå på grund. Hans sinne för politisk strategi är till exempel lanseringen av en "Östersjöpolitik" som utvecklats till en egen viktig fråga som är svår att förbigå.

Statsministerroll i förändring

En debatt som förts under senare år är att statsministern får allt mer makt på bekostnad av bland annat riksdagen. Detta anses visa sig i att regeringen allt mindre förankrar beslut där, att makten organiseras allt mer i statsrådsberedningen och att statsministerns egen stil blivit mer presidentlik.⁶ Presidentialisering är ett begrepp med flera bottenar som anses orsakas av både strukturella och mer situationsberoende faktorer. Till detta kommer också personliga karaktäristika och den politiska kontexten. Fichtelius bok förstärker bilden av att det sker en pågående presidentialisering. Det mest påtagliga är det internationella arbetet som vuxit i omfattning som konsekvens av EU-medlemskapet. Visserligen har statsministern alltid haft en utrikespolitisk roll, men skillnaden är att EU allt mer blivit en del av den politiska vardagen. Det är en strukturell förändring som gör att statsministerrollen kan sägas bli mer presidentlik. En annan strukturell förändring är medialiseringen som diskuterades ovan. Dessa är strukturella faktorer som verkar oberoende av vilken person som för närvarande är statsminister. När det gäller den personliga stilen framstår det som om Göran Persson lever upp till presidentlik roll, t.ex. när han diskuterar utnämningar eller sin egen roll i viktiga beslut. Detta är emellertid något som tycks ha förändrats med regeringsskiftet 2006, och har mycket att göra med den sittande statsministerns stil och framtoning. Det är troligen också så att en presidentialisering av statsministerrollen motverkas vid koalitionsregeringar eftersom en sådan i högre grad bygger på förhandlingar och samförstånd mellan flera olika partier. Utrymmet för en "HSB-typ" minskar sannolikt därför.

Sammantaget är boken mycket läsvärd, både som en allmän skildring av politisk nutidshistoria och för den mer seriöse forskaren med reservation för de in-

vändningar som rests ovan. I floran av Göran Persson-litteratur som börjat växa fram är den ett viktigt bidrag, tillsammans med Perssons egna memoarer (som ännu inte var utgivna när denna recension skrevs).

Anders Ivarsson Westerberg

Noter

- 1 Ruin, Olof (2007), *Statsministern. Från Tage Erlander till Göran Persson*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- 2 Isaksson, Christer (1999), *Persson sidor. En kritisk granskning av en statsminister*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- 3 Berge, Ursula (2005), "Makten, Persson och visionernas död". I Ögren, Mats (red), *Makten framför allt. En antologi om statsminister Göran Persson*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- 4 Jacobsson, Bengt och Sundström, Göran (2007), *Från hemvävd till invävd. Europeiseringen av svensk politik*. Malmö: Liber.
- 5 Asp, Kent och Esaiasson, Peter (1996), "The modernization of Swedish campaigns: Individualization, professionalization and medialization". I Swanson och Mancini (red): *Politics, media and modern democracy*. London: Praeger.
- 6 Poguntke, T. och Webb, P., 2005, red., *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford University Press. Se även Ruin 2007.

OLOF LAGERCRANTZ

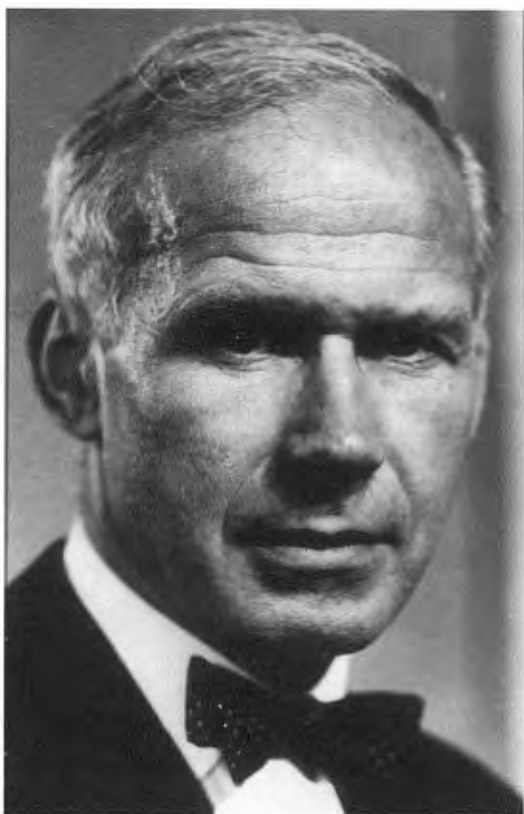
Vårt sekel är reserverat åt lögnen. Artiklar 1938–1993 med några anslutande dagboksanteckningar.

Artikelurval, förord, kommentarer, avslutande betraktelse: Niklas Näsander.

Dagboksurval: Richard Lagercrantz.

Stockholm: Karneval förlag, 2007. 600 s., inb., personreg.

Tidigt uppmärksammades Olof Lagercrantz (1911–2002) för sin finstämda naturlyrik. Samlingar som *Den döda fågeln* (1935) och *Den enda sommaren* (1937) utmärktes av sårbarhet och naturkänsla, etsande sinnesskärpa och genomträngande livssmärta. Redan vid denna tid publicerade sig den unge poeten som bokanmälare i diverse publikationer. Snart skulle han helt övergå till att bli tidningsman – först kritiker med kontraktsanställning i *Svenska Dagbladet*, därefter kulturredaktör i *Dagens Nyheter* 1951–59 och efter Herbert Tingstens brådstörtade avgång 1959 en av samma tidnings två chefredaktörer 1960–75. Ännu under DN-åren utgav Lagercrantz personliga böcker om författarskap som blivit följeslagare: doktorsavhandlingen (om släktingen) *Agnes von Krusenstjerna* (1951), *Stig Dagerman* (1958), Dantestudien *Från helvetet till paradiset* (1964), *Den pågående skapelsen* (om Nelly Sachs, 1966), *Att finnas till: En studie i James Joyces roman Odysseus* (1970). Efter att ha lämnat DN kunde Lagercrantz ge sig i kast med ett sedan länge planerat arbete; diktarbiografin *August Strindberg* (1979). Boken om Strindberg var rik på nya tolkningar och avläsningar. I fråga om förståelsen av författarskapet gavs här mängder av dristiga uppslag och tidigare obeaktade infallsvinklar. Den utgör en milstolpe inom Strindbergforskningen. Därefter kom personli-

Olof Lagercrantz.

ga böcker om Joseph Conrad (1987), Marcel Proust (1992), Gunnar Ekelöf (1994), Emanuel Swedenborg (1996). Vid sidan av här nämnda böcker utgav Lagercrantz en rad essä- och artikelsamlingar, ett par självbiografiska volymer och därtill ett antal översättningar. I den charmerande boken *Om konsten att läsa och skriva* (1985) sammanfattade han erfarenheter från ett verksam liv i ordets tjänst. Hans stora produktion vittnar om oavbruten flit.

En elak anekdot berättar om ett möte på gatan mellan kritikern Lagercrantz och en svensk författare. När samtalet tagit slut och de två skiljs åt, går författaren baklänges därifrån. Han vill undvika att få en kniv i ryggen. Den lilla skrönan uttrycker något om hur Lagercrantz uppfattats av många: opålitlig, illoljal, livsfarlig när han väl satte den sidan till. Till detta fogades under hans verksamma tid anklagelser för politisk naivitet manifesterad genom flirt med kommunistiska regimer i Öst och aggressiv kritik mot demokratierna i Väst. För egen del läste jag alltid med behållning hans artiklar i DN men kunde alltemellanåt vredgas över skevheter och förtiganden i hans politiska texter. Som litteraturkritiker var han ofta briljant. Den stilistiska energin, själva språkets pregnans med alla de fyndiga metaforerna, hans rika litterära referenser gjorde bekantskapen med morgontidningen till ett äventyr. Hur man än bedömer Lagercrantz, kommer han att framstå som en av det sena 1900-talets tongivande opinionsbildare. Även om många menar att han tog till orda i frågor som han hade ringa insikt i, kan han inte utelämnas om man vill förstå tidens intellektuella landskap.

I volymen *Vårt sekel är reserverat åt lögnen* har Niklas Näsander samlat ett antal artiklar från Lagercrantz hela liv som tidningsman. Här finns ett par intervjuer med Lagercrantz och därtill politiska debattartiklar, resereportage, recensioner, ledare och "motrötter" från DN:s kultursida, även inlägg från åren efter 1975. Näsanders urval ger en fyllig och representativ bild av publicisten. Här speglas dennes brinnande medkänsla med världens olyckliga, hans generositet och varma humanism likaväl som hans nyckfullhet och benägenhet att i ett dödligt utfall sära och kränka. I ena stunden kunde Lagercrantz med stort mod gå till storms mot överväldigande maktkonglomerat eller löjligen atavismer från ett passerat samhällsstadium, i den andra kunde han i en bisats

förringa vad som för många var heligt. Ingen kan förneka hans dristighet i attackerna mot konventioner och traditioner. Han var ateist, internationalist, kapitalismkritiker, överklasshäcklare, bekämpare av diverse fördomar, jämlikhetsivrare. Av sin rättfärdighetslidelse drevs han till att bli utmanande och provokatorisk. Som nyttillträdd chefredaktör skrev han i sin tidning den 2 januari 1960: ”Det är enligt min mening i förmågan att föreställa sig medmänniskors lidande som människan äger sin högsta gåva. Det är samtidigt hennes talang att förbli likgiltig för andras plågor, särskilt när dessa i någon form kan komma henne själv till godo, som representerar hennes avskyvärdaste sida.” Om han för egen del själv inte alltid lyckades leva upp till detta ideal, kan nog detta bero på att han i så hög grad var underkastad sin känslas olika impulser, att han led av sin överklassbakgrund, att han var splittrad, sårad av infama påhopp för det han skrivit, äcklad av samtidens förvillelser.

De bästa artiklarna i urvalet handlar om diktare: Dante Alighieri, Gunnar Ekelöf, Nils Ferlin, Lars Ahlin, Stig Dagerman, Lars Forssell, Per Wästberg, Sara Lidman, Vilhelm Moberg, James Joyce. I vissa fall presenteras ett helt författarskap, i andra är det på sin tid uppmärksammade anmälningar som omtryckts. Som litteraturskribent rör sig Lagercrantz över ett mycket rikare register än som politisk opinionsbildare. Hans snabba associationer, den löpvilliga fantasin och hans gedigna beläsenhet återskapar tid och människor i den bok han behandlar. Hans språk ger intryck av att ha vuxit fram organiskt och ansträngningslöst. Det utvecklar sig rikt, nyanserat och tillgivet. Man hör en distinkt röst som förklarar sammanhang och pekar på väsentligheter.

Som politisk skribent däremot blir Lagercrantz inte sällan ansträngd. Känslomässigt uppskruvade resonemang blandas med utfall och aggressioner i samma andetag. Ibland blir han högstämd och hänvisar

med moraliserande indignation till olika brott mot utomeuropeiska kulturer som blivit begångna av olika västliga stater och regimer. Vem tycker inte att sådana förbrytelser mot elementär mänsklighet är ohyggliga! De får aldrig glömmas, aldrig förtigas. Orättvisor och konflikter av idag kan möjligen delvis förklaras av denna exemplifiering, men frågan är om inte dagens värld måste bygga vidare på framtiden utan att fastna i grämsle över utstånden ondska.

I skuggan av Vietnamkriget och den antiimperialistiska rörelsen ute i Europa och i Sverige under 1960- och 1970-talet ökar Lagercrantz politiska medvetenhet och engagemang. Han öppnar tidningens liberala spalter för skribenter med klara socialistiska värderingar i den utdragna Vietnamdebatt, som rasar i DN under 1960-talets senare del. Representanter för ägarfamiljen Bonnier – framför allt veckotidningsmannen Albert Bonnier – vill se honom avsatt. Han är trängd från olika håll. Han kommer i konflikt med sin chefredaktörskollega Sven-Erik Larsson till följd av sin bristande tro på de liberala värdenas primat, och motsättningen leder fram till att DN inför signerade artiklar på ledarsidan efter 1968. I all denna turbulens håller Lagercrantz fast vid sina alltmer vänster-radikala övertygelser. Socialist i regelrätt mening tycks han aldrig bli, men någon hängiven försvarare av västerländska ideal är han heller aldrig. Det är svårt att få grepp om honom. Han bekänner inte färg. I hans fall kan man verkligen använda den slitna klyschan ”en motsättningarnas man”.

I anslutning till artikelurvalet presenteras även utdrag ur den dagbok som Lagercrantz förde mer eller mindre kontinuerligt under sitt liv. Urvalet har gjorts av sonen Richard. Här möter nedkastade intryck av samtal och möten. I snabba teckningar framträder en lång rad kända personer från svenskt kulturliv. I dagbokens förtroliga avskildhet uttrycker Lagercrantz förbehållslöst sin uppfattning om människor han

känner. Inte oväntat framträder även här dubbelheten vid bedömningen av personer som stått honom nära. Särskilt har jag fäst mig vid dagbokens skärande och gåtfulla framställningar av personer som Herbert Tingsten och Harry Martinson. Ena stunden älskvardhet och beundran, andra avståndstagande och förakt. Svårt att förstå så olikartade bedömningar inom ett enda medvetande. Därför också svårt att förstå en man som Olof Lagercrantz. Han var en människa att både högakta och känna fruktan för. Han tycks alltför mycket ha varit rov för känslotänkande och skuldbeläggande bakgrund för att orka hårbärgera bestående lojaliteter.

Olof Hägerstrand

PER WÄSTBERG

Vägarna till Afrika. En memoar.

Stockholm: Wahlström & Widstrands förlag, 2007. 420 s., inb. personreg.

Andra delen av Per Wästbergs memoarer spänner över åren 1953–1965. När skildringen börjar har författaren, ännu ej 20 år fyllda, just anlänt till USA, där han skall studera litteratur vid Harvard. Under de närmaste åren gifter han sig, ägnar sig åt studier, läsning, kärlek, resor – allt utövat med passion, nyfikenhet, livsaptit. Ett Rotarystipendium 1958 för paret Wästberg till Rhodesia och därefter, sedan författaren förvisats ur kolonin sedan han rapporterat till svenska tidningar om förhållandena, till Sydafrika. I sinom tid skulle ett utvisningsbesked hemsöka den klarsyn- te författaren även där.

För flertalet skandinaver var den svarta kontinenten ännu en arena för vildmarksäventyr och exotiska kulturer. Skribenter som vistats där underströk skillnader hellre än likheter så snart världsdelen och dess inbyggare skulle presenteras. För paret Wästberg ledde mötet med Afrika till ett brutalt uppvaknande. Den tillvaro som framträdde i Salisbury och Johannesburg präglades av rasism, brutalitet och vit själv- tillräcklighet. Även representanter för svenskt näringsliv som fanns på plats hade tillägnat sig det vita herrefolkets attityder och uttryckte utan skrupler sitt förakt inför kontinentens ursprungsbefolkning. För de vita härskarna tycktes all förändring av livsstil och sociala förhållanden utesluten. Rasåtskillnaden sanktionerades genom hänvisningar till militär och ekonomisk överlägsenhet, till Gud, Bibeln och naturens egen ordning. Så som det var, skulle det alltid förbli.

Under den period memoardelen behandlar utger Wästberg romanerna *Halva kungariket* (1955) och *Arvtagaren* (1958). Vistelsen i Afrika innebar en nyorientering av författarskapet. De två böckerna *Förbjudet område* (1960) och *På svarta listan* (1960) väckte internationell uppmärksamhet och satte fokus på rasåtskillnadspolitiken i Rhodesia och Sydafrika. Böckerna översattes till många språk och hemma i Sverige inleddes en bojkott av sydafrikanska varor. Wästberg kom själv under 1960-talet att engagera sig i rörelser som han under många år skulle förbli lojal mot: International Defence and Aid Fund (IDAF), Amnesty International, International PEN. Både Herbert Tingsten och Gunnar Helander hade före Wästberg rapporterat om apartheids verkliga innebörd, men Wästbergs *På svarta listan* skulle med helt annan genomslagskraft och spridning väcka uppmärksamhet om en verklighet som svenska massmedier var dåligt informerade om. Den forne skärgårdsromantikern och skildraren av borgerligt svenskt liv, hade plötsligt förvandlats till en internationellt uppmärksam

Per Wästberg. Teckning av Martin Lamm.

Afrikakännare, vars rättvisepatos och flammande vrede kastade ljus över regimer som blankt satt sig över FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna.

Redan i sina tidiga böcker hade Wästberg framträtt som Stockholmskildrare av rang. Den portal, gatstump eller byggnad som inte hade sin särskilda historia att berätta fanns inte. Om en dödsdömd stadsdel utgav han tillsammans med fotografen Lenart af Petersens *Klara* (1957; utökad uppl. 2000). I boken *Östermalm* (1962; utökad uppl. 2001) skildrade han i samverkan med nämnde fotograf en stadsdel, som tidigare alltför ofta belamrats med okunskapens och klasstänkandet klyschor. Vad än Wästberg tagit sig an, har hans skildringar av miljöer och landskap alltid präglats av insikt, inlevelse, bildskärpa. Precis som sin vän och tidningskollega Jan-Olof Olsson

(”Jolo”) lägger han märke till det obeaktade och ser dramatik och storslagenhet i sådant de flesta går förbi. Han blir på så vis även en viktig skildrare av tidsanda och epok. Hans begåvning att finna tidsmarkörer och av dessa hamra ut representativa bilder väcker hos läsaren egna hågkomster.

Wästberg har under sitt liv mött åtskilliga framträdande personer från litteraturens och den internationella politikens värld. I många fall har han intervjuat dem för DN, i andra nedtecknat sina intryck i de utförliga dagböcker han tycks ha skrivit under hela sitt liv. I memoarerna citerar han ofta ur dagboken vad han själv skrivit ned genast efter sammanträffandet. Vare sig han skriver om en engelsk författare, en afrikansk politiker eller en svensk skald drivs han av vetgirighet inför den porträtterade individens essens – den människa som finns bakom det sagda eller skrivna. Det verkar som hade han en osynlig sond att tränga in i personlighetens väsen med. Vare sig han samtalar med Somerset Maugham, J.B. Priestley, William Sansom eller Bill-böckernas skapare Richard Crompton avläser han sådant som en mer konventionell samtalspartner inte skulle uppfatta.

Som väntat möter även en lång rad svenska litteratörer och opinionsbildare i Wästbergs personliga galleri. Olof Lagercrantz, Herbert Tingsten, Jolo, Gunnar Ekelöf, Tage Aurell, Sture Linnér och Carl Björkman avbildas med stor och inkännande iakttagelseförmåga, någon gång med hjälp av komiska eller tragikomiska belysningseffekter. Wästberg knyter under livet nära vänskapsband även med framträdande finlandssvenska storheter som Gunnar Björling, Rabbe Enckell och Bo Carpelan. Över huvud taget tycks författaren utmärkas av förmåga till förtrolig vänskap – också när de han umgås med inuti sjuder av motsägelser eller vrede. Den enda person som avkonterfejas såsom varande alltigenom osympatisk är den dansk-norske författare Aksel Sandemose.

Som helhet framstår andra delen av Wästbergs memoarsvit som en högst läsvärd volym. Ett färskt stycke svensk kulturhistoria träder till mötes. I teckningen av det egna jaget och dess hunger efter kärlek och bekräftelse är författaren oförbehållsam och utlämnande på samma vis som i skildringen av många av de gestalter han fångat i sitt vidvinkelobjektiv. Skildringen av mötet med Afrika framträder efter läsningen med särskild lyster.

Olof Hägerstrand

STURE LINNÉR

Ingen människa är en ö.

Stockholm: Norstedts förlag, 2007. 166 s., inb., illustr.

År 1943 disputerade Sture Linnér för doktorexamen i grekiska språket. Vid 26 års ålder blev han docent i Uppsala på en avhandling, skriven på tyska, om den senantike skribenten och biskopen Palladios (ca 363–431). En lovande akademisk karriär tycktes ligga utstakad framför den unge mannen. Men i stället för att fullfölja en sådan bana, kastade han loss och begav sig under brinnande krig till Grekland, där han som Röda Korsdelegat fick skåda den tysk-italienska ockupationens fasor på nära håll. Om sina upplevelser har han berättat i memoarboken *Min odysse* (1982).

När kriget var slut, öppnade sig en värld med nya möjligheter – och nya farozoner. Själv kom Linnér att verka både inom näringslivet, SAF och FN. Åren som

FN-diplomat under 1960-talets första år och samarbetet med Dag Hammarskjöld i egenskap av generalsekreterarens personlige representant i ett Kongo på väg att splittras blev avgörande. Hammarskjöld gjorde ett outplånligt intryck på människor inom sin krets. Linnér utgjorde inget undantag. Många gånger har han återvänt till repliker och situationer från tiden med FN-chefen. Också i den bok Linnér publicerat strax efter sin 90-årsdag i juni 2007 intager Hammarskjöld en framskjuten plats.

För Linnér framstår Hammarskjölds starka personlighet, kraven på respekt för den egna personligheten och för FN som organisation, såsom det mest utmärkande. Som exempel nämner Linnér följande: när ledaren för Stanleyprovinsen i norra Kongo – Antoine Gizenga, av olika skäl en fullkomligt olämplig person – sökte göra sig till premiärminister för hela Kongo, intog Linnér och FN en avvaktande hållning i väntan på att den amoraliske Gizenga skulle hinna trassla in sig i snaror han själv gillrat. Dessutom låg ju utom FN:s mandat att lägga sig i en stats interna angelägenheter. Skäl fanns alltså att avvakta och ligga lågt. Då uppenbarade sig en dag USA:s ambassadör och meddelade innehåll i ett telegram, vilket han just emottagit från president Kennedy. I telegrammet framhölls, att USA nu måste överväga huruvida landet kunde kvarstanna inom FN-gemenskapen om inte organisationen – och Linnér – snarast upphörde med sin ”kommunistvänliga” politik i Kongo. Gizenga backades nämligen upp ekonomiskt av Sovjetunionen. När Linnér kontaktade Hammarskjöld i det känsliga ärendet, visade det sig att generalsekreteraren erhållit precis samma ultimatum från Vita huset. När Linnér utbad sig instruktioner, blev svaret: ”Du kan bedöma de lokala förhållandena bättre än jag. Fortsätt att driva den politik du själv anser ligga i linje med FN:s mandat. Jag tänker inte vika mig för hot, från vilket håll det än må komma, och är beredd att ta kon-

sekvenserna, det må bära eller brista.” När Hammarskjöld var död och Linnér senare tjänstgjorde under efterträdaren U Thant i New York, inbjöds han oväntat till Vita huset, där Kennedy ännu en kort tid verkade som sitt lands främste ämbetsman. Enligt Linnérs ord i de dagboksanteckningar han förde yttrade presidenten följande: ”Jag har känt det angeläget att be Er komma hit för att förklara det ultimatum jag en gång under Kongokrisen ställde till Dag Hammarskjöld och Er. Jag var på den tiden under ytterst hård inrikespolitisk press och kritiserades fränt för varje förment undfallenhet visavi Sovjetunionen. Så här i efterhand har jag insett att jag gjorde fel i att i min tur gå till attack mot FN. Den enkla sanningen, det förstår jag nu, var att Hammarskjöld var en stor personlighet och jag själv i jämförelse med honom en liten man. Nu är det för sent att säga detta direkt till honom, och jag vill därför i stället oförbehållsamt be Er om ursäkt som hans närmaste man i Kongokrisen.”

”För sent skall syndarn vakna” kunde man i Franzéns anda här utbrista. Den amerikanske presidentens ursäkt har något att förtälja både om honom själv som person och funktionär, om Hammarskjöld och även om demokratins arbetsvillkor.

Med de näringssökande rotträdarna utspridda i så många olika sfärer har Linnér knutit kontakter med ett flertal intressanta personer. I sin lilla essäbok berättar han koncentrerat om samvaron med storslagna svenska personligheter som Barbro Alving, Allan Edwall, Gösta Törngren, Carl Ivar Ståhle och en rad utländska, för svensk allmänhet mindre kända eller alldeles okända individer, vilka alla på ett eller annat sätt kommit att spela en viktig roll i hans eget liv. Värt att särskilt uppmärksamma är Linnérs samarbete med motståndgruppen Vita rosen, under de år då svastikan skuggade Europa. Som stipendiat och doktorand vistades Linnér vid Münchens universitet 1943. Där kom han i kontakt med den sedermera berömda mot-

ståndgruppen under syskonen Scholls ledning. Som den anspråkslöse man Linnér alltid vill vara, är han mån om att inte låta sin egen roll vid flygbladsutdelning i Bayerns huvudstad och den livsfarliga kontakten med motståndgruppen framstå som något heroiskt. Likafullt måste nog en historiskt upplyst person häpna inför denna koppling: den försynte fredsmäklaren Sture Linnér och – Vita rosen! Dessbättre gick den svenska doktoranden ett gynnsammare öde till mötes än sina förtrogna. En lång rad inträngande böcker om antik kultur, essäer, tidnings- och tidskriftsartiklar liksom gedigna översättningar från grekiskan har följt, sedan Linnér lämnat sina internationella åtaganden och fått ägna sin arbetsdag åt sådant som världskriget en gång lade hinder inför.

I denna anmälan har nämnts de essäer som har särskild giltighet för en svensk läsekrets. Tilläggas bör, att boken som helhet är synnerligen läsvärd och lärorik. De personer med sina levnadsöden utanför Europa, som Linnér berättar om, är berörande tidsvittnen och historiska referenser från ett osannolikt århundrade. Omdömet kan sägas gälla även för den man som nedtecknat deras öden.

Om jag – med viss ansträngning – skulle säga något kritiskt om Linnér som människotecknare handlar det om att han inte vill problematisera. I varje människas liv finns nischer, dit hon vill att ingen skall kunna tränga in. Men är det inte just här – i det mest förbjudna – som nyckeln till en karaktär ligger förborgad – i den mån en djupare människotolkning alls är möjlig. Det tycks som om Linnér till följd av stillkänsla, respekt och allmänt *savoir-vivre* velat undvika det ömmande och skamliga. Men kanske finns människor av oklanderligt slag? För egen del ger Linnér alltid intryck av generositet, livstro, dristighet, överseende och god vilja. Vem skulle inte vilja vara så beskaffad?

Olof Hägerstrand

 PIA HÖJEBERG

Syster Stork. Barnmorskan Johanna Bovall Hedén 1837–1912, liv och skriftställning.

 Stockholm: Carlssons bokförlag, 2007. 220s., inb.

I sin senaste bok samtalar Pia Höjeberg med en beundrad – och gäckande – kollega, född hundra år före författaren själv. Höjebergs kollega var, liksom hon själv, både barnmorska och författare. Boken heter *Syster Stork, Barnmorskan Johanna Bovall Hedén 1837–1912: Liv och skriftställning*.

Det är den första biografien över huvudaktören bakom de svenska barnmorskornas fackliga och professionella organisering på 1880-talet. Pia Höjeberg för i boken en dialog med "Syster Stork", den pseudonym Bovall-Hedén vanligen använde. Författaren frågar, och Syster Stork svarar i form av utdrag ur sin skriftställning. Ibland söker Höjeberg också information i Bovall-Hedéns tyvärr fragmentariska biografiska data.

Vem var då denna för de flesta svenska historiker okända pionjär? En facklig centralgestalt med ett både märkligt och tidstypiskt öde, som trots sitt inflytande varken förekommer i *Nationalencyklopedin* eller *Svenskt biografiskt lexikon*.

Johanna Bovall föddes i Närke 1837 som ett av många barn i en klockarfamilj. I likhet med andra kvinnor ur allmogen sattes Johanna i pigtjänst under de sena tonåren. Detta var innan kvinnor blev myndiga. Brodern Anders blev hennes förmyndare. Vid ett besök i Stockholm kom Anders överens med lillasysters matmor att Johanna, som visat sig osedvanligt intellektuellt försigkommen, borde ansöka om att bli barnmorska. Detta var 1857 och Johanna beklagade sig senare över att hon inte fått vänta med yrkesvalet

till 1860 då Högre lärarinneseminariet öppnade. Drömmen var att bli lärare. Det blev hon också senare, fast på ett sätt som hon inte kunde ana när hon 20-årig anträdde barnmorskebanan.

Om barnafödande visste den tjuugoåriga Johanna nämligen inget, och hon hade inga ädla motiv för yrkesvalet, utan hon blev helt enkelt övertalad. Senare säger hon: "Jag gick i alla fall lyckligt igenom grovbarkningen där, och fick, som bättre var, en brinnande lust och intresse för mitt yrke i såväl praktiskt som teoretiskt hänseende."

På den här tiden var barnmorskeutbildningen integrerad i Allmänna BB vid Fredsgatan i Stockholm, i kvarteret där statsministern nu har sitt kansli. Där fick blivande barnmorskor och läkare praktisk och teoretisk skolning i obstetrik och gynekologi, medan barnmorskeleverna skötte en stor del av det praktiska grovjobbet. Johanna tog varje chans att ta del av professorns och överbarnmorskans undervisning.

Den nio månader långa kursen avslutades med bra betyg. Det medförde att Johanna kunde gå en tre månaders påbyggnadskurs och lära sig att använda förlossningstång och andra kirurgiska verktyg för att kunna avsluta förlossningar som annars slutat med barnaföderskans eller barnets död, eller bådas.

Elddopet som självständig barnmorska fick Johanna i en gudsförgäten del av den jämtländska fjällbygden, där hon noterade att det var till samebarnets fördel att natttid sova i renskinn mellan mor och far. Andra spädbarn frös inte sällan ihjäl i Kall (socknens namn!) när elden falnade och stugans inomhustemperatur sjönk.

Det är slående hur analytiskt Bovall resonerar kring nyföddas förmåga att hålla kroppstemperaturen, ungefär som vetenskapliga forskare gjorde på det sena 1900-talet (då så småningom den s.k. kängurumetoden infördes). I Jämtland uppfinner hon själv aortakompressionen, ett handgrepp för att stoppa en

livshotande blödning. Senare får hon veta att metoden är känd sedan tidigare. Det var bara det att metoden endast lärdes ut till läkare, inte till barnmorskor!

Förmodligen är det under åren i Jämtland den djupa vreden grundläggs hos Johanna Bovall, en vrede över de unga kvinnors liv som förspills i onödan eftersom barnmorskeutbildningen är så kort och bristfällig, över att socknarna inte satsar de kronor det kostar att anställa en utbildad barnmorska, över att hästar ses mer värda än ett kvinnoliv, och över att man över huvud inte lyssnar på kvinnors erfarenheter. Denna vrede blir en drivande kraft i Johanna Bovalls mångskiftande verksamhet.

1867 blir Johanna kallad att bli instruktionsbarnmorska vid den relativt nyöppnade barnmorskeutbildningen i Göteborg. Där får hon med tiden kontakt med den liberala och fackföreningsvänliga kretsen kring S A Hedlund och Göteborgs Handels- och sjöfartstidning. Tyvärr innehåller den föreliggande biografen ingen politisk miljöbeskrivning, så hennes i initiativ att 1885 organisera Göteborgsbarnmorskorna förefaller enbart vara en följd av rättvisepatos och personligt engagemang, egenskaper hon förvisso hade men som ingick ett lyckligt förbund med 1880-talets radikala organisationsiver. Några år senare drar hon igång det första svenska barnmorskemötet i Stockholm, och lägger därmed grunden till Svenska barnmorskeförbundet.

I tjänsten som instruktionsbarnmorska får Bovall äntligen en vetenskapligt skolad samtalspartner i professorn i obstetrik. Samtidigt blir hon gång på gång utsatt för grova kränkningar av utomstående i form av beskyllningar att hon har ett eller till och med två utomäktenskapliga barn.

Hennes eget liv var överhuvudtaget olycksdrabbat. Hon gifter sig sent, med en idealistisk skollärare, Peter Hedén, som dör djupt skuldsatt kort efter bröllopet. Enda barnet dör nio månader gammalt. Som

gift kvinna tvingas hon ta avsked från den statliga anställningen som instruktionsbarnmorska, och flyttar till Örebro för att försörja sig på författarskap. Där råkar hon ut för en eldsvåda som förstör hela hennes boksamling och en mängd otröckta manuskript.

Det som blir kvar är framför allt "Småprat i brev från syster Stork" och några vetenskapligt präglade artiklar publicerade i barnmorsketidskriften *Jordemodern* mellan 1893 och 1912. Dessa krönikor och uppsatser är i högsta grad läsvärda än i dag. De är bitka, drastiska och häpnadsväckande välinformerade. Vid det laget har Johanna lärt sig flera främmande språk, på egen hand. Ändå förblir det en gåta hur hon skaffade sig alla kunskaper, till exempel om afrikansk infibulation. Så här skriver hon om den i *Jordemodern*:

Ändamålet med detta vidriga bruk lär vara att förvara flickornas kyskhet till kort före bröllopet; då en lämplig upprivningsoperation verkställs. Hos somliga folk förrättas bortskärandet av könsdelar och hopsyendet på samma gång varefter flickan får ligga på en särskild bädd med hopbundna låar, tills hon är läkt. Numera existerar denna sed endast i nordöstra och centrala Afrika.

Biografen återger Bovall-Hedéns texter i lätt modifierad form, och så här lyder slutklämmen i redogörelsen:

Före förlossningen göres ånyo uppskränning och efter densamma hopsyning; men icke nog därmed, ofta tvingar mannen hustrun att många gånger om underkasta sig hopsyendet för att få henne liksom i ett jungfruligt tillstånd – varför det lär vara ganska vanligt att en änka högeligen gläder sig över sin tyranniska mans död.

Mig veterligen var Bovall-Hedén den enda svenska 1800-talsförfattare som spred kunskap om kvinnlig könsstympning. Och absolut den enda som vände sig till barnmorskor.

Johanna Bovall-Hedén var expert på det som nu kallas reproduktiv hälsa, en facklig banérförare, en lidelsefull och kunnig feminist och skribent, i vissa avseenden långt före sin tid. Med den nu utgivna biografien får "Syster Stork" ett erkännande hon aldrig fick uppleva under sin livstid.

Lisa Öberg

GÖRAN NILZÉN

Carl Gyllenberg. En frihetstida hattpolitiker.

Stockholm: Carlssons, 2007. 327 s., illustr., personreg.

Frihetstidens politiska förvecklingar och säregna riksdagsmakt har gjort att en rad av dåtidens aktörer överlevt i nutidens medvetande, inte minst genom biografier. Här kan nämnas Carl Gustaf Tessin och Daniel Niclas von Höpken. Nu senast har Arvid Horn, kanslipresident under frihetstidens första fas fram till den dramatiska riksdagen 1738/39, ägnats en omfattande skildring av Gunnar Wetterberg. Horns främste rival, Carl Gyllenberg (1679–1746), har emellertid inte tidigare rönt tillnärmelsevis samma uppmärksamhet. Orsaken spårar Göran Nilzén i den negativa bild som stadfästes av historieforskarna och akademiledamoten Carl Gustaf Malmström under 1800-talets senare del. En "lömsk ränksmidare" som styrdes av utländska krafter är epitet som oftast ställts i kontrast till Horns okorrumpierade gärning. Således

betecknas Gyllenberg i *Nationalencyklopedin* som en "skicklig intrigör och oppositionspolitiker", men som på grund av bristande förutsättningar efter Horns fall fick en "ganska ringa" politisk betydelse.

Göran Nilzén, historiker och mångårig huvudredaktör för *Svenskt Biografiskt Lexikon*, disputerade redan 1971 på en avhandling, *Studier i 1730-talets partiväsen*, om den tid som också utgör biografins tyngdpunkt. Någon heltäckande biografi är det inte frågan om. Den politiska gärningen i riksdag och råd står i förgrunden medan den privata sidan är betydligt tunnare. Redan titeln anger denna inriktning, som har skäl för sig. Dels trädde rådet och riksdagen med dess utskott fram på den samhälleliga scenen med oanad kraft vid denna tid, dels saknar Gyllenberg ett sammanhängande arkiv och de personliga uppgifterna i materialet är klart begränsade. Det är alltså som en i hög grad politisk biografi Nilzéns bok ska läsas.

Att motivera en studie, personinriktad eller inte, med att forskningen försummat personen/företeelsen eller inte insett dess vikt är något vi forskare gör lite till mans. I Nilzéns fall förefaller omtolkningen dock både övertygande och viktig. När Gyllenberg lyfts fram skapas ny kunskap om frihetstidens partiliv, ett område som vållat både passionerade inomvetenskapliga och politiska strider, ofta på samma gång. Samtidigt är boken alls inte någon äreräddning av Gyllenberg.

Gyllenberg var en viktig aktör i det svenska statsskickets utveckling, han var "primus motor i den händelsekedja som ledde fram till den frihetstida parlamentarisismens genombrott" (s. 263). Men poängen är inte att vända på steken och skjuta Horn i bakgrunden, eller tona ned vare sig Gyllenborgs intriganta sida eller hans mottagande av franska och ryska subsidier. I stället skriver Nilzén att Horn knappast stod Gyllenberg efter som fördomsfri politisk intrigör. Inte heller stod Horn över partistrider på det sätt som hans sentida sympatisörer hävdade. Icke desto

mindre rankar Nilzén honom högre som statsman. Han var en utpräglad realpolitiker som förstod att utnyttja de internationella konjunkturerna och lyckades att bevara freden, även om han som gammal karolinsk krigsman kunde uttrycka sig lika hotfullt som de aktivistiska hattarna (s. 234).

På vägen till denna karakteristik har Nilzén hunnit med att skildra Gyllenborgs brokiga karriär. Redan vid 19 års ålder fick han uppdraget som rector illustris vid Uppsala universitet, en egentligen dekorativ post som han använde för att självmedvetet tentera professorer och andra på hur pengamedlen användes. Under Karl XII:s senare tid, 1704–1717, tjänstgjorde han vid beskickningen i London, men fängslades till slut och utvisades för samröre med den jakobitiska tronpretendenten. Hädanefter skulle han hysa djupt agg mot England. Väl hemma kunde han snart träda fram på den riksdagspolitiska arena som öppnats och blev 1720 hovkansler och 1723 riksråd. Vid riksdagen 1726/27 hamnade han dock på den förlorande sidan i frågan om anslutningen till den Hannoverska alliansen med dess garantier från England och Frankrike. Vårre var att sekreta utskottet, där han ingick, anklagades för att ha fattat utrikespolitiska beslut utan att rådfråga rådet.

Gyllenborg fick sin revansch vid den omtumlande riksdagen 1738/39 då sex riksråd, däribland Horn, licentierades, dvs. tvingades avgå för att de saknade stöd i riksdagen. Bakom hattarnas triumf låg noggranna förberedelser inkluderande fullmaktsköp (adliga ätters huvudmän kunde överlåta sin riksdagsplats), rundhänta samkväm, pengar och intensiv övertalning.

Den politiska skildringen behandlar dock inte bara Gyllenborgs roll, utan också frågor kring partiväsendet som också tidigare intresserat forskningen. Nilzén påpekar det anakronistiska i att tala om hattar och mössor under tiden före 1738. Partinamnen fick

bäring först då. Dessutom har forskningen förenklat bilden av partierna genom att överdriva motsättningsarnas karaktär på avgörande områden som utrikespolitik och ekonomisk politik. Att Horns sida slöt upp kring England och Gyllenborgs kring Frankrike är missvisande, hävdar Nilzén. Att Frankrike var den viktigaste partnern var allmänt omfattat. Däremot kunde taktiken och anknytningens omfång skilja. Det krig mot Ryssland som hattarna drev fram efter maktövertagandet var heller inte främmande för vare sig många mössor eller den stora skara som rörde sig mellan partierna. Här gällde det snarare tidpunkten och synen på vilka förberedelser som krävdes.

Inte heller rörde det sig om merkantilistiska hattar som stod emot frisinnade mössor. Per Nyströms marxistiska tes om att hattpolitikernas ekonomiska intressen i manufakturerna utgjorde grunden för partipolitiken håller inte helt streck. Visserligen fanns sådana tydliga intressen, men lika ofta hos motståndarna.

Malmströms historiesyn och bild av Gyllenborg kan diskuteras ytterligare utifrån Nilzéns bok. Malmström stod för den kritiska syn på frihetstidens partistrider och parlamentariska experiment som 1800-talets konservativa värnade om. Att vända sig mot frihetstiden blev för många, historiker såväl som andra, liktydigt med att motsätta sig parlamentarismens intåg i samtiden. Systemet hade ju redan drygt hundra år tidigare uppvisat sina brister, visat att det utgjorde ett hot mot hävdvunnet svenskt styre grundat på förbundet mellan folk och kungamakt, till försvar mot splittrande partier och utländska doktriner. Att försvara frihetstiden blev en vänsterhållning i början av 1900-talet, manifesterad i Fredrik Lagerroths *Frihetstidens författning* (1915).

Tendensen hos Malmström späds på av hans syn på det offentliga materialets oangriplighet, utifrån hans konservativa syn på statens överhöghet. Som

källa undkom dessa aktstycken den källkritik som ändå börjat att omhuldas. Mycket av materialet här rör från diplomater som, vilket idag är närmast en självklarhet, tenderar att överdriva sina insatser i det främmande landet. Bilden av vad de utträttat och hur utvecklade deras kontaktnät blir gärna förstörade utifrån sådant material.

Mer sällan påpekas det paradoxala i att dåtidens konservativa hade större sympati för den fredssinnade Arvid Horn än för den mot Ryssland aktivistiske Carl Gyllenborg. Ur motsatt perspektiv är det lika intressant att de parlamentariska hattarna trots sin krigspolitik fått visst stöd av vänstern, främst beroende på deras statsinterventionism i ekonomiska frågor. När historien används som medel i senare tiders politiska strider suddas besvärande drag bort. Krigets första offer blir ofta den historiska sanningshalten.

Mot slutet tar Nilzén upp Gyllenborgs aktningvärda roll som poet och dramatiker, främst komedin *Swenska sprätthöken* (1737) med dess kritik mot bristen på svenskhet och anammade av franska seder. Den antifranska tendensen ska dock inte överdrivas, skriver Nilzén och pekar på att Gyllenborg just då arbetade för en allians med Frankrike. Däremot gällde det de ytliga, snobbiga drag som förekom. Därigenom blir måltavlan snarast den bördsadel som i många fall krockade med Gyllenborg och andra nyadlade släkter.

Ytterligare ett plus i kanten till Nilzéns bok ges för de kortbiografier, ibland mer omfattande, över 157 av de frihetstida aktörer som framträder i skildringen. Här spelar uppenbarligen författarens långa erfarenhet av biografiskt material och känsla för personernas betydelse in.

Torbjörn Nilsson

ULF OLSSON

Finansfursten. K A Wallenberg 1853–1938.

Stockholm: Atlantis, 2006. 503 s., illustr., personreg.

Omslagsfotot till Ulf Olssons biografi visar en myndig och imponerande K A Wallenberg; med blicken fast riktad framåt står han till rors på den egna ångjakten "Fujiyama" 1915. Men Knut Agathon Wallenberg inte bara styrde, han byggde också. På så sätt förenas individen, finansmannen och samhällsbyggaren i levnadsteckningen, som på klassiskt vis går från vaggan till graven, även om den av dramaturgiska skäl inleds med en levande bild från Knuts begravning i Saltsjöbaden 1938. På plats då fanns kung Gustaf V, kronprinsparet liksom andra inom landets politiska, byråkratiska och ekonomiska elit.

Professorn i ekonomisk historia vid Handelshögskolan i Göteborg, Ulf Olsson, är synnerligen lämpad för en biografi över KA Wallenberg. Tidigare har han publicerat bankhistoriker rörande Wallenbergimperiet och år 2000 en lovordad biografi över Knuts brorson, Marcus Wallenberg (d.y.), *Att förvalta sitt pund. Marcus Wallenberg 1899–1982*. Liksom den är *Finansfursten* inte enbart en biografisk studie, utan också en skildring av det moderna Sveriges framväxt. Startåret denna gång ligger dock nästan ett halvt sekel tidigare vilket tydligare kopplar till det samhälle där Knuts far, André Oscar Wallenberg (AOW), ännu var en uppkomling från medelklassen.

Formellt sett föddes också Knut in i en osäker tillvaro, som utomäktenskaplig son till akterstäderskan Mina Andersson. Samlevnaden med pojken far, AOW, var dock reglerad och två andra barn fanns redan på plats. Efter Knuts födsel övergick också sam-

boförhållandet till äktenskap. AOW var en uppåtgående stjärna i tidens ekonomiska och sociala liv. Han tjänstgjorde i flottan, invaldes i borgarståndet och tog de första stegen på bankområdet, något som 1856 resulterade i Stockholms Enskilda Bank och med hjälp av politisk fingerfärdighet (senare i första kammaren) till ett banksystem av modernt snitt. I riksdagen fick han ofta mothugg av andra kammarens hemmansägare som i näringspolitiska frågor kunde sätta käppar i hjulet för den modernisering som första kammaren i dessa frågor stod för.

Knut sattes på hårt hållen utbildning i tyska Kornthal, noga övervakad via faderns brev. Senare följde han i vattenspårerna efter AOW genom sjöofficersutbildning. Fadern hade efter Minas död gift om sig med Anna von Sydow. Med henne fick han åren 1863–1884 hela fjorton barn. Ingen var dock åldersmässigt eller av andra skäl lika lämpad som Knut att överta ledningen av banken. Halvbrodern Marcus (1864–1943) var ännu för ung, men kom senare att tillsammans med Knut, under ömsesidig skepsis, att bli ledargestalt för släkten och dess tillgångar. Även om Knut växte upp i ett väletablerat hem var livet ingen dans på rosor. Trycket från föräldrarna var starkt och författaren visar hur ganska många av syskonen antingen förlorade intresset för bank- och finansvärlden eller misslyckades med sina karriärer. Också svårare fall med alkoholmissbruk och pengatrasel förekom. Eftersom döttrarna enligt tidens sed inte var tänkta för karriärer i affärlivet kan egentligen bara Knut och Marcus kvalificera sig för epitetet finansfurste.

Enskilda Banken blev under Knuts ledning mer familjeinriktad än tidigare. Utomstående aktieägare anade inte hans omfattande operationer för att överföra vinstmedel till avskrivningar utan att som normalt passera vinst- och förlustkontot. Bankinspektören från 1888, Robert Benckert, hade också kritik mot

hur bankens räkenskaper sköttes. Särskilt pekade denne kompetente ämbetsman på att banken förfogade över en dold reservfond vida större än den synliga.

Knut var mycket framgångsrik med sina obligationsaffärer. Tidigare hade sådana inköpts och legat stilla i banken, en del hade också förlorat i värde under bankkrisen mot slutet av 1870-talet då en annan furste, Oscar II, satte in sparmedel på Enskilda Banken för att markera sitt förtroende för Wallenbergs hotade skapelse. Några decennier senare bidrog den aktiva och internationella obligationshandeln till att kraftigt öka både bankens och Knuts privata förmögenhet. Samtidigt intensifierades engagemanget inom industrier som Asea och LKAB. Därutöver skapades också Norsk Hydro.

Samhällsbyggande i mer konkret mening skedde genom Knuts älsklingsprojekt, Järnvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjön, med Saltsjöbadens samhälle och Saltsjöbanan som resultat. De tre decennierna i Stockholms fullmäktige har också flera påtagliga inslag av konkret samhällsbyggande. VD-posten i banken lämnades över till Marcus 1911 och nya arenor tar vid för Knut. I större utsträckning tillåter han sig nu också livets goda.

Familjen hade redan under AOW:s tid fått symbolisera bankernas ”roffarmentalitet”, ibland med antisemitiskt präglade kampanjer som byggde på cirkelresonemanget att judarna styrde finanslivet och att Wallenbergarna därmed var i deras sold, ja troligen judisk själv! Även inom arbetarrörelsen förbands gärna storkapitalism med judenheten. Det fanns dock en mer principiell antikapitalism som riktades mot kapitalistklassen generellt, och den tillhörde onekligen Knut och de övriga i släkten.

Knut drogs något överraskande också in i den politiska hetluften. Staaffs avgång efter borggårdskrisen 1914 öppnade för Hjalmar Hammarskjöld som bildade en konservativ ämbetsmannaministär, där den för-

ment opolitiska karaktären också skulle förstärkas med ledande gestalter från näringslivet. Den liberale högermannen K A Wallenberg blev utrikesminister. Hans internationella nätverk kom därvid till god nytta, men konfrontationerna med statsministern Hammarskjöld blev allt fler. Den senare ville styra även utrikespolitiken. De tyskvänliga krafterna, såväl drottning Victoria som Sven Hedin och ledande högermän, kolliderade med Knuts sympatier för ententen. När försörjningsläget kärvade hade pragmatikern Knut inte mycket till övers för Hammarskjölds rättsliga principer (som i sig vilade på neutralitetens grund). Det gällde att hitta lösningar på problemen, inte att teoretisera. På så sätt blev den kapitalistiske symbolen Knut Wallenberg populär hos vänstern. Han blev ett värn mot de tyskvänliga och starkt engagerad i försörjningsfrågan som de breda folklagren var helt beroende av.

Efter dusterna i regeringen återvänder han 1917 till banken, men mycket hade ändrats under krigsåren. Nya rutiner hade införts och trots sin post som ordförande hamnade Knut delvis vid sidan om beslutsprocessen. Huvudintresset blev nu den redan tidigare inledda donationsverksamheten. Knut hade 1878 gift sig med norskan Alice Nickelsen. Paret lever vidare genom den omfattande donationsverksamhet som är knuten till stiftelsen i deras namn. Omfattande bidrag till forskning och byggnader som Handels-högskolan, Stadshuset, Sjöhistoriska museet, Svenska institutet i Rom och andra blev Knuts favoritsyssla under hans sista årtienden.

Ulf Olssons biografi är mycket läsvärd. Boken är därtill elegant formgiven med ett intressant bildmaterial. Ett brett källmaterial har kommit till användning. Anknypningen till forskning inom en mängd områden borgar också för bokens kvalitet. Finansursten visar således på biografins möjligheter att kombinera aktör och struktur, att skildra en person

och därigenom ge viktiga bidrag till förståelsen också för samhällets utveckling.

Torbjörn Nilsson

EVA HELEN ULVROS

Oscar I. En biografi.

Lund: Historiska Media, 2007, 303 s., inb., illustr., reg.

Oscar I (1799–1859) var den siste egentlige representanten för den personliga kungamakten men räknas knappast till de mer betydande regenterna i svensk historia. Han har heller aldrig varit föremål för någon större sammanhängande levnadsteckning. 1935 fick Carl-Fredrik Palmstierna uppdraget att författa en sådan för Wahlström & Widstrands kungaserie men kom till skott först sedan Alma Söderhjelm påbörjat ett konkurrerande projekt inför 100-årsminnet av trontillträdet 1844. Resultatet blev en gemensam volym (*Oscar I*, 1944) med en samling essayer där Söderhjelm omfångsrikt uppehöll sig vid Oscars mer personliga förhållanden medan Palmstierna stramare behandlade några sidor av hans offentliga gärning med tyngdpunkt på sitt specialområde, utrikespolitiken. Arbetet har av Palmstierna betecknats som ett ”styckeverk” och mottagande blev ”blandat och tillspetsat”. Det är således ett välkommet initiativ som nu tagits av den personhistoriskt förfarna Eva Helen Ulvros, känd inte minst för sin utmärkta doktorsavhandling om borgerligt kvinnoliv under 1800-talet.

Ulvros lutar sig relativt tungt mot Söderhjelm/Palmstierna, deras arbete återopas i nära hundra noter (av 172), vilket kan tyckas oroande eftersom Söderhjelm avsnitt på sin tid starkt kritiserades för

oklarheter och rader av sakfel. När det gäller familjesfären har det dock efter 1944 utkommit flera arbeten ägnade att tjäna som korrektiv, främst bland dem Gabriel Girod de l'Ains grundliga biografi över Désirée Bernadotte från 1960. Betyggande är också att Ulvros tagit del av några förhoppningsvis väl valda volymer ur det Bernadotteska familjearkivet och således inte låter sig hänföras till den långa rad av biografiförfattare med arkivskräck som framträtt på senare år. Övrigt arkivmaterial med relevans för en studie av kungens person har emellertid lämnats obeaktat, det gäller bl a Långarkivet och korrespondensen med Oscars förtrogne rådgivare Carl Gustaf Löwenhielm, som var ett slagnummer för Palmstierna.

Oscar var i mer än ett kvartssekel kronprins under en despotisk fader som i stort sett höll honom utanför regeringsbestyren. Likafullt uppehöll han en imponerande hög aktivitetsnivå. Ulvros ger en god bild av Oscars tillvaro under denna period, inte minst hans komplicerade privatliv. Han levde under tio år med två familjer, blev far till minst åtta barn och ägnade mycket tid åt sina älskarinnor. En styrka i Ulvros skildring av Oscars bildningsväg och livsföring är att hon replierar på mentalitetshistorisk litteratur. Seder och bruk inom hovet och i dess närhet, som kan te sig udda för eftervärlden, sätts därigenom in i sitt historiska sammanhang. Sålunda kopplas beskrivningen av den unge Oscars kroppsövningar liksom av hans öppet visade otrohet i äktenskapet till undersökningar av det dåtida mansidealet. Även en så speciell företeelse som de kungligas byte av kläder under hovballerna, kungen kunde uppträda i traditionell furstlig dräkt för att några danser senare återkomma i generalsuniform, ges en övergripande tolkning och ses som uttryck för deras försvenskingssträvanden.

För att förstå Oscars barndom och beteende som vuxen har Ulvros konsulterat psykoterapeutisk teorbildning. Hon ser honom som ett övergivet barn, han

hade under elva år, 1811–22, endast brevkontakt med sin mor. Faderns intresse för hans uppfostran var intensivt men fordringarna också oändliga, jämnåriga vänner förekom inte. Oscar, som barn uppenbart lillgammal, lärde sig tidigt att anpassa sig och säga vad omgivningen ville höra. Ett belysande exempel är den femtonåriga kronprinsens entusiastiska skildring av intåget 1814 i ett eklärerat Kristiania som, enligt norska källor, mörklagts i protest mot ockupanterna. Barndomens ensamhetskänsla kom enligt Ulvros att forma Oscars personlighet och förklarar vuxenlivets slutenhet, otydlighet och vankelmod, avsaknaden av ”en egen identitet, en förankring i ett autentiskt jag”.

Här kan man invända att Ulvros blundar för ett annat och mindre smickrande drag i Oscars komplexa natur, hans vilja till personlig maktutövning. Genom alla hans åsiktsbyten och ideologiska skiftningar finns en rak linje av kunglig självhävdelse. Kanske var det just kontrasten mellan denna strävan och oförmågan att förverkliga den som gjorde att Oscar, sina höga klackar till trots, hade så svårt att imponera på undersåtarna? Ett problem som fördjupades när han fick konkurrens från sin bullersamt folklike men också mer helgjutne son Karl. Till Oscars många gånger gåtfulla uppträdande kan det också finnas en enklare förklaring i form av hans hälsotillstånd. Han led hela livet av olika krämpor och ingen vet när den hjärntumör som tog hans liv debuterade, den kan ha varit medfödd.

När det gäller handhavandet av de politiska frågorna, rimligtvis huvudpunkten i en statsmannabiografi, är Ulvros angreppssätt påtagligt tillbakalutat. Det är en egendomligt konturlös bild som ges av Oscars insatser, både som kronprins och kung. En rad politiska sakfrågor rekapituleras, Oscar finns i allmänhet med på ett hörn men hans funktion i sammanhanget preciseras inte. Detta kan i någon mån förklaras av hans odeciderade personlighet men torde i högre grad

stå i samband med att Ulvros medvetet undvikit vetenskapliga specialarbeten till förmån för utslätad kurs- och översiktslitteratur. Med en sådan brist på precision är det lätt hänt att kronprinsens/kungens insatser överskattas. Det är nära 40 år sedan Marie Hafström klargjorde att Gula boken, den berömda skriften om fängelsesystemet, till stora delar var författad av fängvårdschefen Clas Livijn men Ulvros väljer likafullt att falla tillbaka på ett föräldrat forskningsläge och ger Oscar hela äran. Sammanfattningarna är också alltför summariska för att väcka intresse. Även ett för bedömningen av Oscars kungagärning så centralt moment som hans agerande under Krimkriget klaras av på fem sidor och informationsinnehållet överstiger knappast vad som ges i gängse uppslagsverk.

Den äldre forskningen om Oscar var i hög grad inriktad på det utrikespolitiska agerandet, vilket inte var till fördel för hans eftermäle. Inte minst tycktes Krimkrigets självvådiga kungadiplomati, med svag förankring i stormaktspolitikens realiteter, ge stöd för en negativ värdering. Sedan den socio-ekonomiska verkligheten och 1840-talets reformverk kommit i fokus blev bilden ljusare. Ulvros, kanske mer upptagen av Oscars personlighetsutveckling, ansluter inte till denna värderande diskussion om hans kungagärnings betydelse. För en läsare som är insatt i perioden tillför hennes Oscar-biografi inte heller några stora nyheter men den framstår som en god översikt där en sedan länge etablerad kunskapsmassa kläs i modern och behaglig, om än inte glansfull, språkdräkt.

Andreas Tjerneld

PETER ULLGREN

Uppsnappade brev. Karl XII:s soldater i Norge 1716.

Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2006, 285 s., inb.

Få bokverk är så använda – och antikvariskt eftersökta – som *Karolinska krigares dagböcker*. Orsaken är given: enskilda människor ger röst åt sina egna upplevelser under ett ytterligt dramatiskt skede i vår historia, det Stora nordiska kriget och den svenska stormaktens undergång. Men dessa dagböcker har ändå en given begränsning, de emanerar från ett relativt litet antal individer som nästan alla hörde hemma i det högra skiktet av den karolinska krigsmaktens officerskår.

Detta är ju inget unikt förhållande i vår äldre historia, den sociala snedfördelningen när det gäller bevarat, personrelaterat, källmaterial är ju legio. Orsakerna till detta ligger i öppen dager. Men det finns ibland möjligheter att balansera detta förhållande. Denna möjlighet har Lundahistorikern Peter Ullgren tagit tillvara. Alltifrån det nordiska sjuårskriget på 1560-talet och fram till och med det Stora nordiska kriget utfördes en rad danska attacker mot den svenska postgången. Kurirer angreps och brev mellan trupperna i fält och hemlandet ”uppsnappades”. Till stor glädje för dagens forskare förstördes dock inte dessa brev, utan tvärtom sparades de sorgfälligt och kom att bilda en stor samling i det danska riksarkivet i Köpenhamn: ”Opsnappade svenske breve”.

Samlingen är inte okänd för forskarna, tvärtom så har den blivit väl presenterad i olika sammanhang och redan 1914 publicerades brev ur samlingen i en

uppsats i *Karolinska Förbundets årsbok*. Därefter har flera forskare nyttjat samlingen för att belysa förhållanden under det långa kriget 1700–1721 ur enskilda svenska militärens synvinkel. Men ingen har gjort en mera systematisk genomgång av materialet.

Därför är det verkligen tacknämligt att Peter Ullgren tagit sig för att plöja sig igenom en del av samlingen. Han har koncentrerat sig på 1716, året för Karl XII:s första invasion av Norge och den misslyckade belägringen av Akershus. Totalt finns 624 brev bevarade från det norska fälttåget och av dessa har Ullgren valt att närmare gå in på 302 stycken. Brevskrivare är militärer på alla nivåer, från Karl XII och hans generaler ned till de enskilda soldaterna. I de flesta fall skulle breven aldrig ha bevarats till vår tid om de inte hade snappats upp under sin resa till adressaten.

Häri finns ett rikhaltigt personhistoriskt material, även om de flesta av brevskrivarna och deras mottagare förblir okända för oss. Många meniga soldater undertecknar bara med sitt namn och anger inte vid vilket regemente de tjänar. Därmed blir en identifikation i det närmaste omöjlig. Intressant är att de flesta indelta soldater undertecknar med sitt patronymikon, vilket ju var deras civila son-namn från tiden innan de blev soldater. Nästan ingen använder det soldatnamn som de tilldelats när de tog värvning som indelta soldater. Det antyder att soldaterna inte identifierade sig som till exempel soldaten Anders Trygg, utan förblev individen Anders Nilsson, oavsett om han var civilist eller bar uniform. Det är först mot slutet av 1800-talet som de avskedade indelta soldaterna började ta för vana att ta med sig sina soldatnamn och bruka dem som familjenamn och även ge dem till sina barn. Dit var det uppenbarligen ännu i början av 1700-talet långt att vandra.

Breven ger ändå en inblick i hur spridd skrivkunskheten var inom den karolinska armén. Många

brevskrivare bad också de hemmavarande att hälsa till kamraters anhöriga. Det var sannolikt inte bara för att den andre soldaten inte kunde skriva utan säkert ett rationellt sätt att hälsa hem även i tider när papperstillgången var sinande. Den tjugotreårige sergenten Anton von Kock vid Närke-Värmlands regemente konstaterade till exempel att: ”här (finnes) icke en pappersbit en gång till köps”.

Peter Ullgren kan i sitt material finna flera belägg för en utbredd brevcensur inom fältarmén i Norge. Ytterst tycks den ha emanerat från Karl XII personligen, som fann ett påtagligt nöje i att läsa sina generalers brev. Men främst handlade det naturligtvis om att hejda spridningen av militära hemligheter och att avläsa stämningen i armén. Enstaka högre befattningshavare visar att de kände till censurens existens, som sekreteraren i det kungliga fältkansliet, Olof Hermelin, vilken redan 1703 hävdade att han ”tordes intet skriva hwad jag wet och tänker”. Men de flesta brevskrivare hade uppenbarligen ingen aning om att högre befäl läste vad de skrev innan breven gick vidare till adressaten.

Peter Ullgrens bok fylls med stort och smått från livet i fält, men också om en ofta rörande omsorg om de hemmavarande. Orden från mer än en soldat och officer vittnar om vilken djup oro, för att inte säga själslig nöd, som många militärer kände när de tvingades tillbringa år efter år på avstånd från familjen. Då var breven ofta den enda länken hem, men många brevskrivare vittnar i sina formuleringar om att de undrar huruvida tidigare brev alls kommit fram. Att många aldrig nådde fram vet vi. Det tragiska faktum att många av soldatbreven från Norge 1716 fick sin osäkra resa till officersboställen och soldattorp hemma i Sverige bryskt avbruten byggde säkert på oron och smärtan i många familjer. Men tack vare det närmast pietetsfulla bevarandet i Danmark ger breven

dagens forskare spännande möjligheter att så här 300 år efteråt läsa av känslor och stämningar ur leden i den karolinska armén.

Lars Ericson Wolke

SVERKER OREDSSON

Gustav II Adolf

Stockholm: Atlantis, 2007. 394 s., inb., illustr., personreg.

Lundaprofessorn Sverker Oredssons Gustav Adolfsbiografi är den första som utkommit i Sverige efter Nils Ahnlunds *Gustav Adolf den store* (1932), utgiven till 300-årsminnet av kungens död. Emellertid bör det framhållas att Gustav II Adolf är en av de få svenska monarker som intresserar även omvärlden. Flera stora levnadsteckningar har under mellantiden getts ut i andra länder, främst Tyskland. Bland författarna kan nämnas Michael Roberts och Günter Barudio.

Titeln på Ahnlunds bok är en programförklaring, medan Oredssons arbete har fått den neutralast tänkbara benämning. Förlagsreklamen vill få oss att tro att den nya boken innehåller en radikal omvärdering av kungen, och så framstår det naturligtvis om man jämför den med Ahnlunds magistrala hyllning. Men med hänsyn tagen till perspektivförskjutningen inom svensk historieforskning i stort sedan 1932 framstår Oredsson knappast som någon bildstormare. Som han själv påpekar har synen på Gustav II Adolf förändrats med tidsandan. Närmare bestämt menar han att den ändrade bilden av kungen kan knytas till den allmänna omvärderingen av tre övergripande företeelser, nämligen protestantismen, fäderneslandet och

kriget (s. 361). Detta är i recensentens ögon en utmärkt förklaring. Det kan inskjutas att Oredsson är den främsta auktoriteten på hur bilden av Gustav II Adolf skiftat genom tiderna. Hans *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult* (1992; rec. i PHT 1994, s. 81 f.) är en välgjord historioografi, som i viss mån vidareförs i ett av kapitlen i den nu föreliggande helfigursbiografen.

Sverker Oredsson följer alltså Gustav II Adolf från födelsen till döden och behandlar även minnet av honom efter den 6 november 1632. Bokens tyngdpunkt ligger emellertid på Gustav Adolfs liv och framförallt på de tre sista levnadsåren, de som skänkte honom europeisk berömmelse. Författaren skildrar Gustav Adolfs kungagärning men är framförallt intresserad av honom som människa. I kapitlet "Hurdan var Gustav II Adolf?" sammanfattas skildringen av kungen som person. Han jämförs också punkt för punkt med en annan krigisk monark som dog i relativt unga år, nämligen Alexander den store. Likheter kan påvisas men givetvis också olikheter.

Oredsson intresserar sig naturligtvis mycket för frågan om varför Gustav Adolf först genomdrev Sveriges ingripande i det kontinentala kriget och sedan fortsatte sitt krigståg långt ner i Centraleuropa. Dessa avgöranden blir också viktiga inslag i tecknandet av kungens personlighet. Gustav II Adolf framträder hos Oredsson alls inte som någon kallhamrad makt- eller intressepolitiker. Varken feodalrättan, handelspolitiken eller rikets säkerhet styrde hans handlande. Mest framstår han som en kung som drevs av strävan efter ära och ryktbarhet men också av sin tro. Således är Oredssons Gustav Adolf inte helt utan likheter med Ahnlunds och många andra författares protestantiske hjälte. Men han är inte en trons eller tankefrihetens försvarare utan "en intolerant religiös fanatiker", "en religiös kondottiär i jätteformat" (s. 298, 304).

Oredsson lägger alltså stor vikt vid religionens betydelse för Gustav Adolf, vilket väl må sägas vara ett tecken i tiden, men betonar ändå mest kungens strävan efter världslig ryktbarhet. I sin syn på Sveriges ingripande i trettioåriga kriget ligger han rätt nära Erik Ringmar, som i sin *Identity, interest and action. A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War* (1996; rec. i PHT 1997, s. 153 f.) betonar Gustav Adolfs behov av att befästa sin och Sveriges identitet i ett europeiskt sammanhang. Att kungen fortsatte kriget även efter segern vid Breitenfeld 1631 är för Oredsson beviset för att en av de officiella krigsorsakerna, det kejsrerliga hotet mot Sverige från baser vid södra Östersjökusten, bara var en förevändning för sökandet efter krigisk berömmelse.

Det förefaller onekligen som att krigarlivet för Gustav Adolf inte tedde sig som något nödvång utan snarare som ett ideal. Det är heller inte osannolikt att han genom sitt föredöme bidrog till att denna medeltida syn på kunglig verksamhet förblev levande i Sverige längre än i andra länder, något som senare skulle demonstreras framförallt av Karl X Gustav och Karl XII. Men detta förklarar trots allt inte varför Gustav Adolf måste kriga just i Tyskland och än mindre varför den svenska statsledningen, med Axel Oxenstierna som viktigaste aktör, drev kriget vidare under sexton långa år efter kungens död. Oredsson förklarar för sin del satsningen på det kontinentala kriget med att "Gustav Adolf var för sig och sitt land lockad av den ära och ryktbarhet som ett framgångsrikt krig i Europas mitt kunde ge. Det var något annat än utnöttningskrig i Ryssland, Livland och Preussen", men ser det som att kungen också ville öka den svenska dominansen i Östersjöområdet (s. 198). Han refererar Göran Rystad, som menar att den kejsrerliga maktutvecklingen i Nordtyskland inte var något hot mot Sverige, men väl mot den fortsatta svenska expansio-

nen i området och mot alla drömmar om ett svenskt *dominium maris Baltici* (s. 358).

Recensenten vill för sin del tillägga att Gustav Adolf och hans rådgivare kanske hade helt fel i sina farhågor för en framtida fientlig landstigning i Kalmar, men att den fruktan för en sådan som yppades till exempel vid riksrådets överläggningar 1629 ändå inte var orimlig. Som Oredsson skriver hade Wallenstein året innan utnämnts till kejsrerlig "General-Hauptmann im Ozeanischen und Baltischen Meere" och påbörjat skapandet av en flottbas i Wismar, dit också polska krigsfartyg förlades. Kung Sigismunds fälttåg i Sverige 1598 var inte så avlägset i tiden. Är det inte rätt naturligt om Gustav Adolf och rådsherrarna befarade en samverkan mellan kejsaren och polackerna för att åter uppsätta Sigismund på den svenska tron som han fortfarande gjorde anspråk på?

En annan men sammanhängande fråga är varför kriget drevs vidare ända till 1648. Större delen av denna tid satt ingen myndig monark på Sveriges tron och de sista åren en kvinna som visserligen var en högst kapabel politiker men som inte för egen del eftersträvade något fältherrerykte. Ifall denna politik berodde på en svensk krigshetsare, så var den personen inte någon krigarkung utan rikskanslern Axel Oxenstierna. En recension är naturligtvis inte rätta platsen att utreda en fråga av denna dignitet – dessutom stött och blött av historikerna otaliga gånger – men rimligen ska inte förklaringen i första hand sökas hos någon enskild person. Snarare handlade det om en maktspelets och idealens kombinerade logik. De ledande statsmännen såg det som sin plikt att stärka den egna statens ställning gentemot andra makter, och folkens väl och ve var av ringa betydelse.

Författaren Sverker Oredsson trivs bäst när han får tillfälle att behandla historiska trätoämnen, och fler än de ovan berörda tas upp i boken. Var till exempel

Gustav Adolf någon verkligt framstående fältherre eller var han framförallt organisatör? Var hans mål att bli tysk kejsare? Vilken skuld bar han till Magdeburgs förstörelse 1631? Var hans insatser till någon hjälp för de betryckta tyska protestanterna? I de klassiska tvistefrågorna kommer Oredsson inte sällan till helt andra slutsatser än de hängivna Gustav Adolfsbeundrarna, men det vore synd att säga att bilden av kungen blir helt och hållet negativ. ”Han var utomordentligt begåvad, mycket värtalig, oerhört handlingskraftig men också mycket hetlevrad, långsint och misstänksam”, sammanfattar Oredsson, som tillfogar att Vasaättens historia gav en lättförståelig grund för misstänksamheten (s. 294).

Det är inte osannolikt att Nils Ahnlund skulle ha blivit djupt upprörd av Oredssons Gustav Adolfskildring. En historiker ur ett senare släktled kan konstatera att stormaktsväldets grundare nu fått en biografi grundad på demokratiska och humanistiska värderingar, men också på en förståelse för att Gustav Adolf själv hade en helt annan värdegrund.

Björn Asker

BERTIL ANDERSSON, MARTIN FRITZ, JAN LING & BERIT OZOLINS

Ekonomi och musik i 1700-talets Göteborg. En tidsspegel utifrån en samtida dagbok.

Göteborg: Göteborgs Stadsmuseum, 2005. 216 s., illustr., personreg.

Friherre Patrick Alströmer (1733–1804) var mångsidigt begåvad, och då han dessutom var en angenäm och trevlig sällskapsmänniska med inflytelserika släk-

tingar, blev hans liv fyllt av framgångar och utmärkelser. År 1758 var han med på ett diplomatiskt uppdrag till S:t Petersburg. År 1770 blev han kommerseråd, 1772 riddare av Vasaorden, 1774 ledamot av Vetenskapsakademien och samma år vice landshövding i Vänersborg. När Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-samhället i Göteborg stiftades 1778 utsågs han till dess förste ordförande. Alströmer var därutöver rikt musikaliskt begåvad och intresserad. Han spelade basfiol, violin och klaver. För Göteborgs musikliv kom han att betyda mycket. Han blev vidare preses i Musikaliska Akademien och gjorde en stor insats 1772–1773 när Kungl. Operan tillkom. År 1778 blev Patrick och brodern Clas upphöjda i friherrligt stånd. Med stortard frikostighet gav han bidrag och stöd till musiker, vetenskapsmän och skaldar samt åt deras verksamheter.

Den uppräknade verksamheten hade kunnat räcka och bli över som livsuppgift, men olyckligtvis kom Alströmer att få leda tre stora företag, nämligen Alingsåsverken (efter fadern Jonas Alströmer), Sahl-grenska handelshuset i Göteborg och Ostindiska kompaniet. Han tycks ha gjort sitt bästa, men givetvis var han splittrad, och det krävs mer än en medelmåttig affärsbegåvning för att leda ett stort handelshus med invecklade handelsförbindelser genom skiftande konjunkturer. År 1776 inträdde han i firman, och redan 1785 stod handelshuset vid ruinens brant, men tack vare en uppgörelse med borgenärerna 1786 kunde en konkurs undvikas. Alingsåsverken gick ur släkten Alströmer, och 1786 lämnade han även direktionen för Ostindiska kompaniet. Makten och större delen av förmögenheten hade försvunnit. Han kunde dock leva ståndsmässigt under resten av livet, fastän under tilltagande knapphet. Dödsboet uppvisade endast 4 000 riksdaler i behållning.

Hans levnadsöde är en motsvarighet till Magnus Gabriel de la Gardies. Genom börd och släktförbin-

Patrick Alströmer vid 37 års ålder. Målning av Per Kräftt d.ä. 1770. Foto: Lennart Nordin.

delser uppnådde båda äreställena och uppdrag, som de inte var vuxna. Tack vare sin makt och sin frikostighet gjorde båda dock enastående insatser för kulturen. Båda miste både makten och större delen av förmögenheten men kunde leva vidare något så när ståndsmässigt. Alströmers öde erinrar också om den olycklige John Halls. Båda skulle leda Göteborgs på sin tid största handelshus, men hos bägge var de kulturella intressena större än affärsbegåvningen. Bägge miste sin maktställning. Det var tydligen mycket svårt att vara både stor kulturpersonlighet och ledare för ett stort företag.

Om denne handelsidkande friherre med hjärtat hos kulturen har Göteborgs Stadsmuseum givit ut en påkostad, vackert illustrerad och välskriven bok, författad av mycket sakkunniga och välkända forskare. Deras viktigaste källa har varit Patrick Alströmers dagbok för åren 1774–1792, men det har krävt all deras lärdom och all deras slutledningsförmåga för att avvinna dessa kortfattade och torra anteckningar kunskaper om ekonomi och musik i 1700-talets Göteborg. Tack vare deras samfälliga ansträngningar får vi dock en mycket klarare bild av ett för Göteborg mycket ovanligt och väsensfrämmande levnadsöde. Trots allt är det ofta så, att vi snarare anar än möter personligheten Patrick Alströmer. Personhistoriska forskare har svårt att komma Göteborgs handelsmän in på livet, och detta gäller i viss mån även en så särpräglad personlighet som Alströmer.

Alströmer gjorde stora insatser för kulturlivet som mecenat och amatör. Jan Ling har dessutom funnit åtskilliga musikstycken utan angiven kompositör i Alströmers notsamling, och med ledning av vissa andra uppgifter misstänker han att Alströmer själv skulle kunna vara kompositören. En friherre och en ledare för ett handelshus förväntades dock ägna sig åt annat. Alströmer fick aldrig gå in helt för det som han hade mest håg och fallenhet för. Därför har han heller inte blivit något stort namn inför eftervärlden, men som tidspegel har hans levnadsöde nu visat sig vara upplysande och värdefullt.

Lars Gahrn

 WADEK SLOMA

Wadek Sloma. En polsk ubåtsman i Mariefred.

Nyköping: Sörmlands museums förlag,

Livsberättelser, 2006, 159 s., ill.

 Red. Lena Wernewik.

Det finns någonting i en människas livsberättelse som skapar en relation mellan personen och läsaren. Detta gäller även Wadek Sloma, vars berättelse är stark och med många beröringspunkter till Europas och Polens historia. Livsberättelser och muntlig historia som forskningsfält har varit aktuellt sedan 1970-talet. Givetvis finns det många inriktningar inom fältet, men en av de viktigare har varit att fokusera på vanliga människor och deras liv. Grundkonceptet är att se de stora skeendena i den lilla berättelsen.

Wadek Sloma föddes 1914 i staden Mosina utanför Poznan (då Posen) i nuvarande Polen. När han föddes var detta en del av Tyskland och således tjänstgjorde hans far i den tyska armén i inledningen av första världskriget. Fadern stupade och Sloma träffade aldrig sin far och vet heller inte var fadern föddes eller är begravd. Detta är en av de storpolitiska faktorer som spelar in i berättelsen. Berättaren genomlevde två världskrig, internering och ett nytt liv i en svensk småstad. Det finns många detaljer som ger berättelsen närvaro, exempelvis inleds det hela med en sliten tvättstuga i Marielund. Denna användes av de polska internerade ubåtsmännen och hotades nyligen av rivning. Tvättstugans historia lyftes dock fram och huset kunde bevaras.

Wadek Slomas liv i Mariefred har sitt ursprung i att han tjänstgjorde i den polska flottan vid dess huvudbas Gdynia. Han blev ubåtsman på *Rys* (Lodjuret), en av den polska flottans fem ubåtar. Under hös-

ten 1939 hade Sloma dock fått arbete på ett passagerarfartyg som skulle trafikera New York. Han skulle lämna flottan under våren 1940, men krigsutbrottet i september 1939 innebar att han gick till sjöss med *Rys*. I berättelsen förekommer beskrivningar av tyska sjunkbombsanfall och strider. Inte minst beskrivs striderna om halvön Hel i Danzigbukten. Polen gjorde motstånd mot Tyskland men landet föll snart även om Hel höll ut längst. De polska ubåtarna hade ingen annanstans att ta vägen än till Sverige eller Storbritannien. *Rys* sökte nödhamn i Sverige och besättningarna internerades.

Kunskapen om internerade utländska soldater i Sverige under andra världskriget är relativt stor. Flera olika studier på området har genomförts, också studier om de polska ubåtarna och dess besättningar. Trots kunskapen om dessa förhållanden finns det något fascinerande med de polska ubåtarnas öden. *Rys* tillsammans med *Sep* (Gamen) och *Zbik* (Puman) internerades i Sverige, inledningsvis i Vaxholm. En av ubåtarna Orzel (Örnen) tog sig till Storbritannien och deltog i striderna vid invasionen av Norge i april 1940.

Under sommaren 1940 får bokens titel sin förklaring, då ubåtarna fördes in i Mälaren och till Mariefred. Sloma beskriver tjänstgöringen i Mariefred och tristessen i att vara internerad. I beskrivningen av den dagliga tjänsten ges läsaren en inblick i rutiner och åter rutiner. Sloma återvände heller aldrig till Polen efter krigets slut utan stannade i Mariefred.

Wadek Slomas livsberättelse är både intressant och relevant. Den lyfter fram skeenden från den nära historien och ger både förklaringar och upphov till nya frågor, precis som muntlig historia skall göra. Därför är Sörmlands museums satsning på livsberättelser någonting hedervärt. Det ger nytt material för framtida forskning samtidigt som det väcker intresse för den nära och lokala historien.

Fredrik Eriksson

LARS-ERIK HANSEN

Rickard Lindström. *Per Albins folkhemsvisionär?*

Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2007. 283 s.

Lars-Erik Hansen, en disputerad historiker och arkivman, har tagit sig an uppgiften att presentera Rickard Lindströms verk med särskild hänsyn tagen till hans betydelse som idépolitiker. Boken bär den välfunna titeln *Per Albins folkhemsvisionär?* Frågetecknet är motiverat. Lindström ville gärna vara Per Albin Hansson till lags men de var inte alltid ense. I stora drag blev likvisst Lindström en god och välskrivande förespråkare för den politik Per Albin förde under sin långa tid som statsminister. Var Lindström, när kriget kom, för medgörlig i ivern att försvara den förda politiken? Försvagades Lindströms kritik mot tysk politik under den period då Adolf Hitler stod på höjden av sin makt? Hans motståndare har menat att så förhöll sig.

Till grund för en genomgång av Lindströms verk har Hansen kunnat lägga flera stenar. Lindströms insatser som journalist i dagspressen liksom hans arbete som redaktör på 20-talet för politiska tidskrifter som *Frihet* och *Tiden* granskas. De var socialdemokratiska ungdomsförbundets respektive partiets språkrör. Hansen har studerat vad Lindström samlat i bokform. Hit hör *Socialistisk vardag 1928*, det tidiga memoarverket *En socialist 1930* liksom den under sista levnadsåret utkomna biografien över *Axel Danielsson*. I likhet med Bengt Lidforss och Nils Karleby hör Danielsson till dem som övat inflytande då Lindströms politiska åsikter utbildades.

En del onöjaktigheter i detaljer hindrar inte intrycket att Hansen på ett övertygande sätt kunnat presentera Lindströms ställningstaganden i tidens

frågor. Den kritik som riktats mot honom från politiska motståndare, vanligtvis dem på partiets vänsterkant, redovisas. Lindström var även riksdagspolitiker med säte i Första kammaren. Som sådan verkade han i flera utskott och var en flitig motionär. Han tog plats i partistyrelsen. Omdömet om Lindströms publicistiska och politiska insats utfaller gynnsamt. Därvidlag stämmer Hansen överens med en annan forskare, Kent Zetterberg, som tecknat minnet. Denne har vid 1980-talets början i en utförlig artikel i *Svenskt biografiskt lexikon* värderat det Lindströmska livsverket. Märkligt nog återopas Zetterberg inte alls av Hansen som litat till andra källor och bearbetningar. Notapparaten är utförlig men boken hade förtjänat ett personregister.

Rickard Lindström, född år 1894, stammade från Dalarna. Fadern var brädgårdsförman och sonen försörjde sig under ett antal år som brädgårdsarbetare innan han, litterärt bevandrad och skrivkunnig, kunde försörja sig som lokalredaktör i Mora. Partiet tog snart hand om honom. Han vikarierade som partisekreterare och han blev ordförande i det socialdemokratiska ungdomsförbundet under ett uppbyggnadsskede. Lindström förmådde övertyga, både i tal och skrift. Hans internationella orientering är påtaglig. Engelska och franska sympatier formades tidigt hos honom. Under ett par år, 1928–1930, arbetade han som utrikes korrespondent från London.

Redan från början var Lindström en socialistisk revisionist och som riksdagspolitiker stod han på partiets högerkant. Hans bärande idé var ett välfärdssamhälle, ett – som Hansen skriver – verkligt folkhem. De socialistiska doktrinerna värderas efter hur de förhåller sig till denna vision. Lindström vill av socialdemokratin skapa ett folkparti och inte ett klassparti. Folkhemmet kan utformas i samverkan med andra partier, gärna borgerliga. Det demokratiska styrelseskicket hör till folkhemmets grunder. Meningsmot-

sättningarna till partivänner gällde särskilt marxismens plats i partiprogrammen. Här fick Lindström alls inte som han önskade. Utsugning var ett begrepp som dröjde kvar vid programrevisionerna. Lindström ville mönstra ut det som ovederhäftigt.

Lindström såg marknadsekonomin som effektivare än planhushållningen. Han talade inte för ett förstatligande av några näringsgrenar. Han ville i stället hålla det ekonomiska livet under politisk uppsikt. Därmed beträddes vägen till välståndsökning. Hans kritik av det kommunistiska konceptet var utan förskoning. Men Lindströms egen ståndpunkt kunde vara otydlig. Han skrev 1927: "Varje framsteg som förverkligar en högre grad av samarbete kan sägas vara ett framsteg i socialistisk riktning."

Som socialistisk reformist var Lindström på en gång nationalist och internationalist. När hans parti ville avrusta var han försvarsvänlig. 1920-talet var nedrustningstider. 1930-talet ville se en försiktig uppbyggnad av svenskt försvar och det var först under krigsåren på 1940-talet som partiet helt slöt upp kring de ståndpunkter som Lindström länge förespråkade. Officerskårens sociala rekrytering kunde då påverkas.

Inställningen till den frivilliga skytterörelsen splittrade länge partiet. Var rörelsen riktad mot folket eller i själva verket ett skydd och ett värn för demokratin, den åsikt som Lindström hävdade.

I Ålandsfrågan 1939 följde Lindström Rickard Sandler's linje som för Sandler's vidkommande blev orsak till att denne fick lämna regeringen. Under det följande vinterkriget tog Lindström starkt parti för Finland. Han gick därvid längre än Per Albin.

Lindströms åsikter om kyrka och politik beskrev samma kurva som partivännen Arthur Engbergs. Ett avståndstagande i yngre år förbyttes i en positiv hållning och en uppslutning kring propäer som fördes

fram av de kristna socialdemokraterna i Broderskapsrörelsen.

På 1930-talet var Lindström huvudredaktör för *Ny Tid* i Göteborg, därefter, under krigsåren, chef för *Social-Demokraten*, namnändrad till *Morgon-Tidningen*. Åren efter andra världskriget fortsatte han som fri skriftställare. Hälsan svek honom och han avled, 55 år gammal, 1950.

Vad i Lindströms gärning som verkligen ifrågasatts av samtid såväl som eftervärld är således hans hållning under de år i början av andra världskriget då de tyska vapnen var framgångsrika. I Sveriges utsatta läge hörde han inte till dem som ville utmana den tyska makten. Både Lindström och den likaså klandrade Allan Vougt, redaktör för *Arbetet* i Malmö, gick vid några tillfällen för långt i sitt försvar för regeringen Hanssons politik. Men det rörde sig, med Hansens språkbruk, om taktiska reträtter och inte om en ideologisk omorientering, låt vara att Ture Nermans och Torgny Segerstedts kritik mot honom för undfallenhet står kvar. Även Ragnar Casparsson hörde till Lindströms vedersakare.

Richard Lindströms personarkiv kan konsulteras i Arbetarrörelsens arkiv. Där har Hansen även studerat arkiv som samlats av Per Albin Hansson, Zeth Höglund och Gustav Möller. Även om den själv lärde Lindström i ett längre perspektiv inte formulerat någon särpräglad samhällssyn, är ändå det bidrag välkommet som Hansen med sin bok lämnat till den politiska idéhistorien.

Åke Lilliestam

MAGDALENA HILLSTRÖM

Ansvaret för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919.

Linköping: Department of Culture Studies
Linköpings universitet, 2006.

Om man fördjupar sig i den svenska museihistorien skall man finna att det sena 1800-talet är den period då mycket av det nutida museiväsendet grundas. Ett skäl är förstås industrialismen som skapade ett välstånd som innebar att medel till denna verksamhet kunde bäras av samhället. Inte bara kyrkan och skolan kunde nu erbjuda bildning och förströelse i bred folklig mening. Denna markering av det folkliga är inte oviktig eftersom de museitankar som utgick från både statligt och privat håll under mitten och det sena 1800-talet fokuserade på just folkbildning. Tillgängligheten var stor till museerna genom låga entréavgifter och publiksiffrorna höga, särskilt i relation till landets dåvarande befolkningstal och den klena turismen. Som en underton i det folkliga budskapet, åtminstone inom de konst- och kulturhistoriska museerna, låg en konstruktion av landets nationella storhet och fosterlandets helighet. Särskilt 1600-talets skapelse av det ärevördiga Sverige blev omsatt i en folklig praktik. Att emigrationen till Amerika spelat roll för inriktningen är uppenbart.

Behovet under 1600-talet att ge den dåvarande stormakten Sverige lämpliga anor resulterade också i bestående reformer på kulturarvsområdet. Bl.a. inrättade man Riksantikvarieämbetet och lärda personer fick i uppdrag att undersöka och bevara fornminnen. Denna byråkrati kom att fortleva in i början av 1800-

talet där idéflödet inom Götiska förbundet blev en sorts första renässans för det nationella tankebygget. Under 1800-talets gång började också intresset för den egna kulturhistorien att växa fram lokalt och regionalt. Tecken på detta var framväxten av fornminnesföreningar som ofta inrättades landskapsvis. Också privata aktörer framträdde på den svenska kulturarvs scenen där det stora namnet kom att bli Artur Hazelius. Som utvecklingen gestaltade sig kom de lokala intressena snart i konflikt med landets centrala kulturarvsinstitutioner och då särskilt Riksantikvarieämbetet. Orsakerna var säkert flera. Skiftande personkemi bland företrädare i olika läger var sannolikt en viktig faktor; gränsstrider om vad som skulle räknas som "rikskultur" en annan. En tredje men sällan uppmärksammas orsak var säkert också sektorns knappa ekonomiska resurser som spädde på den interna kulturkampen.

Man kan väl säga att Hazelius i denna kontext var en rebell och frifräsare. Från att tidigare ha drivit en egen linje i språkfrågan mot etablerade auktoriteter skulle han upprepa samma sak på museiområdet men nu med fullständig framgång. Denna Hazelius etablering på museiområdet är kärnan i Magdalena Hillströms avhandling som emellertid också innehåller en omfattande museihistorisk beskrivning kring denna process. Hillström följer också upp med en granskning av det svenska museiområdet fram till 1919 – många år efter Hazelius död – då Nordiska museet med Skansen åtminstone formellt inlemmades i det statliga museilandskapet. Innan, hävdar Hillström, hade Nordiska museet varit en fritt verksam institution utanför statlig etik och offentliga regelverk.

En linje i avhandlingen är undersöka olika berättelser om egentligen samma sak. Enkelt uttryckt har "riksarvet" berättat sin historia medan "lokalarvet" och Nordiska museet/Hazelius sin. Avhandlingen benar väl inte upp dessa berättelser och gör någon käll-

kritisk analys utan stannar vid att i huvudsak konstatera att berättelserna är olika och utformade för att gynna och rättfärdiggöra respektive områdes göranden och låtanden. Resultatet är väl inte så överraskande men samtidigt vilar undersökningen på en ingående och värdefull genomgång av tillgängligt källmaterial. Det är naturligtvis inte utan intresse att kunna ta del av hur olika grenar av kulturarvet har velat framställa sig inför omvärlden särskilt under det sena 1800-talet då striden stod het.

När det gäller personen Artur Hazelius och den institution han företrädde finns emellertid en del i avhandlingen som väcker förvåning och funderingar. Författaren menar att Nordiska museet var en institution som Hazelius kunde driva, utveckla och förändra som om det var hans egen privata lekstuga. Omvärlden ställde sig också frågande till Nordiska museet eftersom man inte fick grepp om vilken typ av museum/institution det egentligen var frågan om. Denna yviga karaktär skalas så småningom av enligt avhandlingen och är en avslutad process 1919 då Nordiska museet med Skansen inlemmas i kretsen av vad vi i dag skulle kalla ansvars/centralmuseer styrda av staten.

Ett viktigt faktum i sammanhanget är att Hazelius institution fick statsbidrag redan från 1875. Det var förstås inte heltäckande för verksamheten men genom åren ett betydande tillskott som knappast kunde undvaras. Om det i sin tur betydde att Hazelius anpassade sig till statliga kulturdirektiv är väl svaret närmast negativt. Däremot måste han hålla sig på god fot med sina känningar i riksdagen som årligen beviljade medel. Till detta kom att museet från 1880 hade en styrelse/nämnd som Hazelius hade att ta hänsyn till. Det är också känt att han hade nära relationer med en del av dessa – bl.a. Axel Key och Magnus Isaeus – där herrarna fick tjänstgöra som bollplank och rådgivare i olika frågor. Hur allt detta i praktiken kunde styra

Hazelius är svårt att fastställa men utan betydelse kan det knappast ha varit. Däremot är det säkert rätt att Hazelius ville driva det museala efter eget huvud. Men här var han i gott sällskap med samtida museichefer.

När det gäller museets oklara inriktning finns anledning att hålla med författaren. Insamlingen av föremål och utställningarna hade ett mycket brett och vittomfattande innehåll. Ändå kan man ana två underliggande mål för Hazelius. Han ville skapa en av det offentliga samhället erkänd och understödd institution. Att driva museiverksamhet utan medel från staten var dömt att misslyckas och kollegan Hammers öde ville han inte dela. Den yviga insamlingen var väl också ett sätt att marknadsföra institutionen som betydande om man hade många föremål. En och annan riksdagsman gick på knepet. Men i föremålsfloden fanns ändå en kanske dold kärna kring norsk-svensk kulturhistoria efter Gustav Vasa. I detta val blev Hazelius sannolikt inspirerad av Mandelgrens och Hyltén-Cavallius preferenser där bondekulturen var ett viktigt inslag. Resultaten av Nordiska museets etablering blev ju att Historiska museet också formellt fick lämna ifrån sig detta samlingsområde – som man enligt Svenska fornminnesföreningen allvarligt misskött – till sitt nya systemmuseum när Nordiska museet väl inlemdes i den statliga museiorganisationen.

Ett spännande och intressant avsnitt i Magdalena Hillströms avhandling är redogörelsen för tiden 1901–1919. Detta har redan berörts i många böcker och artiklar med det huvudsakliga resultatet att två skolor stod mot varandra när arvet efter Hazelius skulle förvaltas och att Hazeliuslägret förlorade med sonen i spetsen. Enligt Hillström är förloppet väsentligt annorlunda. Här framkommer att det Hazelius stod för inte var så populärt ens bland museets egna anställda en bit in på 1900-talet. Hazelius betraktades

inte som en professionell museiman. Kanske inte heller förlegad utan mera en man som verkat med framgång i sin egen tid men vars idéer passade sämre i den professionaliseringsprocess som nu var på gång inom museiområdet. En konkret åtgärd, som författaren inte nämner, men som styrker att Hazelius var mindre "helig" i början av 1900-talet är åtgärden att sälja ut den omfattande tyska skråsamlingen. Den hade Hazelius med stor hängivenhet samlat in under flera av 1800-talets senare decennier. Beslutet, som förstås inte var okontroversiellt, motiverades av att samlingen ansågs obsolet och inte längre ingick i museets ansvarsområde. Adressen till Hazelius som yvig och problematisk yrkesutövare kan knappast missförstås.

När det slutligen gäller den i avhandlingen berörda professionaliseringsprocessen är det lätt att hålla med om att Hazelius jämfört med t ex Bror Emil och Hans Hildebrand eller efterträdaren Bernhard Salin hade en svag utbildningsbakgrund. Med sin tydliga språkprofil hade han passerat betydligt bättre in i SOFI:s nuvarande verksamhet. Däremot negligerar avhandlingen att Hazelius hade två trumfkort som väl kompenserade hans bristande ämneskunskaper. Han var en erfaren, lysande pedagog och stilist som mångårig lärare och produktiv författare. Detta fick direkt genomslag när han gestaltade sina utställningar och marknadsförde sin verksamhet.

I sammanfattning; en gedigen avhandling som vittnar om omfattande forskarmöda parad med museihistoriskt spännande forskningsresultat har sett dagens ljus vid Linköpings universitet.

Ulf Hamilton

KERSTIN ASSARSON-RIZZI M.FL.

Bror Emil Hildebrand

Stockholm: Kungl. Myntkabinettet, 2006. 103 s., illustr.

Bror Emil Hildebrand (1806–1884) tycks ha haft många intressen. Under sin studietid i Lund umgicks han i skalden Esaias Tegnér's hem och skrev ned skaldens smådikter i "ett drygt band". De flesta kunde han läsa upp ur minnet liksom Tegnér's större diktverk *Nattvardsbarnen*, *Axel* och *Frithiofs saga*. Hildebrands bana var dock ovanligt rak. I Lund disputeerade han 1829 på en avhandling om anglosachsiska mynt, och under resten av sin levnadsbana skulle han fortsätta att ägna sig företrädesvis åt mynt och medaljer. Eftersom han var flitig, trots hälsobekymmer ständigt var arbetsför och med dåtida mått blev en gammal man, lyckades han utföra storverk inom numismatiken. Mellan 1830 och 1832 arbetade han med att vårda och ordna samlingarna i Lunds universitets historiska museum och myntkabinett. År 1832 fick han förflyttning till Kungl. Myntkabinettet i Stockholm där han likaså arbetade med Vitterhetsakademiens fornsakssamling. År 1837 blev han så riksantikvarie. Han utgav tre band av *Svenskt Diplomatarium* (samlingen av svenska medeltidsbrev) liksom verket *Svenska sigiller från medeltiden*. Dessutom byggde han upp det som skulle bli Statens historiska museum. Trots allt gjorde han ändå sin största insats i fråga om Myntkabinettets samlingar. 1846 kom hans storverk *Anglosachsiska mynt i Kongl. Myntkabinettet* (ny utökad upplaga 1881). Därefter följde *Minnespenningar öfver enskilda svenska män och kvinnor* (1860), *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar*,

Bror Emil Hildebrand. Medaljbild från 1885, utförd av Adolf Lindberg.

Foto: Gabriel Hildebrand, Kungl. Myntkabinettet.

praktmynt och belöningsmedaljer I-II (1874–75). Dessa böcker är alltså standardverk som en personhistorisk forskare bör känna till.

Denna arbetsmyra har Kungl. Myntkabinettet med all rätt velat hedra och påminna om med en behändig liten skrift, och visst får man inblickar bakom fasaden. Som så många andra specialister kände han sig stundom ensam i världen – eller åtminstone i Sverige. Den ende han kunde rådgöra med var hans läromästare C. J. Thomsen i Köpenhamn. För strömningarna i tiden stod han mestadels främmande. Han var en av de konservativa ämbetsmän som styrde Sverige, en av de bästa, pliktmedveten, flitig och kunnig. I sin ungdom hade han bibringats romantikens idealiserade kvinnosyn. Vänskapen med kvinnorna i släkten och bekantskapskretsen betydde mycket för ho-

nom. Riktigt nära kommer man honom dock inte. Med tillfredsställelse erfar man därför, att hans egenhändiga levnadsteckning ska utgivas, men måhända håller han även där ett visst avstånd till allmänheten. Flera av författarna har tagit del av självbiografien, men de anför inte några mer personliga uttjutelser.

Hans liv tycks ha varit hans verk. Han gjorde en enastående insats för att sprida kunskaper om Kungl. Myntkabinettets mynt och medaljer. Hans sentida efterföljare är likaså flitiga. Myntkabinettet kan se tillbaka på en omfattande utgivning av lättillgängliga skrifter med väsentliga uppgifter.

Inte minst personhistoriker har i mynten och medaljerna viktiga källor och bilder. De latinska inskrifterna på medaljerna ger ofta träffande och sinnrika sammanfattningar av de hedrade männens och kvin-

nornas verksamheter. Personavbildningarna på äldre mynt och medaljer är oftast framstående konstverk, ofta både tydligare och uttrycksfullare än de målningar som alltför många gånger har återgivits i historieverken. Efter att ha tagit del av Myntkabinettets skrifter förundrar jag mig mycket över, att vi sällan eller aldrig ser myntens och medaljernas personporträtt som illustrationer i historieverk och levnadsteckningar. Man skulle kanske ha väntat sig att det stora verket *Den svenska historien* skulle ha inneburit ett trendbrott, men så blev inte fallet. Vad mer kan göras? Bör Kungl. Myntkabinettet ge ut bearbetade upplagor av Hildebrands standardverk med stora fotografiska avbildningar av mynten och medaljerna? Det vore mycket tacknämligt, men tyvärr har man anledning att befara, att sådan speciallitteratur inte kommer att uppmärksammas efter förtjänst. Eller bör man lägga ut samlingarna med goda avbildningar på nätet? Det är allt att döma det mest verksamma sättet att nå ut nu för tiden.

En sak är dock klar: Myntkabinettets dätida bokutgivning liksom den nutida visar att skulden till att myntbilderna inte har uppmärksammas efter förtjänst ligger hos historikerna och inte hos numismatikerna. Föreliggande lilla levnadsteckning bär syn för sägen. Den är vederhäftig, lättillgänglig, trevligt skriven och välillustrerad, som sig bör inte minst med utmärkta bilder av minnespenningar.

Lars Gabrn

Anm: Övriga författare är Frédéric Elfver, Lars O. Lagerqvist, Ulf Nordlind, Torbjörn Sundquist, Per Widén, Eva Wiséhn, Ian Wiséhn och Marie-Astrid Voisin.

Personhistoriska nyheter

Personhistoriska samfundets årsmöte

Samfundets årsmöte hölls den 23 maj i Riksarkivets lokaler i Stockholm. Följande styrelse valdes för det kommande året: Ordf. Tomas Lidman, vice ordf. Evabritta Wallberg, sekreterare Gunnel Furuland, kassör Sven-Olov Larsson, redaktör Torbjörn Nilsson, övriga styrelseledamöter Johannes Rudberg, Lars Ericson Wolke, Kristina Lundgren, Peeter Mark och Lars Wikström.

Efter de sedvanliga årsmötesförhandlingarna höll docent Göran Nilzén ett anförande kring sin bok *Carl Gyllenborg. En frihetstida hattpolitiker* (recenseras i detta nr. av PHT).

Nya avhandlingar

Petra Garberding, *Musik och politik i skuggan av nazismen. Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna*. Baltic and East European Graduate School (BEEGS), Södertörns högskola, 2007.

Henrik Rosengren, *"Judarnas Wagner". Moses Pergement och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*. Historia, Lunds universitet, 2007.

Litteratur som skickats till PHT

Stina Fallberg Sundmark & Göran Lundstedt (red.), *Kyrkoliv i 1800-talets Sverige. Festskrift till Oloph Bexell, 2007*. I centrum för de olika bidragen står personer som på skiftande sätt har haft betydelse för kyrkolivet under seklet, t.ex präster som Jonas Ekedahl och hans barnbarn Elin Wägner, biskopen Esaias Tegnér samt husmödrarna Maja Stina Larsdotter och Emelie Petersen.

*

Tor Flensmarck & Björn Gyllix, *Ve de besegrade! Om snapphanetiden och seklet då Skåne blev svenskt, 2006*. I boken belyses försvenskningen av Skåne i det historiska reportagens form och med tidens skåningar i huvudrollen.

*

Eva Helena Cassel-Pihl, *För en långt avlägsen framtid, 2006*. En bok om den stora samlaren Wilhelmina von Hallwyls liv, utgiven av Hallwylska Museet.

*

Margit Brew, *Scandinavian Footprints. A story of Scandinavians settling in New Zealand, 2007*. Ett mindre känt resmål i den svenska utvandringens historia. Författaren följer bl.a. emigrantagenten Bror Erik Friberg och hans familj.

*

Journalisten Sven O Andersson. I urval, 2007. Texter av den socialdemokratiske journalisten, i urval av hans svärdotter, Gunilla Stahre Anderson.

*

Sveriges medeltida personnamn. Häfte 15, 2007. Utgiven av Institutet för språk och folkminnen, Uppsala. I redaktionen Anita Eldblad (huvudredaktör), Christina Allard, Agneta Sundström och Eva Brylla.

*

Anders Perlinge, *Släkterna Reenstierna och Wängberg. Ett okänt samband via Varsundet i Amnehärad på 1700-talet, 2007*.

*

Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Senare avd., trettonde bandet. Brev från Jacob Spens och Jan Rutgers, 2007. Utgivna av Arne Jönsson och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin i samarbete med Riksarkivet.

*

Bengt Sjöberg, *I tonernas värld. Frans Sjöberg 1824–1885*, 2006. En skildring av musikern Frans Sjöbergs liv, inklusive en förteckning över hans ca 1 300 kända kompositioner och arrangemang.

*

Gunvor Landén, *Adelsfröken eller piga?* 2007. Om Eberhard Zacharias Munck af Rosenschöld, dottern Eva Eleonora och dotterson Peter Frithiof i den kulturhistoriska släktkrönikans form.

*

"Han skrev ständigt". Gustaf Åberg och hans bibliografi, 2005. Om fil.lic. i konsthistoria och museiintendenten Gustaf Åberg (1910–2000), utgiven av Skånes hembygdsförbund med förord av Kerstin Arcadius.

*

Saxo. Kulturhistoria för Skåneland. Nr 19. Essäer, 2007.

*

Elbogen, 2006. Malmö kulturhistoriska förenings årskrift.

Tidskrifter

Historisk tidskrift 2/2007:

Maria Sjöberg, "Stormaktstidens krig – och kvinnor. Något om betydelsen av perspektiv".

Historisk tidskrift 3/2007:

Bo G. Hall, "Kan biografisk metod vara vetenskap?"
Gunlög Josefsson, "Riddare Nils – från Dannäs eller rättträdig? Om ortnamnet Dannäs och en medeltida riddare".

Esbjörn Larsson, "Manligt och omanligt på Karlberg. En studie av pennalistiskt våld inom Krigsakademiens kadettkår".

Medarbetare i detta nummer

- Ulf Hamilton* Född 1944. Fil. dr. i historia vid Stockholms universitet 1997 på avhandlingen *Teknik på bönders villkor. De tekniska och politiska aktörernas inflytande på den statreglerade tekniska förändringen i Sverige 1806–1972*. Intendent vid Nordiska museet. Har publicerat flera artiklar om idrotts- och personhistoria.
- Göran Sallnäs* Född 1938. Fil. mag. och pol. mag. i Lund 1963. Lärare vid LO:s folkhögskola Runö/Runö folkhögskola. Utgivit skrifter om Latinamerika, lokalhistoria samt tillsammans med Marianne Marcusdotter, *Elisabeth & Ludvig De Vylder – två folkhögskolepionjärer*, 2006.
- Andreas Tjerneld* Född 1949. Disputerade 1983 i historia vid Stockholms universitet på avhandlingen *Från borgarståndets storhetstid. Statsbudgeten som partiskiljande fråga i den sena ständsriksdagen*. Medredaktör för *Tvåkammarrisdagen 1867–1970* (1988–1992). Redaktör vid *Svenskt biografiskt lexikon*.
- Peter M. Nilsson* Född 1953. Utbildad läkare och docent, disputerade 1991 på en avhandling om riskfaktorer för hjärtkärlsjukdom. Universitetslektor och chef för Enheten för medicinens historia, Lunds universitet. Forskat om medicinsk dokumentation, provinsialläkarväsendet, samt hur krig, katastrofer och ideologier påverkat medicinens utveckling.
- Sven Collin* Född 1923. Student i Borås 1942, administratör inom Posten 1946–1988, sista tio åren som byrådirektör vid Postens Centralförvaltning. Studier vid Borås Högskola 1989–1990 (engelska) och 1995–1996 (franska).
- Göran Ulväng* Född 1968. Fil. dr. och forskare vid ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, samt lantbrukare. Har i över 20 år också varit verksam som lokalhistoriker med sydvästra Uppland och herrgårdar som främsta intresseområden.
- Anders Ivarsson Westerberg* Född 1966. Disputerade 2004 vid Handelshögskolan i Stockholm på avhandlingen *Papperspolisen. Den ökande administrationen i moderna organisationer*. Forskar inom ett projekt om regeringskansliets organisation och utveckling vid Södertörns högskola.
- Olof Hägerstrand* Född 1942. Disputerade 1995 i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet på avhandlingen *”Juntan” som realitet och hörsägen. Makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet*. Under många år redaktör och medarbetare i kulturtidskrifter. Redaktör för *PHT* 1998–2005.

- Lisa Öberg* Född 1948. Docent i historia. Disputerade 1996 vid Stockholms universitet på avhandlingen *Barnmorskan och läkaren. Kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870–1920*. Prefekt för institutionen *Kultur och kommunikation* vid Södertörns högskola.
- Torbjörn Nilsson* Född 1954. Docent i historia, forskare vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Utgav 2004 *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under hundra år, 1904–2004*. Arbetade inom det svensk-norska Projekt 1905 i samband med hundraårsminnet av unionsupplösningen. Redaktör för *PHT* sedan 2005.
- Lars Ericson Wolke* Född 1957. Professor i krigsvetenskap vid Försvarshögskolan i Stockholm. Militärhistoriker och författare till en rad vetenskapliga och populärhistoriska verk. Senast biografien *Johan III* och som medförfattare till *Trettioåriga kriget (Europa i brand 1618–1648)*.
- Björn Asker* Född 1956. Fil. dr. i historia vid Uppsala universitet 1983 på avhandlingen *Officerarna och det svenska samhället*. Numera docent och universitetslektor i Arkivkunskap vid samma lärosäte. Utkom 2004 med *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735*. Redaktör för *PHT* 1991–1995.
- Lars Gahrn* Född 1953. Fil. dr. i historia vid Göteborgs universitet 1988 med avhandlingen *Sveariket i källor och historieskrivning*. Antikvarie vid Mölndals museum. Har publicerat en lång rad artiklar om forntid, medeltid samt lokal- och personhistoria.
- Fredrik Eriksson* Född 1971. Fil. dr. i historia 2004 med avhandlingen *Det reglerade undantaget. Högerens jordbrukspolitik 1904–2004*. Verksam som forskare vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, studerar bland annat agrara rörelser i Östersjöområdet.
- Åke Lilliestam* Född 1925. Fil. dr. i idé- och lärdomshistoria, 1:e bibliotekarie vid KB, överbibliotekarie vid Karolinska institutet 1986–1990. Redaktör för *PHT* 1973–1980.

Personregister

- Adlercreutz, Anne-Cathrine, 201
Adlercreutz, Carl Johan, general, statsman, 50f
Adlercreutz, Carlos, underrättelsechef, 87
Adlercreutz, Gustaf, 201
Adlercreutz, Maria, 201
Adlercreutz, Thomas, 201
Adlersparre, Georg, militär, politiker, förf., 48, 50
Adolf Fredrik, sv. kung, 58
Ahlberg, Alf, folkbildningsman, förf., 41
Ahlin, Lars, förf., 217
Ahlqvist, Edwin, boxningspromotor, 98
Ahnlund, Nils, historiker, prof., Akademiled., 175, 232, 234
Akrell, Carl, adjutant, kartograf, 45–54
d'Alembert, Jean, fra. matematiker, upplysningsfilosof, 199
Alexander den store, makedonsk kung, imperiebyggare, 232
Alexander II, ry. kejsare, 124
Alexanderson, Nils, prof., justitieråd, liberal, 177
Alfvén, Hugo, tonsättare, 115
Alm, Göran, bibliotekschef, förf., 84, 86
Almquist, Carl Jonas Love, förf., 135
Alströmer, Jonas, bruksägare, 234
Alströmer, Patrick, ämbetsman, handelsidkare, mecenat, 234f
Alving, Barbro ("Bang"), journalist, 221
Anders Nilsson (Trygg), karolinsk soldat, 231
Andersson, Bertil, 234f
Andersson, Catharina, historiker, fil. dr., 120ff
Andersson, Dan, LO-ekonom, 92
Andersson, Ingvar, historiker, riksarkivarie, 104
Andersson, Lars I, historiker, doc., 91
Andreen, Finn, 1:e bibliotekarie, 181
Andrén, Georg, statsvetare, prof., statsråd (h), 173
Anund Jonsson, riddare, 73, 75f
Arrhén, Erik, statsvetare, högerman, 173
Ask, slaktare, 62
Askelöf, Johan Christoffer, ämbetsman, redaktör, 53
Asp, Kent, medieforskare, prof., 214
Aspenström, Werner, förf., Akademiledamot, 82f
Assarsson-Rizzi, Kerstin, förf., 241ff
Atterberg, Kurt, kompositör, 40, 112f
August II, polsk kung, 196
Aulén, Gustaf, teolog, prof., biskop, 138
Aurell, Tage, förf., 219
Axell, Harald, bankdir., 87
Baer, Frédéric-Charles, fra. ambassadpastor, 196
Bagge, Gösta, nationalekonom, partiledare (h), statsråd, 8f
Balck, Viktor, officer, idrottsledare, 100
Barudio, Günter, historiker, 232
Bauer, Sally, kanalsimmerska, 99
Bebel, August, ty. socialdem. politiker, 33
Beijer, Agne, teaterhistoriker, kritiker, 100
Bejerot, Nils, läkare, 191
Benckert, Robert, bankinspektör, 227
Bengta Karlsdotter, 76
Berglund, Nils, dir., 87
Bergman, Carl Otto, överste, 158
Bergman, Hjalmar, förf., 175
Berman, Jules, sportjournalist, 100
Bernadotte, Jean Baptiste (Carl XIV Johan), 198
Bernadotte, Sigvard, greve, formgivare, 85
Bernstorff, da. premiärminister, 65
Bertson, Tor, kyrkoherde, 142
Beskow, Elsa, konstnär, förf., 99
Beskow, Ivar, amanuens, 178, 181
Beskow, Natanael, predikant, skolman, förf., 99, 164
Bestjuzjev, ry. sändebud, 62f
Bildt, Carl, partiledare (m), statsminister, utrikesminister, 212
Bismarck, Otto von, ty. rikskansler, 35
Bjerre, Andreas, 113
Bjerre, Poul, da. sjuksläkare, 113f
Björkman, Carl, tidningsman o förlägg., 217
Björling, Gunnar, finl.-sv. förf., 104, 217
Björling, Johan, revisionssekr., 148
Blair, Tony, britt. premiärminister (lab.), 214
Block, Tomas, förf., 112
Bo Jonsson (Grip), jordägare, 73–76
Boalt, Gunnar, sociolog, prof., 96
Boberg, Anna, målare, konsthantverkare, 85
Bodström, Lennart, TCO-ordf., statsråd (s), 97, 212
Bodström, Thomas, advokat, statsråd (s), 212
Boheman, Erik, diplomat, politiker (fp), 87
Bohlin Olsson, Britt, politiker (s), 92
Bohman, Gunnel, expeditionsamanuens, 178
Bohman, Gösta, partiledare (m), statsråd, 93

- Boije, Hans Henrik, landshövding, 64, 66, 71
 Bojerud, Stellan, militärhistoriker, 88
 Bonde, Beata, 201f, 207
 Bonde, Carl, riksråd, 73
 Bonde, Gustaf, riksskattmästare, 203, 207
 Bonnier, Albert, tidningsutg., 217
 Borg, Anders, nationalekonom, finansminister (m),
 93f
 Borg, Oscar, styckjunkare, 183
 Bourdieu, Pierre, fra. sociolog, 57, 98
 Bovall, Anders, 222
 Bovall-Hedén, Johanna, barnmorska, 222ff.
 Boye, Karin, förf., 96
 Brahe, greve, 196
 Brahe, Magnus, militär, riksmarskalk, 53
 Bremer, Fredrika, förf., 156
 Bring, Samuel, 1:e bibliotekarie, 178, 181
 Broady, Donald, sociolog, prof., 57
 Broman, Erland, kammarrherre, 61f
 Broomé, Bertil, krigsarkivarie, 104
 Broomé, kammarråd, 69
 Browaldh, Tore, bankdir., 15
 Brusewitz, Axel, statsvetare, prof., 175
 Bråkenhielm, Harald, officer, Finlandsfrivillig, 191
 Burckhardt, Jacob, schweiz. historiker, 34
 Burenstam Linder, Staffan, prof., statsråd (m),
 rektor 93ff
 Byron, George Gordon, lord, britt förf., 121
 Böök, Fredrik, litteraturvetare, prof., 40f
- Callersten Brunell, Margareta, kurator, 115
 Carl XVI Gustaf, 84ff
 Carl, sv. prins, 85
 Carlquist, Gunnar, överbibliotekarie, 178, 181
 Carlson, Sune, företagsekonom, prof., 90
 Carlsson, Henry ("Garvis"), fotbollsspelare, 99
 Carlsson, Ingvar, partiledare (s), statsminister, 211
 Carlsson, von, statssekreterare, 69, 71
 Carpelan, Bo, finl.-sv. förf., 219
 Casparsson, Ragnar, tidningsman (s), landshövding,
 238
 Cassel, Gustaf, nationalekonom, prof., 8, 11, 14, 17
 Casteja, fra. sändebud, 63
 Cedercreutz, Herman, riksråd, 60ff
 Cederqvist, Jane, simmerska, 99
 Chamberlain, Houston Stewart, britt.-ty. kultur-
 filosof, rasteoretiker, 109
 Chapman, Fredrik Henrik af, skeppsbyggare,
 amiral, 56, 59, 68
- Chirac, Jacques, fra. president (kons.), 214
 Christina, sv. prinsessa, 84f
 Chrusitjov, Nikita, sov. ledare, partichef, 191
 Churchill, Winston, britt. statsman, förf.,
 Nobelpristagare, 100
 Claesson, Stig ("Slas"), förf., 190
 Clason, Sam, historiker, riksarkivarie, 104
 Conrad, Joseph, polsk-britt. förf., 216
 Creutz, Gustav Filip, greve, ambassadör, 194ff, 199
 Crompton, Richmal, britt. förf., 219
 Cronacker, Dorothea, 207
 Cronacker, Erik Magnus, 206
 Cronacker, Gustafva, 206f
- Dagerman, Stig, förf., 215, 217
 Dahlgren, Claes, 207
 Danell, Gustaf Adolf, teolog, domprost, 139, 144
 Danielsson, Axel, tidningsman, politiker (s), 237
 Dante Alighieri, ital. förf., 215, 217
 De Geer, Gerard, dir., 90
 De la Gardie, Magnus Gabriel, greve, rikskansler,
 234f
 De Vylder, Elisabeth (f. Lundberg), folkbildare,
 155–170
 de Vylder, Klas, 156
 De Vylder, Ludvig, folkbildare, 155–170
 Dennis, Bengt, tidningsman, riksbankschef, 93
 Désirée, drottning, 229
 Deux Ponts, Maximilien des, överste, 198
 Diderot, Denis, fra. upplysningsman, encyklope-
 dist, 199
 Diktonius, Elmer, finl.-sv. förf., 104, 106
 Dyrssen, Eva (f. Hallin), förf., 117f
 Dyrssen, Gustaf, general, femkampare, 118
 Döbeln, Georg Carl von, friherre, militär, 48, 50
- Edlund, S. Gunnar, läkare, förf., 192
 Edström, J. Sigfrid, idrottsledare, dir., 90f
 Edwall, Allan, skådespelare, förf., 221
 Ehrensvärd, Augustin, militär, fästningsbyggare, 64,
 66f, 71
 Ehrensvärd, Carl August, överamiral, 68
 Eidem, Erling, ärkebiskop, 103
 Ekeblad, grevinna, 63
 Ekedahl, W., historiker, 164
 Ekelund, Vilhelm, förf., 106
 Ekelöf, Gunnar, förf., akademiled., 104, 216 f, 219
 Elfver, Frédéric, förf., 243
 Enckell, Rabbe, finl.-sv. förf., 104, 219

- Engberg, Arthur, statsråd (s), 238
 Engdahl, Per, fascist, skriftställare, 39
 Engeström, Sigfrid von, teolog, prof., 146, 149
 Englund, Peter, historiker, prof., akademiled., 88
 Engnell, Ivan, teolog, prof., 146
 Engström, Bengt Olof, förf., 111ff
 Erdmann, Nils, 58
 Erik Tomasson, 74
 Eriksson, A., kontraktsprost, 142
 Eriksson, Fredrik, historiker, fil dr., 91
 Eriksson, Orwar, förf., 111 ff
 Erlander, Tage, partiledare (s), statsminister, 85, 96, 211f
 Esbjörnsson, Berit, förf., 116ff
 Essén, Rütger, högnationell tidningsman, 39, 41
 Eugen, prins, 85
- Fahlbeck, Erik, statsvetare, 173
 Falck, skeppsbyggmästare, 61–64, 70
 Falckengren, riksråd, 69
 Falkenberg af Bålby, Melker, riksråd, 206f
 Falkenberg af Bålby, Ulrika Eleonora, grevinna, 206f
 Ferlin, Nils, poet, 217
 Fersen, Axel von, greve, diplomat (d.y.), 196, 198
 Fersen, Axel von, riksråd (d.ä.), 66, 68, 71
 Fichte, Johann Gottlieb, ty. filosof, 34, 36
 Fichtelius, Erik, journalist, 2011–215
 Filip Ingevaldsson, lagman, 120
 Finch, britt. sändebud, 62
 Fischerström, sjömilitiekommissarie, 67
 Fisher, Ruth, 100
 Fleming, Herman, officer, 194–199
 Fleming, Sigrid Beata, 204
 Fogelqvist, Torsten, förf., publicist, 41
 Folkern, Jonas (adl. Cedercreutz), 60
 Forell, Birger, kyrkoherde, 102ff
 Forsell, Carl af, adjutant, kartograf, 45–48, 50–54
 Forsell, John, sångare, 113
 Forssberg, köpman, 63
 Forssell, Lars, förf., Akademiled., 83, 217
 Franzén, Frans Michael, poet, kyrkoman, 221
 Frederik, da. kronprins, 117
 Fredrik I, sv. kung, 58, 61ff
 Freud, Sigmund, österr. läkare, psykoanalytiker, 113
 Fritz, Martin, ekonomhistoriker, prof., 234f
 Frykholm, Gietta (f. Borg), lektor, 183
 Frykholm, Hanna (f. Sjöquist), 172
 Frykholm, Herman, jurist, 173
- Frykholm, Lars, statsvetare, fil. dr., överbibliotekarie, 172–183
 Frykholm, Nils, distriktsveterinär, medicinalråd, 172f
 Fröding, Gustaf, skald, 111
 Furugård, Birger, nazistledare, 39
 Färdin, Thorbjörn, partiledare (c), statsminister, 93
- Gangius, Petrus Petri, prost, kyrkoherde, 60
 Gizenga, Antoine, kongolesisk politiker, 220
 Goethe, Johann Wolfgang von, ty. förf., 105, 107, 123
 Goffman, Erving, am. sociolog, 38f
 Grafström, Sven, dipl., 87, 180
 Gram, grosshandlare, 67
 Gramsci, Antonio, it. kommunistisk politiker, filosof, 98
 Grandien, Bo, journalist, prof., 83
 Granqvist, Carl Jan, restauratör, 97
 Grenander, Elias Christoffer, 207
 Gripenstedt, Johan, godsägare, riksdagsled., 166
 Gripenwald, officer, 50
 Groth, Olof, sportjournalist, 98f
 Grundtvig, Nicolai Fredrik Severin, da. präst, folkbildare, 157, 168
 Gustav Adolf, arvprins, 84ff
 Gustav I (Vasa), 119, 240
 Gustav II Adolf, 232ff
 Gustav III, 58f, 68f, 71, 195, 205
 Gustav IV Adolf, 50f
 Gustav V, 85, 226
 Gustav VI Adolf, 85
 Gyllenadler, Claes Samuel Jonas, överjägmästare, 207
 Gyllenberg, Carl, diplomat, kanslipresident, hatt-politiker, 224ff
 Günther, Christian, dipl., utrikesmin., 28
 Gårdlund, Torsten, ekonomhist., prof., 42
 Gödel, Wilhelm, bibliotekschef, 176
 Göransson, Karl Fredrik, dir., 90
 Göring, Herman, ty. nazistisk politiker, 84, 86
- Hafström, Marie, förf., 230
 Hall, John, handelsidkare, 235
 Hallén, Harald, pastor, riksdagsled. (s), 177
 Hallin, Axel, bankman, 117
 Hallin, Eric, 117
 Hammarlund, Hilda, företagare, 95
 Hammarskjöld, Bo, ämbetsman, 9
 Hammarskjöld, Dag, ämbetsman, statsråd, FN-chef, 7ff, 11–30, 220f

- Hammarskjöld, Hjalmar, ämbetsman, statsminister, landshövding, 9, 228
 Hansen, Lars-Erik, historiker, arkivchef, 237f
 Hansson, Johan, förläggare, 42
 Hansson, Per Albin, partiledare (s), statsminister, 237f
 Harrie, Ivar, publicist, radioman, 42
 Haslum, Rolf, historiker, fil. dr., 98ff
 Hasselberg, Ylva, ekonomhistoriker, doc., 57, 68
 Hazelius, Artur, kulturhistoriker, fil. dr., Skansen-
 chef, 239ff
 Hebbe, Brita, bibliotekarie, 180
 Hebbe, Per, bibliotekarie, 180f
 Heckscher, Ebba, 95
 Heckscher, Eli, ekonomhistoriker, prof., 8, 95
 Heckscher, Gunnar, statsvetare, prof, partiledare (h), 92, 174f
 Hedén, Peter, skollärare, 223
 Hedenius, Ingemar, filosof, prof., förf., 36, 42f
 Hedin, Sven, upptäcktsresande, förf., 40, 228
 Hedlund, Sven A, chefred., liberal, 223
 Hedwall, Lennart, förf., 111ff
 Hegel, G. W. Friedrich, ty. filosof, 36
 Heidenstam, Gerhard Johan Baltzar von, diplomat, 197
 Heidenstam, Verner von, förf., III, 117
 Heine, Heinrich, ty. förf., 109
 Helander, Dick, teolog, prof., biskop, 135–150
 Helander, Gunnar, kyrkoman, förf., 218
 Helena Israelsson, 76
 Hemingway, Ernest, am. förf., Nobelpristagare, 190
 Hemming Ödgislasson, 75
 Henie, Sonja, no. konstäkerska, 99
 Herlitz, Nils, historiker, prof i statsrätt, 173f, 176–179
 Hermelin, Olof, kanslisekr., 231
 Hermelin, Samuel Gustaf, baron, kartograf, bergs-
 råd, 47f, 197
 Herslow, Carl, dir., 87f
 Hessenstein, Frédéric de, greve, 197
 Hessler, Carl Arvid, statsvetare, prof., 34f, 37f
 Heydrich, Reinhard, ty. SS-ledare, 175
 Hildebrand, Bror Emil, arkeolog, museiman, riks-
 antikvarie, 241ff
 Hildebrand, David, kanslisekr., 197
 Hildebrand, Hans, arkeolog, historiker, riksantik-
 varie, 241
 Hillström, Magdalena, fil. dr., 239ff
 Hirdman, Yvonne, historiker, prof., 79ff
 Hitler, Adolf, ty. nazist, diktator, 35f, 39, 83f, 237
 Hiärne, Gustaf Adolf, överste, riksråd, 64f
 Hjalmarson, Jarl, dir., partiledare (h), medlare, 92f
 Hjärne, Urban, läkare, naturforskare, förf., 175
 Holmberg, Olle, litteraturvetare, prof., 34–38, 42f
 Holmberg, Yngve, partiledare (h), 94
 Holmström, Leonard, rektor, 157
 Holmström, Malin, lärare, 157
 Horn af Marienberg, Gustaf, general, 204, 207
 Horn, Arvid, kanslipresident, 59, 224ff
 Horstmann, Birgitta, pedagog, 137
 Hreinsson, Einar, 57f, 67, 70f
 Hugo, Victor, fra. förf., 121
 Hult, Phillips, prof., 178
 Hyland, Lennart, radio- och tv-man, 98
 Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, kulturhistoriker, diplomat, 240
 Hägg, Gunder, löpare, 99
 Häll, Jan, förf., 104ff
 Höglund, Zeth ("Zäta"), red., finansborgarråd, riks-
 dagsled. (k och s), 238
 Höijer, Benjamin, filosof, prof., 173
 Höjeberg, Pia, journalist, förf., 222ff.
 Höpken, Daniel Niclas von, kollegiepresident, politiker, 224
 Höpken, Johan von, kanslipres., riksråd, 64ff, 71
 Ingers, E., inspektor, 169
 Ingevald Filipsson, kyrkoherde, 120
 Ingevald Torstensson, 76
 Ingrid, da. drottning, 117
 Isaeus, Magnus, arkitekt, prof., 240
 Jaensson, Knut, litteraturkrit., 42
 Johan Elofsson, ordensriddare, 120
 Johan Karlsson (Färla), kanik, 76
 Johannes, kyrkoherde, 76
 Johannisson, Ture, prof. i nordiska språk, 138f, 147, 149f
 Johansson, Alf, generaldir., nationalekonom, prof., 95f
 Johansson, Anders L, historiker, generaldir., 97
 Johansson, Annelie, förf., 114ff
 Johansson, Christin, förbundsordf., 116
 Jon Ingevaldsson (Örnsparre), riddare, lagman, 76
 Jonason, David, sportjournalist, 98f
 Joyce, James, irl. förf., 215, 217
 Jönsson, kommersråd, 70
 Jönsson, löjtnant, 194

- Kaas, da. amiral, 65
 Kallner, Gösta, kyrkoherde, 143
 Kant, Immanuel, ty. filosof, 105
 Kantzow, Thomas, 86
 Kar de Mumma (Erik Zetterström), kåsör, förf., 86
 Karl August, sv. kronprins, 47, 50
 Karl Ulfsson (Sparre av Tofta), riddare, 76
 Karl X Gustav, 233
 Karl XII, 191, 225, 230f, 233
 Karl XIV Johan, 45ff, 50–53, 86
 Karl (XV), 229
 Karlbom, Rolf, historiker, 118
 Karleby, Nils, tidningsman, s-ideolog, 237
 Karlfeldt, Erik Axel, förf., akademiled., 111
 Karlgren, Hans, språkman, doc., 137
 Karlsson, Henrik, förf., 107–113
 Keller, Gottfried, schweiz., förf., 112
 Kennedy, John F., am. president, 220f
 Kettilbjörn, underlagman, 76
 Key, Axel, läkare, prof., liberal, 240
 Key, Ellen, förf., rösträttsförkämpe, 41, 117
 Kierman, borgmästare, 68
 Kjellén, Rudolf, statsvetare, prof., riksdagsled., 37, 173
 Klüft, Carolina, friidrottare, 147
 Kock, Anton von, karolin, sergent, 231
 Krassow, Carl Detlof von, överste, 207
 Kreuger, Ivar, industri- o finansman, 117f, 135
 Kreuger, Torsten, industriman, tidningsägare, 117, 145
 Kristofferson, Ulf, journalist, 93
 Kronlund, Georg, häradshövding, 158f, 165
 Krook, borgare, 67
 Krusenstjerna, Agnes von, förf., 215

 Lagercrantz, Olof, litteraturhistoriker, chefred., 215–219
 Lagercrantz, Richard, utg., 217
 Lagerflycht, Johan, friherre, president, 207
 Lagerkvist, Pär, förf., akademiled., 104, 110
 Lagerlöf, Selma, förf., Nobelpristagare, 111, 163
 Lagerqvist, Lars O., förf., 243
 Lagerroth, Fredrik, statsvetare, prof., 33ff, 178, 224
 Lagerroth, Ulla-Britta, förf., 112
 Lamm, Matin, litteraturvetare, prof., 175
 Lannby, Karin, skådespelerska, 191
 Larsson, Sven-Erik, chefred., historiker, 217
 Lasse Andersson, landbo, 74
 Leander, Zarah, artist, 40f

 Leijonhufvud, Ebba, grevinna, 74
 Lewandowski, Jozef, polsk-sv., förf., 86ff
 Levertin, Oscar, litteraturhistoriker, prof., 109
 Lidforss, Bengt, naturvetenskapsman, publicist (s), 237
 Lidman, Sara, förf., 217
 Liedbeck, Catharina, 206
 Liljencrantz, friherre, statssekreterare, riksråd, 68f, 71
 Lillienstedt, Charlotta Ulrika Augusta, grevinna, 205, 207
 Lillienstedt, Johan, greve, president, 205, 207
 Lindbom, Tage, fil. dr., förf., arkivchef, 175
 Linde, Ebbe, förf., 104
 Lindegren, Erik, poet, akademiled., 100
 Linder, Erik Hjalmar, litteraturvetare, förf., 175
 Lindgren, Torgny, förf., Akademiled., 137
 Lindhagen, Carl, borgmästare, riksdagsman, 180
 Lindhagen, Sven, sportjournalist, 99
 Lindholm, Sven Olov, nazistledare, 39
 Lindqvist, Herman, förf., 85f, 191, 196
 Lindqvist, Sven, förf., 83
 Lindroth, Hjalmar, teolog, prof., 139f, 142, 144ff
 Lindström, Rickard, tidningsman, riksdagsled. (s), 237f
 Ling, Jan, musikvetare, prof., 234f
 Linné, Carl von (d.y.), naturforskare, 197f
 Linnér, Sture, antikforskare, prof., förf., 219ff
 Litsner, Bertil, journalist, 144
 Livijn, Clas, fångvårdschef, 230
 Ljungberg, Helge, kyrkoherde, biskop, 140, 142ff
 Ljunggren, Stig-Björn, statsvetare, förf., 92f
 Lodge, Henry Cabot, am. politiker, dipl., 23
 Lo-Johansson, Ivar, förf., 97, 100
 Lorents, Yngve, utgivare, 179
 Louis (Ludvig) XIV, fra. kung, 198
 Ludvigsson, Rasmus, 203
 Luhmann, Niklas, ty. sociolog, 57
 Lundberg, Erik, nationalekonom, prof., 15
 Lundkvist, Artur, förf., Akademiled., 104, 187
 Lundström, Gösta, domprost, 139, 144, 149
 Lundström, Ragnvald, institutsföreståndare, 179
 Lundström, Vilhelm, språkforskare prof., högerman, 161
 Lybecker, Erik, friherre, general, 207
 Lüders, Simon, kontraktsprost, 143f
 Löfvenskiöld, fröken, 65
 Lönnroth, Erik, historiker, prof., akademiled., 42, 119

Löwenhielm, Carl Gustaf, generallöjtnant, 229

Magnus Eriksson, sv. kung, 76

Malmiskiöld, Gustaf, 69

Malmström, Carl Gustaf, historiker, prof., 224f

Malmström, Catharina Margareta (f. Engelbrecht), 60

Malmström, Per Gustaf (adlad Malmiskiöld), amiralitetskammarråd, 60

Mandelgren, Nils Månsson, konstnär, fornforskare, 240

Mann, Heinrich, ty. förf., 34, 36f

Mann, Thomas, ty. förf., Nobelpristagare, 43, 110

Mannerheim, Gustaf, finl. marskalk, president, 195

Marcusdotter, Marianne, förf., 155

Margareta, drottning, 74

Margareta, sv. kronprinsessa, 85

Marie-Antoinette, fra. drottning, 196

Martinson, Harry, förf., akademiled., Nobelpristagare, 104, 110, 218

Matthews, Freeman, am. dipl., 20ff

Matti, Tomas, sociolog, fil. dr., 89ff

Mattsson Barsk, Maria, förf., 165

Maugham, Somerset, britt. förf., 219

Mauss, Marcel, fra. sociolog, 57

Mazippe, överste, 63

Meinecke, Friedrich, ty. historiker, 34

Metternich, furste, österr. statsman, 121

Moberg, Vilhelm, förf., 215

Montgomery, Arthur, ekonomhistoriker, prof., 14

Mussolini, Benito, it. fascistledare, diktator, 36

Myhrberg, August Maximilian, finl.-sv. militär, frihetskämpe, 120f

Müller, Leos, historiker, fil. dr., 57, 68

Myrdal, Alva, statsråd (s), dipl., fredspristagare, 11f, 22f, 42, 79ff

Myrdal, Gunnar, nationalekonom, statsråd (s), nobelpristagare, 7–30, 42, 79ff, 96

Möller, Gustav, statsråd (s), 238

Möller, Tommy, statsvetare, prof., 92

Mörner, landshövding, 169

Napoleon, fra. kejsare, 46f, 51

Nerman, Ture, red., riksdagsled., socialist, 238

Nietzsche, Elisabeth Förster-, 105

Nietzsche, Friedrich, ty. filosof, 36, 105ff, 109f, 112

Nils Filipsson, 120

Nilson, Tomas, historiker, 57f, 67, 70f

Nilsson, Torbjörn, historiker, doc., 91

Nilzén, Göran, historiker, doc., förf., 224ff

Nisser, Nina, 187

Nisser, Per-Erik, 187

Nisser, Peter William, förf., 187–192

Nitze, Paul, am. dipl., 20f

Nordenfors, Ola, förf., 112

Nordlind, Ulf, förf., 243

Nordström, Anna-Stina, kurator, 115

Nordström, Ludvig, förf., 41

Noreen, Adolf, språkman, prof., 164

Norrman, Karl-Erik, ambassadör, 97

Norrman, Sven, dir., 87f

Nylander, Lena, kurator, 115ff

Nyström, Per, historiker, landshövding, 225

Nåsander, Niklas, utg., 216

Odeberg, Hugo, teolog, prof., 40

Odhner, Hanna, 157

Odhner, Herman, rektor, 157

Ohlin, Bertil, nationalekonom, partiledare (fp), statsråd, 15, 42, 90

Olivecrona, Karl, jurist, prof., 40

Olofsson, Maud, partiledare (c), statsråd, 212

Olsson, Hagar, kritiker, förf., 105

Olsson, Jan Olof (”Jolo”), journalist, förf., 100, 141, 219

Olsson, Mariann, socionom, med. dr., 115

Olsson, Ulf, ekonomhistoriker, prof., 226ff

Oredsson, Sverker, historiker, prof., 42, 232ff

Oscar I, 228ff

Oscar II, 227

Oxenstierna af Croneborg, Beata, grevinna, 202, 207

Oxenstierna af Croneborg, Gabriel, greve, guvernör, 204

Oxenstierna, Axel, rikskansler, 233

Ozolins, Berit, förf., 234f

Pagrotsky, Leif, statsråd (s), 212

Pakkanen, Petra, finl. historiker, 121f

Palladios, grek. antik skribent, biskop, 220

Palm, Göran, förf., 83

Palme, Olof, partiledare (s), statsminister, 28, 96f, 135, 211

Palmstierna, Carl Fredrik, förf., 228f

Pauli, Ivan, lektor, 37

Paulsen, Anders, jordbrukare, riksdagsled. (s), 177

- Peder Andersson, landbo, 74
Pehrsson-Bramstorp, Axel, lantbrukare, partiledare (bf), statsråd, 181
Pergament, Moses, tonsättare, 113
Persdotter Natt och Dag, Anna Christina, 203
Persson, Göran, finansminister, statsminister (s), 211–215
Perwe, Erik, kyrkoherde, 102ff
Perwe, Johan, förf., 102ff
Peter Israelsson, 76
Peter Tomasson, 74
Petersens, Lennart af, fotograf, 219
Peterson, P. G., chefred., 146
Peterson-Berger, Wilhelm, tonsättare, kritiker, 106–113
Pettersson, Knut, publicist, riksdagsled. (fp), 181
Petrelli, Johannes, krigsarkivarie, 102
Phalén, Adolf, filosof, prof., 96
Pihlgardt, borgmästare, 67f, 70
Platen, Baltzar von, kanalbyggare, statsråd, 48, 50
Porter, Paul, am. dipl., 21
Posse af Säby, Anna Maria, 202
Posse af Säby, Johan Peter, 202
Posse, Amelie, förf., 113f
Posse, Arvid, godsägare, statsminister, 113
Posse, Mauritz, greve, 63
Powell, Walter W, am. sociolog, 57, 67
á Prato, Carlos, journalist, 24
Priestley, J. B., britt. förf., 219
Prokofjev, Sergej, ry. kompositör, 109
Proust, Marcel, fra. förf., 216
Prytz, Björn, dir., 90
- Ramborg Israelsdotter, 75f
Raneke, Jan, förf., 120
Ranke, Leopold von, ty. historiker, 11 15
Rappe, hovrättsråd, 64
Rehn, Gösta, LO-ekonom, prof., 96
Reimers, Lennart, musikförläggare, prof., 99
Reinfeldt, Fredrik, partiledare (m), statsminister, 91ff
Retius, hovråd, 197
Reuterskiöld, Carl-Axel, statsvetare, prof., riksdagsled. (bf), 175–179
Reuterskiöld, Gerdt, notarie, 176
Rhyzelius, Anders, biskop, 57, 69, 71
Ribbing, Beata Jaquette, 204
Ribbing, Maria (f. De Vylder), 156, 158, 162ff, 166
Ribbing, Seved, medicinare, prof., 156
- Ribbing, Sven, lagman, 203f
Richardsson, Tony, speedwayförare, 147
Richert, Arvid, ambassadör, 103f
Ringmar, Erik, historiker, 233
Roberts, Michael, britt. historiker, prof., 232
Roos, bryggare, 63
Rooth, Erik, 42
Rooth, Ivar, riksbankschef, 13
Ruin, Hans, finl.-sv. filosof, prof., 41
Runestam, Arvid, biskop, 96
Rydbeck, Olof, attaché, SR-chef, 180
Rydberg, Viktor, förf., 99
Rymling, da. amiral, 65
Rystad, Göran, historiker, prof., 233
Rålamb, Gideon, assessor, 207
- Sachs, Nelly, ty. förf., Nobelpristagare, 15
Sack, Johan Casper, 207
Sahlin, Björn, forskare, 113f
Salin, Bernhard, arkeolog, Skansenchef, riksantikvarie, 241
Sandemose, Aksel da-no. förf., 219
Sandler, Rickard, statsråd (s), landshöv., 238
Sansom, William, britt. förf., 219
Schantz, Dagmar von, 106
Schéele, Frans von, pedagog, prof., 164
Scheven, J. J. von, utlänare ("procentare"), 135
Schlyter, borgare, 67
Schmitt, Carl, ty. prof. i statsrätt, nationalsoc., 174
Scholl, Hans, ty. antinazist, 221
Scholl, Sophie, ty. antinazist, 221
Schori, Pierre, statsråd (s), 97
Schröder, köpman, 63
Schwerin, Adolf Ludvig von, 197
Schönberg, Arnold, österr. kompositör, 109
Segelberg, Eric, teol. lic., pastor, 137, 148
Segerstedt, Torgny (jr.), sociolog, prof., rektor, 42
Segerstedt, Torgny, chefred., förf., 238
Selander, Sten, förf., botanist, 41, 99
Shelley, Percy Bysshe, britt. poet, 121
Sibylla, sv. prinsessa, 84ff
Sigismund, sv. o polsk kung, 233
Silfverhjelms, Ture Abraham, inspektör, 207
Silfverstolpe, Johan David, överste, 207
Sjolochof, Michail, sov. förf., Nobelpristagare, 191
Sjöberg, Birger, förf., 104
Sjöberg, Nils, 58
Sjöblad, viceamiral, 61f, 70
Sjöstierna, fröken, 65

- Sjöstrand, Wilhelm, pedagog, prof., 136f, 142, 148
 Sloma, Wadek, ubåtsman, förf., 236
 Snoilsky, fröken, 65
 Sommestad, Lena, prof., statsråd (s), 212
 Sparre, Elsa Barbro, friherrinna, 204, 207
 Sparre, Eric, kommandant, amiral, 67
 Sparre, fröken, 65
 Sparre, Gustaf Larsson, riksråd, 204, 207
 Spens, Axel, general, 203f, 207
 Spens, Axel, löjtnant, 207
 Spens, Carl Gustaf, lagman, 202f, 205ff
 Spens, Carl Gustaf, major, 207
 Spens, Carl Gustaf, överhovjägmästare, 203f, 207
 Spens, Caroline, 207
 Spens, Clara, 207
 Spens, Erik, 206
 Spens, Gustaf Harald, landshövding, 206
 Spens, Jakob Melker, häradshövding, 202, 206f
 Spens, Jakob Melker, överstelöjtnant, 202, 206f
 Spens, Jakob, general, 202ff, 207
 Spens, Jakob, kammarherre, 203f, 205, 207
 Staaff, Karl, liberal politiker, statsminister, 227
 Stalin, Josef, sovj. kommunistisk diktator, 36, 191
 Stauffenberg, Claus Schenk von, ty. militär, motståndsmän, 34
 Steckzén, Birger, krigsarkivarie, 100ff
 Stedingk, Curt von, baron, officer, 196
 Steern, kammarherre, 62f
 Steiner, Rudolf, österr. skriftställare, antroposof, 104ff
 Sten Sture (d.y.), riksföreståndare, 74
 Stenlås, Niklas, historiker, fil.dr., 57, 68, 71
 Strandberg, Olof, fil. dr., 175
 Strandmark, Johan, rektor, 166f
 Stravinsky, Igor, ry.-am. kompositör, 109
 Strindberg, August, förf., 215
 Strinnholm, Anders Magnus, historiker, 52
 Sträng, Gunnar, lantarb., fackordf., finansminister (s), 96f
 Ström, Folke, religionshistoriker, 181
 Stähle, Carl Ivar, språkforskare, prof., akademiled., 221
 Sundell Erik, auditör, 203, 207
 Sundquist, Torbjörn, förf., 243
 Swahn, Arne, kyrkoherde, 142
 Svante Stensson (Sture), 74
 Svante Sture, 74
 Swedenborg, Emanuel, ämbetsman, naturforskare, mystiker, 216
 Svensson, Anna, mamsell, 207
 Svensson, Per, journalist, förf., 84ff
 Södergran, Edith, finl.-sv. förf., 104ff
 Södergran, Helena, 105
 Söderhjelm, Alma, fi.-sv. historiker o förf., 228
 Söderlund, Gustaf, Saf-ordf., 14
 Taube, Beata Lisken, 61
 Taube, Evert, amiral, 60–63
 Taube, Hans, greve, 63
 Taube, Hedvig, kunglig mätress, 61ff, 70, 197
 Taube, Wilhelmina, 61
 Teet, Christina, prästfru, 60
 Tegnér, Alice, tonsättare, musiklärare, 99
 Tegnér, Elof, historiker, bibliotekschef, 99, 182
 Tegnér, Esaias (d.y.), språkforskare, prof., akademi-
 led., 99
 Tegnér, Esaias (d.ä.), skald, biskop, akademiled., 99,
 173, 241
 Tegnér, Torsten, tidningsman, 98ff
 Tenow, Nore, statsvetare, 137, 148
 Ternhag, Gunnar, förf., 112
 Tersmeden, Carl, viceamiral, 56–71
 Tersmeden, Christina (f. Börstelia), 60
 Tersmeden, Elisabet (f. Gangia), 60
 Tersmeden, Inga Dorotea (f. Malmström), 60
 Tersmeden, Jacob, bruksägare, bergsråd, 60
 Tersmeden, Reinhold, bruksägare, 60
 Tessin, Carl Gustaf, ambassadör, lantmarskalk, hatt-
 politiker, 224
 Thant, U (Sithu), burmesisk dipl., FN-chef, 221
 Thatcher, Margaret, britt. politiker, premiärmin.
 (kons.), 92
 Thermaenius, Edvard, statsvetare, prof., 83
 Thomsen, C. J., da. museiman, 242
 Thorson, Josef, lärare, 164
 Thunholm, Lars-Erik, bankman, 120
 Tibell, Gustaf Wilhelm, fältmätare, 51f
 Tingsten, Herbert, statsvetare, prof, chefred., 33–38,
 42f, 83, 172–176, 215, 218
 Toll, de, officer, 196
 Tranströmer, Tomas, förf., akademiled., 83
 Treitschke, Heinrich von, ty. politiker (kons),
 historiker, 36
 Trolle, Henrik af, generalamiral, 59
 Törnflycht, Margareta, 205
 Törnngren, Gösta, 221
 Uggla, Carl, bankman, förf., 93ff

- Ullgren, Peter, historiker, 230ff
 Ulrika Eleonora, sv. drottning, 58, 197
 Ulvros, Eva Helen, historiker, doc., 228ff
 Undén, Östen, jurist, utrikesminister (s), 20f, 28, 40, 179
 Utter, Lars, jägmästare, 204, 207
- Wachtmeister af Björkö, Hedvig Eleonora, 206
 Wagner, Cosima, 110
 Wagner, Richard, ty. tonsättare, förf., 107, 109, 110, 112
 Wahlqvist, Karin, kurator, 116
 Valentin, Hugo, förf., 179
 Wallenberg, André Oscar, finansman, riksdagsled., 226f
 Wallenberg, Anna (f. von Sydow), 227
 Wallenberg, Jacob, bankdir., 15
 Wallenberg, Knut Agathon ("K.A."), finansman, utrikesminister, 226ff
 Wallenberg, Marcus (d.y.), finansman, 226
 Wallenberg, Marcus (d.ä.), finansman, 90, 227
 Wallenberg, Mina (f. Andersson), akterstäderska, 226f
 Wallenstein, Albrecht von, ty. fältherre, 233
 Wallmark, P. A., förläggare, bibliotekarie, 47, 53
 Wallström, Margot, statsråd (s), EU-kommissionär, 212
 Wedberg, Anders, filosof, prof., 42
 Wehtje, Ernst J., dir., 90f
 Weibull, Curt, historiker, prof., 124
 Weibull, Lauritz, historiker, prof., 124
 Wellander, Erik, språkman, prof i tyska, 136, 147, 149f
 Vennberg, Karl, skald, kulturjournalist, 42, 100
 Wennerberg, Gunnar, diktare, statsråd, landshövding, 114
 Westerståhl, Jörgen, statsvetare, prof., 175
 Westman, K. G., prof. i rättshistoria, statsråd (bf), 176
 Wetterberg, Gunnar, historiker, förf., 224
 Wettervik, Laurent, 197
 Wickman, Johannes, publicist, 96
 Wickman, Krister, statsråd (s), riksbankschef, 94, 96
 Victoria, sv. drottning, 85, 228
 Widding, Lars, förf., 191
 Widén, Per, förf., 243
 Widmalm, Sven, idéhistoriker, prof., 51
- Wigfors, Ernst, språkman, statsråd (s), 11ff, 16ff, 24
 Wikander, Stig, språkforskare, 147
 Wiklund, Anders, förf., 112
 Wiklund, Mats, journalist, förf., 91ff
 Wikström, Victor, präst, 170
 Willers, Uno, bibliotekschef, 178
 Windt, da. hovmarskalk, 65
 Winge, Eric, överbibliotekarie, 174, 181ff
 Winge, Oscar, teaterman, 176
 Winton, Patrik, historiker, fil. dr., 57, 66, 69, 71
 Wiséhn, Eva, förf., 243
 Wiséhn, Ian, förf., 243
 Wittenberg, Erich, ty.-sv. statsvetare, 33-43
 Wohlin, Nils, statistiker, statsråd, riksdagsled. (lib o bf), 176
 Voisin, Marie-Astrid, förf., 243
 Wold, Herman, nationalekonom, prof., 96
 Wolff, Charlotta, finl.-sv. historiker, fil. dr., 194f
 Voltaire, Francois, fra. filosof, upplysningsman, 52, 198
 Vougt, Allan, red., riksdagsled. (s), 238
 Wrangel, Eric, kammarherre, 64
 Wretman, köpman, 63
 Wulff, köpman, 67
 Wästberg, Erik, publicist, 83
 Wästberg, Per, förf., Akademi-led., 82f, 217-220
- Young, Hugo, britt. förf., 92
 Ütterrodt, saxiskt sändebud, 62
- Zass, bagare, 62
 Zeeh, Erik, militärhistoriker, 179
 Zetterberg, Kent, historiker, prof., 237
- Åberg, Carl Johan, ekonom (s), chefred., landshövding, 95ff
 Åberg, Einar, antisemitisk skriftställare, 39
 Åberg, Eric, sjökaptan, 95
 Åbrandt, bryggare, 62
 Åhfeldt, inspektör, 207
 Åkerberg, Harald, riksdagsled. (s), 177
 Åkerhielm, Annie, förf., nationalsoc., 39, 41
 Åsbrink, Erik, finansminister (s), direktör, 212
- Öberg, Lisa, historiker, 114
 Öberg, Svea, församlingssystem, 106
 Öyslebö, Olaf, no. språkvetare, 137

Artiklar

Ulf Hamilton	Helanderaffärens första fas.	135
Göran Sallnäs	Ludvig De Vylder – en folkhögskolepionjär.	155
Andreas Tjerneld	Hårda strider i onda tider – om överbibliotekarien Lars Frykholms karriär.	172
Peter M. Nilsson	Peter William Nisser: Den frivillige författaren.	187
Sven Collin	Herman Fleming af Liebelitz – övervakad av fransk polis 1782.	194
Göran Ulväng	Grevarna Spens arkiv på Höja – ett gårds- och släktarkiv från fyra sekel.	201

Recensioner

Erik Fichtelius	Aldring ensam, alltid ensam. Samtalen med Göran Persson 1996–2006.	211
Olof Lagercrantz	Vårt sekel är reserverat åt lögnen. Artiklar 1938–1993 med några anslutande dagboksteckningar.	215
Per Wästberg	Vägarna till Afrika. En memoar.	218
Sture Linnér	Ingen människa är en ö.	220
Pia Höjeberg	Syster Stork. Barnmorskan Johanna Bovall Hedén 1837–1912, liv och skriftställning.	222
Göran Nilzén	Carl Gyllenborg. En frihetstida hattpolitiker.	224
Ulf Olsson	Finansfursten K A Wallenberg 1853–1938.	226
Eva Helen Ulvros	Oscar I. En biografi.	228
Peter Ullgren	Uppsnappade brev. Karl XII:s soldater i Norge 1718.	230
Sverker Oredsson	Gustav II Adolf.	232
Bertil Andersson	Ekonomi och musik i 1700-talets Göteborg.	234
Wadek Sloma	Wadek Sloma. En polsk ubåtsman i Mariefred.	236
Lars-Erik Hansen	Rickard Lindström. Per Albins folkhemsvisionär?	237
Magdalena Hillström	Ansvarer för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919.	239
Kerstin Assarsson-Rizzi	Bror Emil Hildebrand	241